

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

TARİH-İ KURD ADLI YAZMA ESERİN ÇEVİRİSİ VE
DEĞERLENDİRMESİ

Cafer AÇAR

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Shahab VALİ

Mardin 2018

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

TARİH-İ KURD ADLI YAZMA ESERİN ÇEVİRİSİ VE
DEĞERLENDİRMESİ

Cafer AÇAR

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Shahab VALİ

Mardin 2018

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: İRAN'DA KÜRT TARİHİ YAZICILIĞI VE ERDELAN TARİH OKULU.....	3
1.1. İran'da Tarih Yazıcılığı	3
1.2. İran'da Kürt Tarihi Yazıcılığı.....	7
1.3. Erdelan Tarih Okulu Bünyesinde Gelişen Kürt Tarihi Yazıcılığının Genel Özellikleri	8
1.4. Erdelan Emirliği'nin Kısa Tarihi.....	10
1.5. İran'da Kürt Tarihi Yazıcılığı Çerçevesinde Telif Edilen Eserler	12
1.5.1. Şerefname	12
1.5.2. Zübdetü't-Tevarih	14
1.5.3. Tarih-i Kurd	15
1.5.4. Tarih-i Ümera-yı Erdelan.....	16
1.5.5. Lubbu't-Tevarih	16
1.5.6. Tarih-i Erdelan.....	17
1.5.7. Siyer'ül Ekrad.....	19
1.5.8. Hadika-i Nasıriyye.....	20
1.5.9. Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd	21
1.5.10. Bedayiu'l Lugat.....	22
1.5.11. Tuhfe-i Nasiri.....	23
1.5.12. Tarih-i Merduh.....	25
1.5.13. Tarih-i Meşahir-i Kurd.....	26
1.6. Mesture Mahşeref Hanım ve Kürt Tarih Yazıcılığındaki Yeri.....	26
1.6.1. Mesture Mahşeref Hanım'ın Hayatı.....	27
1.6.2. Kürt Tarihçiliğindeki Yeri	29
1.6.3. Mesture Mahşeref Hanım'ın Eserleri	30

1.6.3.1. Divan.....	30
1.6.3.2. Tarih-i Erdelan.....	31
1.6.3.3. Mu'cemu'l-udeba.....	31
1.6.3.4. Akaid ve Şeriat	31
1.6.3.5. Tarih-i Kurd Adlı Yazma Esere Yazdığı Zeyl.....	31
2. BÖLÜM: MUHAMMED ŞERİF KADI'NIN HAYATI VE ESERİNİN ÖZELLİKLERİ	32
2.1. Hayatı.....	33
2.2. Eserin Özellikleri	33
2.2.1. Eserin Fiziki Özellikleri.....	33
2.2.2. Eserin Muhtevası	34
2.2.3. Eserin Kaynak Değeri.....	34
2.2.4. Eserin Dili ve Üslubu.....	35
2.3. Eserin Yazılışında Yararlanılan Kaynaklar	36
3. BÖLÜM: TARİH-İ KURD ADLI YAZMA ESERİN ÇEVİRİSİ.....	37
3.1. Kürtlerin Kökeni	37
3.2. Erdelanların Kökeni ve İlk Erdelan Mirleri.....	37
3.3. Me'mun Bey ve Oğullarının Yönetimi	38
3.4. Besat Bey ve Teymur Han'ın Yönetimleri.....	41
3.5. Helu Han'ın Yönetimi	43
3.6. Han Ahmed Han'ın Yönetimi	45
3.7. Süleyman Han, Kelb Ali Han ve İkinci Han Ahmed Han'ın Yönetimleri.....	48
3.8. Süleyman Han'ın Oğlu Hüsrev Han'ın Yönetimi.....	50
3.9. Teymur Han Acurlu'nun Yönetimi, II. Han Ahmed Han'ın Yeniden Atanması ve Hüsrev Han'ın Oğlu Muhammed Han'ın Yönetimi.....	52
3.10. Muhammed Han Gürcü'nün Yönetimi.....	55
3.11. İtimadüddeve Mümin Han'ın Oğulları Hasan Ali Han ve Hüseyin Ali Han'ın Yönetimleri	56
3.12. Muhammed Han'ın Oğlu Abbas Kuli Han'ın Yönetimi.....	56
3.13. Cihangir Sultan'ın Oğlu Ali Kuli Han'ın Yönetimi	59
3.14. Abbas Kuli Han'ın İkinci Yönetimi	60
3.15. Hane Paşa Baban'ın Yönetimi	60
3.16. Abbas Kuli Han'ın Oğulları Süphanverdi Han ve Mustafa Han'ın Yönetimleri	64

3.17. Süphanverdi Han'ın Yeniden Erdelan Yönetimine Atanması	67
3.18. Süphanverdi Han'ın Oğlu Ahmed Han'ın Yönetimi	67
3.19. Süphanverdi Han'ın Yeniden Atanması, Oğlu Ahmed Han'ın İkinci Erdelan Yönetimi ve Hacı Mevlaverdi Han Kaçar Kazvini'nin Erdelan Yönetimi	69
3.20. Hasan Ali Han'ın Yönetimi ve Süphanverdi Han'ın Yeniden Atanması	74
3.21. Kerim Han'ın, Hüsrev Han'ın, Selim Paşa Baban'ın Yönetimleri ve Süphanverdi Han'ın Yeniden Atanması	85
3.22. Hüsrev Han'ın Yeniden Atanması	91
3.23. Süleyman Paşa Baban'ın, Ali Han Baban'ın Yönetimleri ve Hüsrev Han'ın Yeniden Atanması	97
3.24. Lutf Ali Han ve Oğlu Hasan Ali Han'ın Yönetimleri	117
3.25. Emanullah Han'ın Yönetimi, Hüsrev Han-ı Nákâm ve Rıza Kuli Han'ın Hallerinin Beyanı	124
SONUÇ	152
KAYNAKÇA.....	154
EK: TARİH-İ KURD ADLI YAZMA ESERİN ELEKTRONİK KOPYASININ İLK VE SON SAYFALARI	159
ÖZGEÇMİŞ	160
İNTİHAL RAPORU	162

ÖNSÖZ

İran'ın kuzey batısında kurulan Erdelan Emirliği, İran'a hakim olan Safevi, Afşar, Zend ve Kaçar hanedanlıklarına bağlı olarak uzun yıllar siyasi varlık göstermiş ve ortaya koyduğu siyasi, sosyal ve kültürel tecrübe ile Kürt tarihinde önemli bir etki bırakmıştır. Osmanlı Devleti ile İran merkezi devletleri arasında yer alan ve bu güçlerin mücadele yörüngesinde bulunan Erdelan Emirliği aynı zamanda mezkur devletlerin siyasi çekişmelerinin odak noktalarından birini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahası içinde bulunan Baban Emirliği ile sınır komşusu olan Erdelan Emirliği, Babanlar ile geliştirdiği ilişki dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin dikkatini celbetmiş, uzun yıllar stratejik bir mirlik olma özelliğini korumuştur. Senendec kadısı Muhammed Şerif Kadı tarafından kaleme alınan ve Erdelan Emirliği'nin tarihini konu alan *Tarih-i Kurd* adlı yazma eserin çeviri ve değerlendirmesi, İran'da kurulmuş olan ve uzun yıllar ayakta kalmayı başarmış Erdelan Kürt Emirliği'nin tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlayacağı gibi Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmalara da ışık tutacaktır. Erdelan Tarih Okulu bünyesinde kaleme alınan bir çok eser gibi *Tarih-i Kurd* adlı yazma eserin de Farsça kaleme alınmış olması Türkiye'de özellikle Osmanlı ve Kürt tarihi üzerine çalışma yapan araştırmacıların bu müşterek menbada istifade etmelerini güçleştirmektedir. Çevirisini ve değerlendirmesini yaptığımız bu Farsça eserin bahsi geçen güçlüğü bir nebze olsun gidereceği ve müşterek tarihimizin aydınlatılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Tarih-i Kurd adlı yazma eserin tarih disiplini çerçevesinde sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için gerek kaynak desteği sağlayarak ve gerekse benimle fikir teatisinde bulunarak çalışmama katkı sunan Veysel Başçı'ya, İranlı araştırmacılar Siyamend Halili'ye ve Cemal Ahmediyin'e teşekkür ediyorum. Çalışmamın her aşamasında yanımda olan, eserin çeviri, değerlendirme ve okunmasında yardımlarını esirgemeyen, bana sabırla tahammül eden ve arşivini benimle paylaşma nezaketinde bulunan danışman hocam Dr. Shahab Vali'ye şükranlarımı sunuyorum.

Cafer AÇAR
15.12.2018

ÖZET

TARİH-İ KURD ADLI YAZMA ESERİN ÇEVİRİSİ

VE DEĞERLENDİRMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Cafer AÇAR

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

2018: 162 Sayfa

Bu çalışma Muhammed Şerif Kadı tarafından XIX. yüzyılın başlarında Farsça kaleme alınan *Tarih-i Kurd* adlı eserin çeviri ve değerlendirmesinden oluşmaktadır. Eser genel olarak Erdelan Emirliği'nin ve bu emirliğin başkenti olan Senendec şehrinin tarihini ihtiva etmektedir. Bunun yanında Erdelan Emirliği'nin komşu Baban Emirliği ile olan ilişkileri ile Osmanlı ve İran devletlerinin birbirleriyle olan münasebetleri de eserde yer bulmaktadır. Erdelan Emirliği'nin kuruluşundan 1813 yılına kadarki olayları kronolojik bir sırayla aktaran müellif, XVIII.yüzyılın ortalarından sonra cereyan eden hadiselerin birebir tanığıdır. Bu çalışmada ayrıca *Tarih-i Kurd* adlı eserin ortaya çıktığı tarihsel-sosyolojik arka planın anlaşılabilmesi için İran coğrafyasında şekillenen Kürt tarihi yazma geleneği de irdelenmiş ve Erdelan Tarih Okulu olarak adlandırılan mektebin tarih yazıcılığı ve ortaya koyduğu eserler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih-i Kurd, Erdelan Emirliği, İran, Osmanlı Devleti, Kürt Tarihi Yazıcılığı.

ABSTRACT

THE TRANSLATION AND EVALUATION OF THE BOOK KNOWN AS TARİH-İ KURD

MA Thesis

Cafer AÇAR

Mardin Artuklu University

Institute of Social Sciences

Department of History

2018: 162 Pages

This study consists of the translation and evaluation of a book known as *Tarih-i Kurd* written by Mohamed Sherif Kadi in early XIX. century in Persian. The book is generally on the history of Erdelan Khanate and the history of Sanandaj, the capital city of this Khanate. Besides, the relations of Erdelan Khanate with the neighbor Baban Khanate and the interrelations of Ottoman and Iran states appear in the book. Giving the events from the foundation of Erdelan Principality to 1813 in a chronological order, the author was an eye witness to events of second half of the XVIII. century. In addition to theses, tradition of Kurdish historiography has also been scrutinized in this study and historiography of ecole known as Erdelan History School and their works has been discussed.

Key Words: Tarih-i Kurd, Erdelan Khanate, Iran, Ottoman Empire, Kurdish Historiography.

GİRİŞ

XIII. yüzyılın sonlarında İran'ın kuzey batı sınırında varlık göstermeye başlayan ve XIX. yüzyılın sonunda İran merkezi devletine bağlanan Erdelan Emirliği Kürt mirlikleri-hanedanları içinde adından en çok söz ettirenlerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti hakimiyeti altındaki Irak topraklarında kurulan Baban Emirliği ile komşu olan Erdelan Emirliği Baban Emirliği ile giriştiği mücadeleler neticesinde Osmanlı Devleti'nin de dikkatini celbetmiş, gerek İran ile ve gerekse Osmanlı Devleti ile kurduğu pragmatik ilişkiler ile uzun süre varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Senendec merkezli olarak kurulan ve İran merkezi devletlerine bağlı olarak siyasi varlık gösteren Erdelan Emirliği özellikle İran'da yaşayan Kürtler için tarihi, sosyal ve kültürel mirasın korunmasında oldukça önemli bir etkiye sahip olmuştur. Erdelan Emirliği'nin vücuda getirdiği kültürel miras özellikle tarih yazıcılığı alanında kendisini göstermiş, Şerefhan Bitlisi'nin *Şerefname* isimli eseri ile başlayan Kürt tarihi yazma geleneği *Tarih-i Kurd* isimli yazma eserin müellifi Muhammed Şerif Kadı tarafından devam ettirilmiş ve bu çaba İran'da Erdelan Tarih Okulu olarak bilinen mektebin vücuda gelmesi ile sonuçlanmıştır.

Bu çalışmada *Tarih-i Kurd* adlı yazma eserin çeviri ve değerlendirmesi ile birlikte Erdelan Tarih Okulu bünyesinde telif edilen ve hemen hepsi Erdelan Emirliği'nin tarihini konu alan bir dizi eser incelenerek haklarında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Çevirisini ve değerlendirmesini yaptığımız ve *Şerefname*'den sonra Erdelan tarihini muhtevi ikinci eser olma özelliğine sahip olan *Tarih-i Kurd* isimli yazma eserin nasıl bir zihnin ürünü olduğunun ve kendisinden sonra devam eden Kürt tarihi yazma geleneğini ne derece etkilediğinin anlaşılması için Erdelan tarihini konu alan eserlerle kıyaslanmış ve karşılaştırmalı bir okuma yapılarak eserin doğru bir bağlama oturtulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede Erdelan tarihini konu alan ve hepsi Farsça kaleme alınmış olan dönem kaynakları temin edilerek içerdikleri bilgiler *Tarih-i Kurd* isimli eserle karşılaştırılmış ve Erdelan tarihi ile ilgili birinci elden bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak bu yapılırken ana metinden kopmamaya gayret edilmiş ve eseri merkeze alan bir çalışma yapılmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *Tarih-i Kurd* adlı yazma eserin ortaya çıktığı kültürel zeminin anlaşılması için İran'da tarih yazıcılığı geleneği genel hatlarıyla irdelenmiş daha özelde İran'daki Kürt tarihi yazma geleneği ve bu geleneğin bizce en önemli isimlerinden biri olan Mesture Mahşeref Hanım'ın, çevirisini ve değerlendirmesini yaptığımız esere zeyl yazması dolayısıyla hayatı, eserleri ve tarihçilik tarzı tartışılmıştır. İkinci bölümde *Tarih-i Kurd* adlı eserin müellifi Muhammed Şerif Kadı'nın hayatı, eserinin özellikleri, eserin muhtevası, dili ve üslubu ile müellifin yararlandığı kaynaklar hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Üçüncü ve son bölüm ise *Tarih-i Kurd* adlı eserin çeviri ve değerlendirmesine ayrılmıştır. Eserin çevirisi yapılırken mümkün mertebe metnin anlatım tarzına sadık kalınarak anlam kaybına uğramadan Türkçe'ye sağlıklı bir şekilde aktarılmasına gayret edilmiştir.

1. BÖLÜM: İRAN'DA KÜRT TARİHİ YAZICILIĞI VE ERDELAN TARİH OKULU

1.1. İran'da Tarih Yazıcılığı

Çeşitli dönem ve dallara ayrılan tarih yazıcılığı tarihin erken dönemlerinde başlamış, ülkelere ve bölgelere göre farklılıklar göstererek günümüze kadar gelmiştir. İran'da İran'ın kendine özgü sosyo-kültürel ve sosyo-politik yapısına göre şekillenen tarih yazıcılığının İslamiyet'ten sonra şekillendiğini söylemek mümkündür. Antik dönem İran tarihine ait veriler¹ daha ziyade kitabelerden yıllıklardan ve birtakım efsanevi anlatılardan² müteşekkil olup bunlar tarih yazıcılığı çerçevesinde değerlendirilmemektedir.³ İslam öncesi dönemde İran tarihinin daha çok sözlü rivayetlerin aktarılması şeklinde bir seyir izlediği görülmektedir. İran tarihi ile ilgili farklı rivayetler tarafından farklı dönemlerde aktarılan ve çoğunlukla İranlı efsanevi kahramanlarla ilgili olan bu hamasi anlatıların en eski olanlarına Avesta'da rastlanmaktadır.⁴ İslam öncesi İran'ın tarih yazıcılığı serüveni ile ilgili olarak doğu bilimci Bertold Spuler şunları söylemektedir:

"İran tarih yazıcılığı üzerine çalışan bütün araştırmacılar için Moğollar döneminin başlangıcına kadar (VII./XIII. yüzyıl) İran tarihi üzerine kaleme alınmış herhangi bir eserin mevcut olmadığı bilinen bir gerçektir. İslam sonrası İran tarihinin ilk yüzyıllarına ait eserler yani 21/642 ve 653/1255 yılları arasında yazılmış eserler başta Arapça olmak üzere yabancı dillerde yazılan eserlerdir. Bunun bir kaç sebebi vardır. Öncelikle İslam öncesi dönemde İranlıların tarih yazıcılığını çok önemsemedikleri görünmektedir. Bu döneme ait elimizde bir tane bile eser yoktur. Meşhur Bisutun yazıtları ve İran'ın diğer yerlerindeki kitabeler çoğunlukla muhtelif İran şahlarının icraatları ile ilgili genel bilgiler vermektedirler. Sonraki devirlerde ise özellikle Sasaniler döneminde (Miladi

¹ Özellikle Sasani dönemi kaynakları için bkz. Arthur Christensen, *İran Der Zeman-ı Sasaniyan*, Çev. Reşid Yasemi, Çaphane-yi Meharet, Tahran 1378.

² İslam öncesi İran tarihi ile ilgili hamasi-efsanevi metinlerin en önemli örneklerinden birisi Sasani Devleti'nin kurucusu Erdeşir Babekan/Papekan (224-242)'ın hayatını ve savaşlarını anlatan, Pehlevice yazılmış Karname-i Erdeşir-i Babekan'dır. Bu eser aynı zamanda Şahname'nin yazarı Firdevsi'nin temel kaynaklarından birisidir. Bkz. Behram Fereveşi, *Karname-i Erdeşir-i Babekan*, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran 1386. Yine bu döneme ait diğer bir eser Pehlevice yazılmış en eski taziyename ve nümayişname örneklerini içeren *Yadigar-ı Zeriran*'dir. Bkz. Yahya Mahyar Nevvabi, *Yadigar-ı Zeriran*, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1374.

³ Hasan Hezreti, "Tarihnegari-yi İran-ı Bastan", *Kitab-ı Mah*, S.145, Hordad 1389, s.34.

⁴ Ali Rıza Şapur Şehbazi, "Tarihnegari Der İran Piş Ez İslam", *Fesname-i Condi Şapur*, S.9, Behar 1396, s.87.

III. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar) İran tarihi ile ilgili efsanevi anlatılar göze çarpmaktadır. Dolayısıyla İslam öncesi İran'da tarih yazıcılığının olmadığını söylemek mümkündür. Araplar İran'ı fethettikleri zaman İran'da hiç bir şekilde tarih yazıcılığı mevcut değildi."⁵

İslam dünyasında ilk üç asır boyunca ilmi çalışmalar daha çok Arapça eksenli olarak yürütülmüş, bu gelenek İran coğrafyasında X.yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başlamıştır. Bu değişim bir yandan İran coğrafyasında mahalli hanedanların ortaya çıkışı, diğer yandan Farsça'nın bu hanedanların himayesinde yazı dili olarak yeniden doğuşu ile yakından ilgilidir. Bu dönemde Farsça tarih yazıcılığının doğuşunu etkileyen iki önemli eser vardır. Bunlardan birisi Firdevsi'nin ünlü eseri *Şahname*, diğeri de Taberi Tercümesi'dir. Farsça tarih yazıcılığının ilk örneği Taberi'nin *Tarihu'l ümem ve'l müluk* adlı eserinin Samani veziri Ebu Ali Bel'ami tarafından 963 yılında bazı yeni bilgiler eklenerek yapılan muhtasar tercümesidir.⁶ Farsça'nın rönesansı olarak kabul edilen Samaniler (819-999) devrinde başlayan İran tarih yazıcılığı Gazneliler (963-1186) döneminde daha da gelişmiş ve XI.yüzyılın ilk yarısında genel tarihler, özel tarihler, şehir ve bölge tarihleri alanında eserler kaleme alınmıştır. Gerdizi'nin (ö.1061) *Zeynu'l- Ahbar* isimli eseri, Beyhaki'nin (ö.1077) *Tarih-i Beyhaki*'si ve 1065 yılında kaleme alınan ve müellifi bilinmeyen *Tarih-i Sistan* bu dönemde kaleme alınmış eserlere örnek olarak gösterilebilir.⁷

Büyük Selçuklu Devleti (1037-1194)'nin kuruluşundan sonra da İran'da tarih yazıcılığı gelişimini sürdürmüş ve bu dönemdeki tarih yazımında üç önemli tür ön plana çıkmıştır: Genel İslam tarihlerinin yazımı, mahalli tarihlerin yazımı ve hanedan tarihleri.⁸ Selçuklular döneminde telif edilen eserler arasında Selçuklular'ın menşeyinden bahseden ve müellifi belli olmayan *Melikname*, Ebu Tahir-i Hatuni'nin *Tarih-i Al-i Selçuk*, Ali Kazvini'nin Sultan Sencer adına kaleme aldığı *Mefahirü'l-Etrak* ile şair Muizzi'nin manzum *Siyer-i Fütuh-i Sultan Sencer* isimli eserleri

⁵ Bertold Spuler, "Tekvin-i Tarihnegari-yi İran", *Tarihnegari Der İran*, Çev. Yakup Ajend, Neşr-i Gostere, Tahran 1360, ss.13-14.

⁶ Gülhan Duygun, Farsça Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Ebu Ali el-Belami'nin İran Tarihçiliğindeki yeri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (Bildiri/Sözlü Sunum), Ankara 2017, s.10.

⁷ Ümit Gedik, "IX-X/XV-XVI. yy İran Tarih Yazıcılığı", *Nüsha*, S.45, 2017, s. 36.

⁸ Cloude Cahen, "Tarihnegari-yi Ahd-ı Selçukiyan", *Tarihnegari der İran*, Çev. Yakup Ajend, Neşr-i Gostere, Tahran 1360, ss.28-29.

sayılabilir. Selçuklular döneminde kaleme alınan Zahirüddin-i Nişaburi'nin 1176 yılında kaleme aldığı *Selçukname* isimli eseri Selçuklular'a dair günümüze ulaşan en eski eser olarak kabul edilmektedir. Selçuklular döneminde pek çok şehir ve bölge tarihi de kaleme alınmış ancak bunların pek çoğu günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu türden eserler arasında İbnü'l Belhi'nin Sultan Muhammed Tapar adına kaleme aldığı *Farsname*, Ali b. Zeyd el-Beyhaki'nin *Tarih-i Beyhak*'ı ve Şeyh Abdurrahman Fami-i Herevi'ye ait *Tarih-i Herat* isimli eseri ile İbn İsfendiyar'ın 1216 yılında tamamladığı *Tarih-i Taberistan*'ı sayılabilir.⁹

İran coğrafyasında tarih yazıcılığında asıl gelişme Moğol istilasından sonra İlhanlılar (1256-1336)'ın güçlü bir hakimiyet kurmalarından sonra başladı. Bunda Farsça'ya hakim olan İlhanlı hükümdarlarının tarih ilmine duydukları özel ilginin rolü büyüktür. Bu dönemde telif edilen ilk önemli eser Ata Melik Cüveyni'nin *Tarih-i Cihangüşa*'sı olup siyasi hadiselerin yanısıra sosyal, ekonomik ve dini konuları da ihtiva eden önemli bir eser olma özelliğine sahiptir. Yine Reşidüddin Fazlullah tarafından kaleme alınan *Camiu't-tevarih*, Hamdullah Müstevfi'nin kaleme aldığı *Tarih-i Güzide* ile Vassaf'ın *Tarih-i Vassafı* bu dönemde kaleme alınmış oldukça önemli eserlerdir.¹⁰

Farsça tarih yazıcılığı İlhanlı Devleti'nin yıkılışına rastlayan dönemde geçirdiği kısa bir duraklamanın ardından Timurlular (1370-1507) devrinde yeniden canlandı ancak Timur devri kaynakları sadece siyasi hadiseler ve iç anlaşmazlıklara yer verdiği, hükümdara asi ve sadık sülalelerin hal ve ahvallerini kaydettiği için yetersiz bulunur. Bu kaynaklarda iktisadi ve ictimai konular pek az işlenmiştir. Bu devrin siyasi, ictimai ve kültürel dokusu ile ilgili bilgilere daha çok hal tercümelerinde rastlamak mümkündür. Timur devri tarihçiliğinin çoğunlukla siyasi-askeri konuları merkeze alan bir usul takip etmesinde Timur'un zaferlerini kaydettirmek istemesi en önemli etken olarak görülmektedir. Bu devrin önemli tarihçileri arasında *Şemsü'l-hüsn* adlı eserin müellifi Taceddin Selmani,

⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Tarih", TDV İslam Ansiklopedisi, C.XL, İstanbul 2011, s.55.

¹⁰ Moğol-İlhanlı dönemi tarih yazıcılığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Menuçehr Mortezevi, *Mesail-i Asr-ı İlhanan*, Bonyad-ı Mevkufat-ı Dr. Muhammed Efsar Yezdi, Tahran 1385, ss.377-404; J.A.Boyle, "Tarihnegari-yi Ahd-ı Moğol", *Tarihnegari der İran*, Çev. Yakup Ajend, Neşr-i Gostere, Tahran 1360, ss.66-73.

Zafername'nin müellifi Şerafeddin Ali Yazdi, *Camii't-tevarih*'in müellifi Hafız Ebru, *Ravzatu's-safa*'nın müellifi Mirhand ve Mirhand'ın torunu *Habibü's-siyer*'in müellifi Hândmir sayılabilir.¹¹

İran tarih yazıcılığı Safeviler (1501-1736)'in İran coğrafyasında istikrarı tesis etmelerinden sonra yeni bir canlanma içerisine girdi. Safeviler döneminde geleneksel tarih yazım yöntemi takip edildi ve çoğunluğu vakanüvisler eliyle olmak üzere bir çok eser kaleme alındı. Safevi dönemi tarihçiliğinin karakteristik özelliklerinden birisi Şii mezhebine ait değerlerin tarih yazıcılığında başat bir rol üstlenmesiydi. Bu dönemde genel tarihler, mahalli tarihler, terceme-i haller, tezkireler, Safevi devlet idaresi ile ilgili eserler ve hamasi metinler olmak üzere bir çok eser kaleme alındı.¹² Safeviler döneminde Hasan-ı Rumlu'nun kaleme aldığı *Ahsenü't-tevarih* ve İskender Bey Münşi'nin kaleme aldığı *Tarih-i Alem'ara-yı Abbasi* isimli eserler bu cümleden eserlere örnek olarak gösterilebilir.

İran'da Farsça tarih yazıcılığı geleneği Nadir Şah Afşar (1736-1747) ile Zend hanedanlığı (1750-17949 döneminde de devam etti. Nadir Şah'ın askeri faaliyetleri Mirza Mehdi Han-ı Esterabadi tarafından 1747 yılında kaleme alınan *Cihangüşa-yı Nadiri* ile Muhammed Kazım-ı Mervi'nin 1757 yılında kaleme aldığı *Tarih-i Alem'ara-yı Nadiri*'de geniş biçimde anlatıldı. Mirza Muhammed Kelanter'in yazdığı *Ruzname-yi Mirza Muhammed-i Kelanter-i Fars*, Zend hanedanının en önemli kaynağı olarak kabul edilmektedir. XVIII.yüzyıl İran tarih yazıcılığının önemli eserleri arasında Rüstem el-Hükema tarafından 1779-1785 yılları arasında yazılan *Rüstemü't-tevarih* gösterilebilir.¹³

Kaçarlar¹⁴ döneminde Mirza Fazlullah Haveri-i Şirazi, İtimadüssaltana Muhammed Hasan Han, Adud'üd-Devle Sultan Ahmed Mirza, Muhammed-i Sirevi,

¹¹ Mustafa Demir, "İslam Ortaçağ'ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007, sayı: 34, ss. 267-270.

¹² Cehanbehş Sevabık, *Tarihnegari-yi Asr-ı Safeviye ve Şenaht-ı Menab'* ve Ma'haz, İntişarat-ı Novid-i Şiraz, Şiraz 1380, ss.21-22.

¹³ Özgüdenli, "Tarih", s.57.

¹⁴ 1789-1925 yılları arasında İran'a hakim olan bir Türk boyu. Kaçarlar ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, ss.96-98.

Rıza Kuli Han Hidayet ve Muhammed Taki Sipihî gibi müellifler tarafından genellikle sipariş üzerine kaleme alınan ve daha çok Kaçarlar dönemini konu alan çok sayıda eser kaleme alındı. İran tarih yazıcılığında Kaçarlar döneminde Avrupa ile temasların artması, Avrupa dillerinden yapılan tercümelemlerin etkisi ve 1851 yılında Darülfünunun kurulmasıyla birlikte esaslı bir değişiklik meydana geldi ve özellikle Meşrutiyet dönemi (1905-1911) daha tenkitçi bir tarih yazıcılığının doğuşuna şahit oldu.¹⁵ Batı ile ilişkilerin iyice arttığı Rıza Şah (1925-1941) döneminde İran coğrafyasında klasik tarih yazıcılığının yerini tamamen modern tarihçilik aldı ve bu tarz aşamalı olarak yerleşti. Bu devirde gerek Avrupa'da eğitim gören İranlılar'ın gerekse İran'a seyahat eden Avrupalı araştırmacıların etkisi ile rivayetlerin gelişigüzel bir şekilde biraraya toplandığı geleneksel tarihçilik yerine kaynakların eleştirel bir bakış açısıyla kullanıldığı bir yaklaşım egemen oldu. İran tarihçiliğinde bu yeni anlayışın kurucuları arasında Abbas İkbâl-i Aştıyani, Seyyid Ahmed Kesrevî, Said-i Nefisi, Hasan Pirniya, İbrahim Purdavud ve Reşid-i Yasemi gibi araştırmacılar sayılabilir.¹⁶

1.2. İran'da Kürt Tarihi Yazıcılığı

İran coğrafyasında İslam'dan sonra başlayan ve farklı devletler ve hanedanlar döneminde kendine has bir tarzda gelişen tarih yazıcılığını kabaca genel tarihlerin yazımı ve yerel-bölgesel tarihlerin yazımı şeklinde tasnif etmek mümkündür. Bu bağlamda XVI.yüzyılın sonlarına doğru Şerefhan Bitlisi'nin yazdığı *Şerefname* ile başlayan Kürt tarihi yazım geleneği İran'da gelişen yerel-bölgesel tarih yazıcılığı çerçevesinde değerlendirilecektir.

İran'da Kürt tarihi yazıcılığı gerek Kürt tarihçilerin tarihlerine duydukları kişisel ilgiden ve gerekse yerel yöneticilerin teşvik ve destekleri sonucunda ortaya çıkmış ve zamanla önemli bir gelişme göstermiştir. Yaşadıkları toprakların tarihinin İran tarihi içindeki yerini ve önemini ortaya koymak için çaba sarfeden Kürt tarihçiler, bu çerçevede çoğu Kaçar Hanedanlığı döneminde olmak üzere bir dizi eser telif etmişlerdir. Temelini Safeviler döneminde Şerefhan Bitlisi'nin attığı Kürt tarihi

¹⁵ Muhammed Nebi Selim, "Teemoli Ber Tarihnegari Der İran", *Pejuheşname-i Tarih*, S.1, Zemistan 1384, s.5.

¹⁶ Özgüdenli, "Tarih", s.57.

yazım geleneği Kaçarlar döneminde zirveye ulaşmış ve İslam dünyasının ilk kadın tarihçisi olarak kabul edilen Mesture Mah Şeref Hanım bu dönemde yetişmiştir. "Erdelan Tarih Okulu"¹⁷ olarak isimlendirilebilecek bu tarih yazım geleneği çerçevesinde Muhammed Şerif Kadı, Hüsrev Bey, Mesture Mahşeref Hanım, Vakanüvis Mirza Ali Ekber, Mirza Şükrullah Senendeci, Mirza Abdullah Revnak, Ayetullah Merduh Kürdistani ve Baba Merduh Ruhani gibi önemli tarihçiler yetişmiş ve önemli eserler telif edilmiştir.

İran'da Erdelan Okulu bünyesinde gelişen Kürt tarihi yazıcılığı genelde Kürt mirlerinin, muhtelif Kürt topluluklarının özelde de Erdelan Emirliği'nin ve bu emirliğin başkenti olan Senendec şehrinin tarihini konu almaktadır. Nasiriye ve Muzafferiye¹⁸ olarak adlandırılan dönemlerde de özellikle *Hadika-i Nasiriyye* ve *Tuhfe-i Nasiri* gibi eserlerin yazılmasıyla Kürtlerin coğrafi, ictimai, kültürel, demografik ve iktisadi durumları işlenmiştir.¹⁹

1.3. Erdelan Tarih Okulu Bünyesinde Gelişen Kürt Tarihi Yazıcılığının Genel Özellikleri

İran'da Erdelan Tarih Okulu bünyesinde gelişen Kürt tarihi yazıcılığının genel özelliklerini bir kaç maddede sıralamak mümkündür:

1. Erdelan Okulu tarihçileri tarafından Kürt tarihiyle ilgili olarak telif edilen eserlerin, istisnaları olmakla birlikte, genellikle geleneksel tarih yazıcılığı yöntemiyle yazıldıkları söylenebilir. Buna göre çoğunlukla yaşadıkları bölgedeki hakim iktidarın-hanedanın tarihini merkeze alan ve kronolojik bir sırayla hanların-hanedanların serencamlarını kayıt altına alan, hadiselerin sebep ve sonuçlarını tahlil etmeyen müellifler daha çok sözlü anlatılardan ve nesilden nesile aktarılan rivayetlerden istifade etmişlerdir.

¹⁷ Bu ifadeyi ilk defa Rus araştırmacı Y.İ.Vasiliyeva'nın kullandığı düşünülmektedir. Bkz. <http://www.zazaki.net/haber/kurt-tarih-yazarligi-ve-erdelan-okulu-940.htm> (Erişim tarihi:10.06.2018)

¹⁸ Nasiriye ve Muzafferiye Dönemleri, Kaçar şahları Nasıruddin Şah (1848-1896) ve Muzaffereddin Şah (1896-1907)'a nisbetle kullanılan isimlendirmelerdir.

¹⁹ C. Sevakıb, M. Selah ve P. Mozefferi, "Tarih-i Selatin-i Hewraman Tedavom Ya Tehevvol-i Tarihnegari-yi Mehelli Der Kordestan", *Pejuheşname-yi Tarihha-yi Mehelli-yi İran*, S.2, 2017, s.143.

2. Geleneksel tarih yazıcılığında sıkça görülen "zeyl" yazma geleneği²⁰ Kürt tarihi ile ilgili yazılmış eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Çevirisini ve değerlendirmesini yaptığımız *Tarih-i Kurd* adlı eserde de görüleceği üzere kendisinden önce yazılmış bir eseri kaldığı yerden devam ettirerek yaşadığı döneme kadar cereyan eden hadiseleri esere eklemek Kürt tarihçilerin de istifade ettiği bir yöntem olmuştur.

3. Geleneksel tarih yazıcılığında ön plana çıkan bir başka husus özellikle müellifin yaşadığı dönemde hakim olan siyasi otoriteye yönelik kullandığı üsluptur. Bu üslup neredeyse hiç yergi içermeyen, çoğunlukla hakim gücü öven bir üsluptur. Ayrıca bu üslupla yazılan bir çok eserin, dönemin hakim gücüne (şah, han, mir) ithaf veya takdim edildiğini eklemek gerekir.

4. Yine geleneksel tarih yazıcılığında sipariş üzerine eser telifi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Padişahların, sultanların ve hanların, hanedanları ve saltanatları ile ilgili eser yazmaları için tarihçileri teşvik ettikleri bilinmektedir. Bu durum Kürt tarihi yazıcılığı için de geçerlidir ve incelediğimiz eserlerde bununla ilgili örnekler mevcuttur. Genel olarak İran'da sipariş üzerine eser telif etme usulünün Kaçarlar saltanatından sonra son bulduğu kabul edilmektedir.²¹

5. Geleneksel tarih yazıcılığının bir diğer karakteristik özelliği müelliflerin genellikle rivayetlere ve sözlü kaynaklara dayanmaları, buna karşın istifade ettikleri yazılı kaynaklar varsa bile bunlara pek fazla işaret etmemeleridir. Yine geleneksel tarzda yazan müelliflerin anlatımı pekiştirmek için nesirden yararlandıkları görülmektedir ki incelediğimiz eserlerde bunun örnekleri oldukça fazladır.

6. İran'da özellikle Kaçar Hanedanlığı döneminde batı dünyasıyla kurulan ilişki neticesinde tarih yazım tarzı geleneksel yöntemden uzaklaşmış²² ve bu etki *Tuhfe-i Nasiriye* örneğinde olduğu gibi Kürt tarihi ile ilgili yazılan eserlerde de kendisini göstermiştir. İlerleyen yıllarda özellikle Şeyh Muhammed Merduh (1880-1975)'un kaleme aldığı *Tarih-i Merduh* gibi eserlerde geleneksel tarih yazım

²⁰ Yakup Ajend, " Seyri Der Tarihnegari-yi Mehelli-yi İran", *Ketab-ı Mah Tarih ve Coğrafya*, Hordad-Tirmah 1380, s.48.

²¹ Muhammed Kelhor, "Pişine-yi Be Jerfa-yı Zeman", *Ketab-ı Mah Tarih ve Coğrafya*, S.142, İsfend 1388, s.54.

²² Abbas Kadimi Keydari, "Tekvin-i Cereyan-ı İntikad Ber Tarihnuvisi-yi Sonneti Der İran Asr-ı Kacar", *Danışname-yi Encümen-i İran*, S.2, Zemistan 1388, s.4.

yönteminden tamamen uzaklaşmış ve İran merkezli Kürt tarihi yazıcılığı ilmi-tahkiki bir özellik kazanmıştır.

7. İran'da Kürt tarihi yazıcılığı çerçevesinde telif edilen eserler özellikle Erdelan ve Baban Emirlikleri gibi Kürt yerel yönetimlerinin İran ve Osmanlı Devleti gibi merkezi güçlerle olan ilişkilerinin aydınlatılmasında çok önemli birer tarihi vesika niteliğindedirler. Yine mezkur eserler yazıldıkları dönemdeki Kürt şehir ve kasabalarının nüfusları, sosyal dokuları, iktisadi faaliyetleri, Kürt mirlerinin-hanlarının birbirleriyle olan ilişkileri, çatışmaları ve ittifakları hakkında da çok önemli bilgiler ihtiva etmektedirler. Genel tarihlere nazaran daha çok teferruat içeren bu eserler yazıldıkları bölgenin kültürü, toplumsal ve idari yapısı, sahip olduğu sanat eserleri hakkında da birinci elden bilgiler içermektedirler.

Bu çalışmada İran'da Kürt tarihi yazıcılığı çerçevesinde telif edilen ve hepsi Farsça yazılmış olan bir dizi eser tarafımızdan incelenerek haklarında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Elbette ulaşabildiğimiz eserler dışında henüz keşfedilmemiş olan el yazması eserlerin olması da kuvvetle muhtemeldir.

İran'da Kürt tarihi yazımı çerçevesinde telif edilen ve çoğu Erdelan Emirliği'nin tarihini konu alan eserleri incelemeyen önce Erdelan Emirliği ile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

1.4. Erdelan Emirliği'nin Kısa Tarihi

Şerefhan Bitlisi'nin aktardığına göre Erdelan Emirliği'nin kurucusu olan Baba Erdelan Diyarbakır bölgesinde hüküm süren Mervani devletinin kurucusu Ahmed b. Mervan'ın torunlarından. Kendisi bir süre Goran aşireti²³ arasında yaşamış, Cengiz Han İmparatorluğu (1206-1294)'nun son dönemlerinde Şehrezor mıntikasını kendi topraklarına katmış daha sonra bu bölgede bağımsızlığını ilan etmiş ve kendisi de hükümetin başına geçmiştir.²⁴ Erdelan Emirliği, kurulduğu günden itibaren Safevi

²³ Büyük Kürt taifelerinden biri. Kirmanşah ve çevresinde yaşamaktadırlar ve Ehl-i Hak (Yarsan) inancına mensupturlar. Bkz. Mirza Şükrullah Senendeci, Tuhfe-yi Nasıriyye, Haz. Haşmetullah Tebibî, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1375, s.463. Goran Kürtlerinin inanç esasları hakkında detaylı bilgi için bkz. Shahab Vali, Kurdên Yarsan, Çev. Sevda Orak Reşitoğlu, Avesta Yayınları, İstanbul 2018.

²⁴ Bitlisi, Şerefhan b. Şemseddin, Şerefname, Haz. Vladimir Velyaminov Zernov, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1377, C.1, s.83.

Devletinin kurulduğu XVI. yüzyıla kadar geçen süre içerisinde yaklaşık olarak 200 yıl bağımsız bir hükümet olarak yaşamıştır. Daha sonraki dönemlerde Safevilere bağlı bir mirlik olarak varlığını devam ettirmiş, 1867 yılında tamamen ortadan kalkmıştır. Bu mirlik kuruluşundan itibaren yıkıldığı 1867 yılına kadar yaklaşık olarak altı asır ayakta kalmayı başarmıştır.²⁵

Coğrafi olarak Erdelan Emirliği ilk zamanlarında dağlık Zagros bölgesini kapsamaktaydı ve bölgenin merkezi şehri bugünkü Hemedan eyaletinin "Behar" ilçesi idi. Ancak bu ilçe Cengiz Han'ın halefleri olan İlhanlılar döneminden sonra aşamalı olarak önemini yitirmiştir. XV.yüzyıl itibariyle yani Safevilerin saltanatı devrinde Hemedan ve Loristan, Kürdistan olarak tabir edilen bölgeden koparılmış, Zagros Dağları'nın batı kısmı da Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. Böylelikle İran'da Kürdistan denilince Erdelan bölgesi anlaşılmaya başlanmıştır.²⁶ Kuzeyden güneye 200 kilometrelik bir alanı kaplayan Erdelan bölgesi kuzeyden Sein Kale yöresindeki Afşar kasabaları, Batıda Süleymaniye ve Kerkük, güneyden Diyala Vadisi, doğudan ise Hemedan ve Gerus ile çevrilidir.²⁷ Eyaletin merkezi şehri "Sine" veya diğer adıyla "Senendec" şehridir.

Erdelan Emirliği'nin kuruluşundan sonraki dönemlerde bölgedeki güç ilişkilerindeki en temel değişimlerden biri Safevi Devleti'nin ortaya çıkmasıydı. Safevi Devleti'nin sosyal, siyasi ve dini münasebetlerinde Şiiliği devletin resmi mezhebi olarak benimsemesi ve bu konuda etnomerkezci öğelere sahip olması Erdelan Emirliği'ni ve genel olarak Kürtlerin meskun olduğu bölgeyi daha da önemli kılmıştı zira Osmanlı Devleti Şiiliğe muhalif bir güç olarak bu yeni merkezi oluşumun karşısında durmuş, Erdelan Emirliği de bu iki rakip devletin arasında yer almıştı. Dolayısıyla her iki devlet açısından da önemli bir bölge olarak görülmüştü. Emirliğin, Sünniliği benimsemiş Osmanlı Devleti ile komşu olması, mezhebi ve siyasi ayrılıkları ve bu konudaki farklı hassasiyet ve ihtilafları körüklemekteydi.

²⁵ Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nubihar Yayınları, İstanbul 2011, s.638.

²⁶ Keyhan Muşir Penahi, "Erdelan Kürt Beyliği'nin Osmanlı ve Safevi Devletleri ile İlişkileri (16. ve 17. Yüzyıl)", Çev. Veysel Başçı, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed. İbrahim Özcoşar, Şahab Vali, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, ss.77-78.

²⁷ Bkz. Basil Nikitine, Kürtler, Çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s.87.

Buna paralel olarak Safevi Devleti, iktidarının ilk zamanlarında, yani merkeziyetçi bir otorite ve güçlü idari bir sistem geliştirme arzusunda olduğu sıralarda Erdelan bölgesini Osmanlı Devleti ile yaşanabilecek muhtemel problemlerin önünü kesebilecek bir tür tampon bölge olarak telakki etmişti. Safevi Devleti'nin güçlü merkezi yönetimi zayıflayıp, idari yapı ve teşkilatlanmasında zaafolar oluşunca Osmanlı Devleti de vakit kaybetmeden Erdelan Emirliği'ne müdahalelerde bulunmaya başladı. Öte yandan Erdelan mirleri de hakimiyetlerini devam ettirebilmek için iki devlet arasında ikili bir siyaset geliştirdiler. Osmanlı ve Safevi Devletleri de güçlerini arttırmak ve egemenlik sahalarını genişletmek için Erdelan Emirliği'ni siyasi amaçları için bir araç olarak kullandılar.²⁸ Dolayısıyla Erdelan Emirliği'nin tarihinin bölgeye hakim iki büyük devlet arasında cereyan eden hadiselerle göre şekillendiğini söylemek mümkündür.

1.5. İran'da Kürt Tarihi Yazıcılığı Çerçevesinde Telif Edilen Eserler

1.5.1. Şerefname

Şerefname İran'da Kürt tarihi yazıcılığının öncüsü olarak kabul edilen Şerephan Bitlisi tarafından 1597 yılında kaleme alınmıştır. İki kısım halinde yazılan eserin birinci kısmı Kürt tarihini muhtevi iken ikinci kısmı Osmanlı-Safevi tarihine tahsis edilmiştir. Birinci kısmında Kürt tarihi ile ilgili yazılmış derli toplu bilgiler bulunan *Şerefname*'nin ikinci kısmı alternatif bir Osmanlı-Safevi tarihi okumak isteyenler için önemli bir kaynak eser hükmündedir.

Şerephan Bitlisi 23 Mart 1543 tarihinde Kum kentine bağlı Kerherud kasabasında dünyaya geldi.²⁹ Safevilerle yakın ilişkileri olan bir aileye mensup olan Şerephan dokuz yaşına geldiğinde Şah Tahmasb (1525-1576)'ın has haremine alındı ve onun meclisinde bulundu. 1554 tarihinde babası Şemseddin Bitlisi, şahın sarayındaki görevinden istifa edince Şerephan oniki yaşında Rojki aşiretinin reisi olarak tayin edildi ve Şirvan'a bağlı Salyan ve Mahmudabad bölgelerinin yönetimi kendisine verildi.³⁰ Daha sonra bir müddet Şah Tahmasb'ın hizmetinde bulunan Şerephan, bazı Kızılbaş komutanlarla birlikte Han Ahmed Gilani'nin çıkardığı isyanı

²⁸ Penahi, ss.78-79.

²⁹ Bitlisi, C.1, s.449.

³⁰ Bitlisi, C.1, s.450.

bastırmakla görevlendirildi. Şah Tahmasb'ın ömrünün sonlarında Kızılbaş emirler arasında bir takım ihtilafların baş gösterdiğini müşahade eden Şerefhan, mevcut siyasi çekişmelerden uzak durmaya çalıştı ve bu maksatla Şirvan'a tabi bazı bölgelerin yönetimini uhdesine alarak saray çevresindeki siyasi çekişmelerden uzak durdu. Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra yerine geçen Şah II.İsmail (1576-1577), Şerefhan'ı, Kürtlerin "emirü'l ümerası" göreviyle taltif etti. Şah'ın Şerefhan'a gösterdiği bu teveccüh Kızılbaş ümeranın kıskançlık göstermelerine ve Şerefhan aleyhine bir takım girişimlerde bulunmalarına sebep oldu. Bunun sonucunda görevden alınan Şerefhan merkezden uzaklaştırılarak Nahçıvan hükümetinin başına atandı. Nahçıvan'da bulunduğu sırada Osmanlı Padişahı Sultan III.Murad (1574-1595) tarafından kendisine Bitlis hükümetinin başına geçmesi önerildi. 3 Aralık 1578 günü Nahçıvan'dan ayrılarak kendi deyimiyle "atalarının devletinin merkezine", Bitlis'e döndü.³¹ Yıllarca Bitlis Emirliğini yöneten Şerefhan 1597 yılında yönetimi oğlu Şemseddin Bey'e bıraktı ve ünlü eseri *Şerefname*'yi yazmakla meşgul oldu.

Şerefhan Bitlisi, İran'da yazılmış olan eserleri okumuş, doğru sözlü olduklarına inandığı kişilerden duyduklarını ve bizzat görüp tanık olduklarını harmanlayarak eserini kaleme almıştır. Kendisinden önce yazılmış olan hiç bir eserin Kürtlerden bahsetmediğinden, Kürtlerle ilgili her hangi bir eserin yazılmamış olmasından yakınan Şerefhan, bu eksikliği gidermeye ve Kürtlerin vaziyetini anlatmaya gayret edeceğini söylemiştir.³² Bu amaçla Şerefhan Bitlisi, Kürtlerin büyük ve asil ailelerinin, valilerinin ve emirlerinin hal ve ahvalleri ile ilgili bilgiler vermek amacıyla *Şerefname*'yi yazmış ve Osmanlı padişahı Sultan III.Mehmet (1595-1603)'e takdim etmiştir. *Şerefname*'nin Kürt tarihini muhteva birinci kısmı bir mukaddime, dört bölüm ve bir de sonuçtan müteşekkil olup girişinde tarih ilmini okumanın faydalarına işaret edilmiştir.³³

Kürtler ve Kürt tarihi ile ilgili derli toplu bilgiler ihtiva eden ilk eser olma özelliğine sahip olan *Şerefname*³⁴ gerek İran'daki ve gerekse Osmanlı Devleti

³¹ Bitlisi, C.1, s.455.

³² Bitlisi, C.1, s.8.

³³ Bitlisi, C.1, s.5.

³⁴ Abbas Kadimi Kaydari, "Tarihnegari-yi Mehelli-yi Kordestan ve Zuhur-ı Nehostin Tarihnegar-i Zen Der İran", *Fesname-yi Pejuheşha-yi Tarihi-yi Danişgah-ı İsfahan*, S.1, Bahar 1388, s.18.

bünyesindeki muhtelif Kürt toplulukları ve mirlikleri ile birlikte Mısır, Şam, Büyük Lor ve Küçük Lor olarak adlandırılan bölgelerdeki Kürt topluluk ve mirlikleri hakkında bilgiler içermektedir. 1597 yılında telifine başlanan ve 1599 yılında tamamlanan *Şerefname*'de ayrıca Erdelan Emirliği'ne de bir bölüm tahsis edilmiştir. Bu yönüyle *Şerefname* kendisinden sonra yazılan ve Erdelan tarihini muhtevi eserlere de kaynak taşkil etmiş ve kendisine atıflar yapılmıştır. Bunların yanında Şerephan Bitlisi kendi dönemine ait olaylarla ilgili de bilgiler vermektedir. Denilebilir ki *Şerefname*'nin eksenini Kürt mirlerinin, hanlarının, hükümetlerinin ve büyük Kürt ailelerinin siyasi faaliyetleri oluşturmaktadır. Buna karşın Kürtlerin iktisadi, ictimai, kültürel durumlarının eserde pek yer bulmadığını söylemek mümkündür.³⁵

Şerephan Bitlisi her ne kadar eserini Bitlis'te tamamlayıp Osmanlı padişahı III.Mehmet'e ithaf ettiyse de Safeviler devrinde İran'da doğması, temel eğitimini orada alması, yaklaşık kırk yaşına kadara İran'da yaşaması, bilgi kaynaklarının çoğunlukla İran menşeli olması ve özellikle *Şerefname*'yi Farsça kaleme almış olması eserin İran kültür havzası içinde ve İran'da Kürt tarihi yazıcılığı çerçevesinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

1.5.2. Zübdetü't-Tevarih

Şerefname'den sonra uzun yıllar özellikle Afşar³⁶ ve Zend³⁷ hanedanlıklarının hüküm sürdüğü yıllarda İran'da Kürt tarihi ile ilgili telif edilmiş herhangi bir esere rastlanmamıştır. *Şerefname*'nin telifinden yaklaşık iki asır sonra İran'da Kaçarlar döneminde Kürt tarihi yazımı önemli bir ivme kazanmış ve Kürdistan ümerası, şehirleri, siyasi hadiseleri, iktisadi, ictimai, kültürel ve coğrafi hayatıyla ilgili eserler kaleme alınmıştır. Bu cümleden olarak Kaçar hanedanı döneminde Erdelan kadısı

³⁵ Yusuf Baluken tarafından hazırlanan detaylı bir *Şerefname* bibliyografyası için bkz. Şerephan Bitlisi, *Şerefname*, Çev. Abdullah Yegin, Nubihar Yayınları, İstanbul 2013, ss.25-43.

³⁶ 1736-1796 yılları arasında İran'a hakim olan bir Türk boyu. Detaylı bilgi için bkz. Sümer, ss.98-100.

³⁷ 1750-1794 yılları arasında İran'a hakim olan Kürt/Lek asıllı hanedan. Hanedanın kurucusu Kerim Han Zend (1751-1779)'dir. Ali Ekber Vekayinigar'a göre o taifeden dörtyüz kadar aile yerleşik olup ziraatle meşguldu ve taifenin çoğunluğunu teşkil eden kısmı yaylak-kışlak usulüne göre yerleşip hayvancılık yapıyorlardı. Erdelan miri Hasan Ali Han onları göç ettirip Erdelan'daki İylak nahiyesine yerleştirdi. Bkz. Ali Ekber Vakayinigar, *Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1381, s.50.

Muhammed Şerif Kadı, Erdelan miri Büyük Hüsrev Han'ın isteği üzerine telifine başladığı *Zübdetü't-Tevarih* isimli eserini 1801 yılında tamamlamıştır. Genel bir tarih olan ve on iki bölümden oluşan eserin beşte birini teşkil eden on birinci bölümü Erdelan tarihine tahsis edilmiştir. Asıl nüshası Cambridge Üniversitesi kütüphanesinde bulunan eserin elektronik bir kopyası Senendec kütüphanesinde mevcuttur.³⁸ Eser 503 sayfa olup her sayfası on iki satırdan oluşmaktadır. Sayfaları 13.8X21.3 cm ölçülerindedir.³⁹ Eser, Hz. Adem'in hubutundan diğer peygamberlerin zuhuruna, Hz. Muhammed'in risaletinden ilk İslam fetihlerine, İslamiyet sonrası İran'da hakim olan hükümetlere, hasseten Safevilere ve diğer hanedanlıklara yer vermektedir. Eserin Erdelan tarihinden bahseden on birinci bölümü ile Kaçar hanedanlığı'nın yükselişini anlatan on ikinci bölümü müellifin bizzat kendi gözlemlerine ve birinci elden bilgilere dayandığı için ayrı bir öneme sahiptir. Ancak müellif Erdelan tarihini anlattığı on birinci bölümde cümlesini yarım bırakmış⁴⁰, on ikinci bölüme geçerek Kaçarların yükselişi bahsine değinmiştir. Erdelan tarihini Emanullah Han iktidarının başlarına kadar işleyen müellifin konuyu tamamlamadan bırakması onun *Tarih-i Kurd* adı verilen nüshayı kaleme almasının gerekçesi olarak düşünülebilir.

Muhammed Şerif Kadı eserini Erdelan miri Büyük Hüsrev Han'ın isteği üzerine yazdığını ifade etmiştir. Kendisinden sonra yazılan eserlere ilham kaynağı olan *Zübdetü't-Tevarih'ten* Mesture Mah Şeref Hanım *Tarih-i Erdelan* adlı eserinde, Ayetullah Muhammed Merduh *Tarih-i Merduh* isimli eserinde, Vakanüvis Ali Ekber Sadıkulmülk *Hadika-i Nasriyye'sinde* ve Mirza Şükrullah Senendeci *Tuhfe-i Nasriye* adlı eserinde doğrudan veya dolaylı olarak istifade etmişlerdir.⁴¹

1.5.3. Tarih-i Kurd

Çevirisini ve değerlendirmesini yaptığımız *Tarih-i Kurd* isimli el yazması eser yukarıda bahsi geçen *Zübdetü't-Tevarih* isimli eserin Erdelan tarihini anlatan on birinci bölümü olup bizzat Muhammed Şerif Kadı tarafından yeniden yazılmıştır.

³⁸ Muhammed Şerif Kadı, *Zübdetü't-Tevarih*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1389, s.7.

³⁹ Kadı, *Zübdetü't-Tevarih*, s.7.

⁴⁰ Bkz. Kadı, *Zübdetü't-Tevarih*, s.89.

⁴¹ Kadı, *Zübdetü't-Tevarih*, s.9.

Muhammed Şerif Kadı 1811 yılı dolaylarında *Zübdetü't-Tevarih*'in on birinci bölümünü yeniden ve müstakil bir eser olarak yazmış ve 1813 yılına kadar cereyan eden hadiseleri bu eserde kayıt altına almıştır. Buradan hareketle 1813 yılının Muhammed Şerif Kadı'nın ölüm yılı olduğu düşünülmektedir.⁴² Şerif Kadı'nın vefatından sonra mezkur eser Erdelan Emirliği kütüphanesine intikal etmiş, yıllar sonra Mesture Mahşeref Hanım tarafından asıl nüshaya bir tetimme (ek) yazılmıştır. Muhammed Şerif Kadı'nın bıraktığı yerden devam eden ve eseri tekmiil etmeyi hedefleyen Mesture Hanım daha sonra tetimmeyi yarım bırakarak müstakil bir eser kaleme almayı uygun görmüş ve meşhur eseri *Tarih-i Erdelan*'ın telifine başlamıştır. *Tarih-i Kurd* isimli yazma eserin *Zübdetü't-Tevarih*'ten en önemli farkı hadiselerin daha teferruatlı yazılmış olmasıdır. El yazması eser Siyamend Halili tarafından tashih edilerek *Tarih-i Kordha-yı Erdelan* adıyla yayınlanmıştır.⁴³ Halihazırda İran Milli Kütüphanesinde bulunan *Tarih-i Kurd* adlı yazma eserin muhtevası ve fiziki özellikleriyle ilgili detaylar ikinci bölümde verilecektir.

1.5.4. Tarih-i Ümera-yı Erdelan

İmarethanelerinde büyük bir kütüphaneleri olan ve hanedanlarının tarihini yazılmasına önem veren Erdelan mirleri sürekli olarak tarihçileri bu konuda teşvik etmiş ve onları desteklemişlerdir. Bu çerçevede Feth Ali Şah'ın saltanatı döneminde kaleme alınan ve Erdelan tarihini muhtevi bir diğer eser 1810 yılında Muhammed İbrahim b. Molla Muhammed Hüseyin Erdelani tarafından kaleme alınan *Tarih-i Ümera-yı Erdelan* isimli eserdir.⁴⁴ Eser ile ilgili daha fazla detaya ulaşılammıştır.⁴⁵

1.5.5. Lubbu't-Tevarih

Erdelan Emirliği'nin tarihini konu alan bir diğer eser Feth Ali Şah saltanatının son yıllarında, 1834 yılında "Müsennef" lakabıyla meşhur Hüsrev b. Muhammed b. Menuçehr Bey tarafından kaleme alınan *Lubbu't-Tevarih* isimli eserdir. Erdelan

⁴² Mesture Erdelan, Tarihü'l Ekrad, Haz. Cemal Ahmediyin, İntişarat-ı Aras, Erbil 2005, s.3.

⁴³ Muhammed Şerif Kadı, Tarih-i Kordha-yı Erdelan, Haz. Siyamend Halili, İntişarat-ı Kordestan, Senendec 1392.

⁴⁴ Abdülhüseyn Zerrinkub, Tarih-i İran Bad Ez İslam, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1378, s.65. Ayrıca bkz. Yakup Ajend, " Seyri Der Tarihnegari-yi Mehelli-yi İran", s. 51.

⁴⁵ Sheerin Erdalan, Erdelan Kürtleri isimli eserinde mezkur müellife ait *Tarikh-e Ardalan* isimli bir eseri kaynak olarak göstermiştir. İkisinin aynı eser olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz. Sheerin Erdalan, Erdelan Kürtleri, Çev. Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s.245.

ailesine mensub olan ve şiirlerinde "Cevheri" mahlasını kullanan Hüsrev Bey⁴⁶, atalarından kendisine nakil yoluyla aktarılan rivayetlerden müteşekkil bir birikime sahipti. Mesture Mahşeref Hanım'ın kocası, Erdelan miri Hüsrev Han-ı Nâkâm (1825-1834) tarafından kendisinden Muhammed Şerif Kadı'nın eserini tekmlil edecek mahiyette bir eser yazması istendi. Bu doğrultuda Hüsrev Bey, Muhammed Şerif Kadı'nın takriben 1813 yılındaki ölümünden sonra cereyan eden ve 1834 yılına dek ortaya çıkan hadiseleri kendi müşahade ve gözlemlerine de dayanarak nakletmiştir. Hüsrev Han-ı Nâkâm döneminde Erdelan Emirliği'ne ait büyük bir kütüphaneyi de uhdesinde bulunduran ve kütüphane sorumlusu olan Hüsrev Bey'in bu kütüphanedeki bilgi birikiminden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Kendisi aynı zamanda Hüsrev Han-ı Nâkâm'ın katipliğini de yapmıştır.⁴⁷ Eseri telif etme maksadının Erdelan taifesinin ve hanlarının ahvali hakkında bilgi vermek olduğunu ifade eden Hüsrev Bey,⁴⁸ eserini Erdelan Emirliği kütüphanesine takdim etmiştir. Mezkur eser seneler sonra 1975 yılında Erdelan ailesi tarafından neşredilmiştir.

1.5.6. Tarih-i Erdelan

Lubbu't-Tevarih'in telifinden kısa bir süre sonra Mesture Mahşeref Hanım *Tarih-i Erdelan* veya *Tarih'ul Ekrad* isimli eserini kaleme aldı. Eser, Erdelan hükümetinin kuruluşundan müellifenin zamanına kadarki olayları ihtiva eden önemli bir Farsça kaynaktır. Mesture Hanım eserini tamamladıktan sonra kendisinden iki yaş büyük olan amcası Mirza Abdullah Revnak'a hediye etti. Daha sonra mezkur eser Mirza Abdullah Revnak'ın oğlu yani Mesture Hanım'ın amcazadesi Vakanüvis Mirza Ali Ekber'e intikal etti. 1889 yılında, Mesture Hanım'ın vefatından 42 yıl sonra dönemin Kürdistan valisi Nizamüddeve Emir Tuman'ın ricası üzerine Mirza Ali Ekber, Mesture Hanım'ın bıraktığı yerden devam ederek esere bir zeyl yazdı ve kendi dönemine kadarki hadiseleri esere ekleyerek Emir Tuman'a takdim etti. Kaçar hanedanlığının Kürdistan valisi olan Emir Tuman valilikten azledildikten sonra Tahran'a döndü ve mezkur eseri beraberinde Tahran'a getirdi. Daha sonra eser bilinmeyen bir nedenle İngiltere'ye götürüldü. British Library'de OR 14108

⁴⁶ Baba Merduh Ruhani, *Tarih-i Meşahir-i Kurd*, Haz. Muhammed Macit Ruhani, İntişarat-ı Suruş, Tahran 1390, C.1, s.405.

⁴⁷ Ruhani, C.1, s.406.

⁴⁸ Hüsrev b. Muhammed b. Menuçehr Erdelan, *Lubbu't-Tevarih*, İntişarat-ı Hanevadegi-yi Erdelan, Tahran 2536, s.2.

numarasıyla kayıtlı bulunan eserin elektronik bir kopyası Eşref Rahmani tarafından İran'a getirildi ve eser Cemal Ahmediyin tarafından elektronik nüsha esas alınarak tashih edildi ve 2005 yılında Erbil'de Aras Yayınları tarafından basıldı.⁴⁹

Mesture Mahşeref Hanım eserini amcasına hediye ettikten sonra bir nüshasını yanında bulundurmak için aynı eseri yeniden yazmaya karar verdi. Böylece *Tarihu'l Ekrad* yeniden yazılmaya başlandı. Bu ikinci eser ölümüne kadar Mesture Hanım'ın yanında kaldı. Öyle ki ikinci elyazması eserin son cümlelerinde Mesture Hanım 1848 yılında ölümüyle sonuçlanan hastalığından ve halsizliğinden bahsetti.⁵⁰ Bu ikinci eser de bir şekilde Mesture Hanım'ın amcası *Tezkire-i Hadika-i Emanullahi*'nin yazarı Mirza Abdullah Revnak-ı Senendeci'nin eline geçti ve Mirza Abdullah bu esere bir zeyl yazdı. Mesture Hanım'ın vefatından sonraki hadiseleri yani 1848 yılından 1851 yılına kadarki hadiseleri kayıt altına aldı. Bu ikinci nüsha Nasır Azadpur tarafından 1946 yılında tashih edildi ve Azadpur, Mahabad Kürt Cumhuriyeti ile ilgili hadiselerden ve dönemin hassas siyasi yapısından dolayı eserin ismini *Tarih-i Erdelan* olarak değiştirerek yayınladı.⁵¹ Nasır Azadpur tarafından tashih edilip yayınlanan elyazması nüshanın akıbeti hakkında halihazırda herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Mesture Hanım tarafından yazılan eserin bu iki nüshası arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Şöyle ki;

1. Cemal Ahmediyin tarafından basılan birinci nüsha Emanullah Han döneminden sonraki hadiseleri daha teferruatlı bir şekilde ele almıştır fakat Nasır Azadpur tarafından basılan nüsha ikinci defa yazılmış olduğu için söz konusu dönem daha özet bir şekilde yazılmıştır. Muhtemelen Mesture Hanım ikinci nüshayı yazarken ayrıntıya girmemiştir.

⁴⁹ Mesture Erdelan, *Tarihu'l Ekrad*, ss.8-9.

⁵⁰ Mesture Kordestani, *Tarih-i Erdelan*, Haz. Nasır Azadpur, Çaphane-yi Behrami, Senendec 1325, s.210.

⁵¹ Mesture Kordestani, *Tarih-i Erdelan*, s.9.

2. Birinci nüshada Mesture Hanım Hüsrev Han ile olan evliliğinden bahsetmezken Nasır Azadpur tarafından basılan ikinci nüshada mezkur hadiseden bahsetmiştir.⁵²

3. Mesture Hanım birinci nüshada 1835 yılına kadarki hadiseleri işlemiş ve yukarıda da işaret edildiği üzere amcasının oğlu Vakanüvis Mirza Ali Ekber 1835 yılından 1889 yılına kadarki hadiseleri esere ilave etmiştir. Ancak Nasır Azadpur'un nüshasında Mirza Abdullah Revnak'ın zeyli ile birlikte 1851 yılına kadarki hadiselere değinilmiştir.⁵³

1.5.7. Siyer'ül Ekrad

Abdülkadir b. Rüstem Babani tarafından 1870 yılında kaleme alınmıştır. Eser XVI.yüzyıldan XIX.yüzyılın son çeyreğine kadarki tarihsel süreçte Baban ve Erdelan Emirlikleri ile ilgili olay ve olguları ihtiva etmektedir. Bu çerçevede yazar eserini, Baban ve Erdelan Emirliklerinin hakim oldukları coğrafyalarda kendi içlerindeki iktidar mücadeleleri ile Osmanlı ve İran devletleriyle geliştirdikleri ilişkileri, konjktürel gelişmeler dahilinde ve yerel-tarihsel anlatıya bağlı kalarak kaleme almıştır. Mezkur eser Tahran Milli Melik Kütüphanesinde 1/4135 no'lu rafta bulunmaktadır.⁵⁴ 214 sayfa olan eserin her bir sayfası on beş satırdan oluşmaktadır ve sayfaları 18.5X27.5 cm ölçülerindedir. Tahran Milli Melik kütüphanesinde bulunan el yazması nüshanın katibi belli değildir. El yazması nüshanın üzerinde bulunan mühürden eserin Muhammed Hasan Han Seni'ü'd-devle kütüphanesine ait olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵ Eser Muhammed Rauf Tevekkoli tarafından 1987 yılında Tahran'da basılmıştır.

Müellifin tam adı Abdulkadir b. Rüstem Babani olup Osmanlı hakimiyeti altındaki Irak'ta yerleşik olan Baban taifesine mensuptur. Doğum ve vefat tarihi bilinmemektedir. Müellifin yazdıklarından, Baban, Erdelan ve Mukri ümerasıyla irtibatlı olduğu, onlarla teşrik-i mesai yaptığı anlaşılmaktadır.

⁵² Mesture Kordestani, Tarih-i Erdelan, s.178.

⁵³ Mesture Erdelan, Tarihu'l Ekrad, s.10.

⁵⁴ Eral Ceylan, Siyerü'l Ekrad Adlı Yazma Eserin Çevirisi ve Değerlendirmesi, Mardin Artuklu Üniversitesi SBE, Mardin 2017, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.8.

⁵⁵ Abdulkadir b. Rüstem Babani, Siyerü'l Ekrad, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1392, s.21.

Babani eserini bir kaç bölüme ayırmıştır. Kısa bir mukaddimeden sonra ilk olarak muhtelif Kürt taifelerinden bahsetmiş daha sonra İslam'ın Kürdistan'a gelişine dair bilgiler vermiştir. Sonraki bölümlerde Erdelan ve Baban hakimlerinin dönemlerinin beyanına yer veren müellif, Mukri, Bilbas, Dasni ve Revanduz Kürtleri ile, Erdelan ve Baban Kürtlerinin meskun oldukları coğrafyaya ait bilgiler paylaşmıştır. Erdelan miri Büyük Emanullah Han (1789-1825) dönemi tarihçilerinin Emanullah Han'dan korktukları için bütün Kürtleri ilgilendiren hadiseleri yazmadıklarını iddia eden müellif, sözkonusu tarihçileri sadece Erdelan Emirliği ile ilgili hadiseleri yazmakla suçlamıştır.⁵⁶ Eserini yazmak için muteber kaynaklardan istifade ettiğini söyleyen Babani, herhangi bir kaynak ismi zikretmemiştir. Abdulkadir b. Rüstem Babani eserini Nasıruddin Şah'ın amcası ve aynı zamanda dönemin Erdelan valisi olan İtimadüddeve Ferhad Mirza'ya takdim etmiştir.

1.5.8. Hadika-i Nasriyye

İran'da Kürt tarihi ile ilgili olarak telif edilen bir diğer eser Nasıriye dönemi olarak adlandırılan Nasıruddin Şah (1848-1896) döneminin sonlarında aynı zamanda Mesture Mahşeref Hanım'ın amcazadesi olan ve "Sâdıkulmülk" lakabıyla meşhur Mirza Ali Ekber Vekayinigar (1846-1899) tarafından 1892'de kaleme alınan *Hadika-i Nasriyye* isimli eserdir. Bu eser Erdelan Emirliği'nin 1169-1892 yılları arasındaki siyasi tarihini yanı sıra coğrafyası, şehirleri, nüfusu ve özellikle Senendec şehrinin iktisadi durumuyla ilgili geniş bilgiler ihtiva etmektedir. Eser bir mukaddime ve dokuz bölümden oluşmaktadır. İlk altı bölümde Erdelan Emirliği'nin sınırlarından, Senendec şehrinin genel durumundan, Erdelan'ın idari taksimatından, ikliminden, nehirlerinden, dağlarından, kabile ve aşiretlerinden bahseden müellif kalan bölümlerde Erdelan Emirliği'nin siyasi tarihine dair bilgiler vermiştir. Yukarıda da işaret edildiği üzere Mesture Hanım'ın *Tarihu'l Ekrad* isimli eserine bir zeyl yazan Mirza Ali Ekber daha sonra bu nüshanın bir özetine Erdelan'ın coğrafi özelliklerine ait bilgiler ilave ederek *Hadika-i Nasriyye* namıyla Kaçar şahı Nasıruddin Şah'a takdim etmiştir. Adı geçen eserin bizzat müellif tarafından yazılmış olan iki nüshası bulunmaktadır. Birincisi Tahran'da İran Milli Melik Kütüphanesinde 6184 numarası ile kayıtlıdır. Adı geçen nüsha 21X13 cm. ölçülerinde olup her

⁵⁶ Babani, s.27.

sayfası on beş satırdan oluşmaktadır ve toplam 298 sayfadır. İkinci nüsha ise Tahran Milli Kütüphanesinde yer almaktadır ve f/625 numarası ile kayıtlıdır. 21X14 cm. ölçülerinde olan ikinci nüshanın her sayfası on beş satırdan müteşekkildir ve toplam 322 sayfadır.⁵⁷

Mirza Ali Ekber'in *Hadika-i Nasiriyye* dışında *Hadika-i Nasiriyye*'nin ikinci cildi mahiyetinde ve *Miratü'z-Zafer* adında bir eseri daha vardır ki bu eserini de Muzaferuddin Şah Kaçar (1896-1907)'a taktim etmiştir. Eser Meclis-i Şura-yı İslami Kütüphanesinde 3421 numarası ile kayıtlıdır. 191 sayfadan müteşekkil olan eserde müellif *Hadika-i Nasiriyye*'de işlediği konuları devam ettirmiş olup Senendec vilayetinin hal ve ahvaline dair bilgiler vermiştir. 22,5X14,5 cm. ölçülerinde olan eserin her bir sayfası on üç satırdan oluşmaktadır ve Muhammed Hüseyin Berazende adında bir muharrir tarafından 1927 yılında tahrir edilmiştir.⁵⁸ *Hadika-i Nasiriyye* ve onun ikinci cildi mahiyetindeki *Miratü'z-Zafer* isimli eserler Muhammed Rauf Tevekkoli tarafından tek cilt olarak 1985 yılında Tahran'da basılmıştır.

"Efser" mahlasını kullanan Mirza Ali Ekber, Münşibaşı olarak meşhur olan Mirza Abdullah Revnak'ın oğludur. Senendec şehrinde doğup büyüyen Mirza Ali Ekber, Kadiri⁵⁹ taifesine mensuptur.⁶⁰ Aynı zamanda *Bedayiu'l Lugat* adında Kürtçe-Farsça bir sözlük yazmış ve Nasiruddin Şah'ın amcası Mutemedüdevle Ferhad Mirza'ya taktim etmiştir. Adı geçen sözlük Rauf Tevekkoli tarafından 1990 yılında Tahran'da basılmıştır. Eserle ilgili detaylar aşağıda verilecektir. Mirza Ali Ekber'in bir de şiir divanı vardır.

1.5.9. Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd

Mirza Ali Ekber Vakayinigar tarafından kaleme alınan bir diğer eser *Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd* isimli eserdir. Eseri tashih eden ve 2001 yılında yayınlayan

⁵⁷ Ali Ekber Vakayinigar, *Hadika-i Nasiriyye*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1384, s.10.

⁵⁸ Vakayinigar, *Hadika-i Nasiriyye*, s.218.

⁵⁹ Kadiriler, Daregozinli (Hemedan bölgesinin bir yöresi) soylu bir aileden gelerek 1708/9 yılında, doğduğu bölgede hakim olan anarşi ortamından kaçmak amacıyla Sine'ye yerleşen Kadir Han'ın soyundandırlar. Kadiriler daha sonra Erdelan'ın nüfuzlu ailelerinden biri olmuştur. Kadir Han'ın beş yaşında yetim kalan oğlu Muhammed, II. Hüsrev Han'ın veznedarlığını yaptı. Kızı Hurde Hanım I. Emanullah Han ile ve Torunu Mesture Mahşeref Hanım Hüsrev Han-ı Nâkâm ile evlendiler. Bkz. Sheerin Erdalan, s.240.

⁶⁰ Ali Ekber Vakayinigar, *Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd*, s.11.

Muhammed Rauf Tevekkoli eserin hikayesini esere yazdığı önsözde şu şekilde aktarmıştır:

"1987 yılının Şubat ayında Ferhad Şakeli eserin elektronik bir kopyasını Avrupa'dan dostum Seyid Muhammed Samedi'ye gönderdi. Samedi, eseri yayına hazırladıktan sonra elyazması nüshanın ilk sayfasının bir fotoğrafını 3 Mart 1987 tarihinde bana gönderdi. Eserin ismi ve yazarı malum olmadığı için Seyid Muhammed Samedi esere *Tevaif ve Eşair-i Kurd* ismini uygun görmüş ve eserin Nasıruddin Şah Kaçar döneminde kaleme alındığını, müellifinin malum olmadığını ifade etmişti. Yine Samedi eserin 20x24 cm ölçülerinde, 49 sayfa olup her sayfanın 20 satırdan, üç-dört sayfasının da 21 ila 23 satırdan müteşekkil olduğunu ifade etmişti. Samedi'nin nüshasını inceledikten sonra eserin *Hadika-i Nasırıyye ve Bedayiu'l Lugat* isimli eserlerin müellifi Mirza Ali Ekber Vakayinigar'a ait olduğunu kendisine yazdım. On dört yıl sonra 2001 yılı sonbaharında bir kitapçada ilk baskısı 1998 yılında dostum Mir Haşim Moheddis'in çabaları sonucu çıkan *Gencine-yi Baharistan* adındaki kitabı gördüm. Kitabı satın aldım ve eve götürdüm. Kitabı inceledikten sonra Samedi'nin nüshasının bir benzerinin *Kitapçe-yi Vafi ve Defter ve Risale-yi Kafi* adıyla tarihi konularla alakalı on üç muhtelif makale ile birlikte *Gencine-yi Baharistan* adıyla yayınlanmış olduğunu gördüm. Kitabın önsözünde Mir Haşim Moheddis *Kitapçe-yi Vafi ve Defter ve Risale-yi Kafi* için " Kürt taifeleri ile ilgili oldukça güzel ve kıymetli bir eserdir. Müellifi belli değildir ama Nasıruddin Şah döneminde yazılmıştır" şeklinde bir kayıt düşmüştü. Mezkur nüshanın 5557 numarasıyla Tahran Üniversitesi Kütüphanesinde bulunduğunu öğrendikten sonra Tahran Üniversitesi el yazması eserler bölümüne müracaat ettim. İlgili nüshayı *Bedayiu'l Lugat* ile mukayese ettikten sonra müellifinin Mirza Ali Ekber olduğu şüpheye mahal vermeyecek şekilde malum oldu."⁶¹

Hadika-i Nasırıyye'de on yedi Kürt taifesi hakkında malumat veren Mirza Ali Ekber Vekayinigar bu eserinde alfabetik sıraya göre kırk üç Kürt taifesinin ismini zikrederek haklarında bilgiler vermiştir. Yayına hazırladığı esere *Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd* adını veren Muhammed Rauf Tevekkoli, eseri hazırlarken Samedi'nin nüshası ile Tahran Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan nüshaları mukayese ettikten sonra kitabı yayına hazırladığını ifade etmiştir.⁶²

1.5.10. Bedayiu'l Lugat

1869 yılında Mirza Ali Ekber Vakayinigar tarafından Nasıruddin Şah Kaçar'ın amcası ve dönemin Kürdistan valisi Mutemedüdevle Fehad Mirza'nın

⁶¹ Vakayinigar, *Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd*, s.11.

⁶² Vakayinigar, *Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd*, s.13.

ricası üzerine ve maddi desteği ile yazılmış Farsça-Kürtçe bir sözlüktür. Eserin bir kopyası Meclis-i Şura-yı İslami kütüphanesinde 844 numarasıyla kayıtlıdır ve Nasrullah Kordestani isimli bir katip tarafından 1870 yılında istinsah edilmiştir. Mezkur kopya nestalik hatla yazılmış olup kağıdı ithal ve syfaları 21.5x17cm ölçülerindedir. 140 varak olan eserin sayfaları 12'şer satırdan oluşmaktadır.⁶³

Mirza Ali Ekber eserinin 23 sayfasını Kürtlerin soy ve neseplerine ve farklı Kürt topluluklarının hal ve ahvallerine tahsis etmiştir. Bu çerçevede Goran, Lor, Erdelan, Kurmanc, Lek, Zend ve sair Kürt topluluklarının özelliklerinden, inanç ve mezheplerinden bahsetmiştir. Eserin geri kalan kısmı Farsça-Soranice sözlük mahiyetindedir.

1.5.11. Tuhfe-i Nasiri

İran'da Kürt tarih yazıcılığı çerçevesinde kaleme alınan bir başka eser Kaçar Hanedanlığından Muzaferuddin Şah (1896-1907) döneminde 1902 yılında "Fahrulkitap" lakaplı Mirza Şükrullah Senendeci (1846-1899) tarafından kaleme alınan *Tuhfe-i Nasiri* isimli eserdir. Mezkur eser Kürdistan'ın genel durumundan, siyasi tarihinden, coğrafyasından, Erdelan Emirliği'nin başlangıcından 1892 yılına kadarki tarihinden, Kürdistan'ın muhtelif şehirlerinden, nehirlerinden, köylerinden, madenlerinden, aşiretlerinden, tarihi eserlerinden ve Senendec şehrinin genel durumundan bahsetmektedir.⁶⁴ Erdelan Hükümeti hizmetinde çalışan ve münşi olarak görev yapan Mirza Şükrullah kendi döneminde cereyan eden hadiselerin birebir tanığıdır. Eserin dili, üslubu ve çerçevesi büyük ölçüde *Hadika-i Nasiriyye*'ye benzemektedir. Bu da Vakanüvis Ali Ekber'den takriben on yıl sonra eserini kaleme alan Mirza Şükrullah'ın *Hadika-i Nasiriyye*'den istifade ettiğini göstermektedir.⁶⁵

Eser tarih ve coğrafya şeklinde iki bölüm halinde tanzim edilmiştir. İlk bölümde Senendec şehrinin ve ona bağlı yerleşkelerin coğrafi konumları, nüfusları, idari yapıları, toplumsal dokuları, doğal özellikleri ve bölgede yerleşik olan kabile ve aşiretlerin durumları hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde ise Erdelan

⁶³ Ali Ekber Vakayinigar, Bedayiu'l Lugat, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1388, s.6.

⁶⁴ Mirza Şükrullah Senendeci, Tuhfe-yi Nasiri, Haz. Haşmetullah Tebibî, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1375.

⁶⁵ Kuroş Hadiyan, Sedeha-yı Serveri, İntişarat-ı Kenkaş, İsfahan 1389, s.16.

Emirliği'nin tarihinden bahsedilmektedir. Haşmetullah Tebibi tarafından tashih edilen esere Kürt aşiretlerle ilgili bilgiler ihtiva eden beş makale ilave edilerek 1987 yılında yayınlanmıştır. Müellifinin tabiriyle "Kürdistan tarihi ve muhtasar coğrafyasını muhtevi" eser Muzaferuddin şah(1896-1907)'ın saltanatı döneminde tamamlanmıştır. Eserin tamamlanması Kaçar Hanedanlığı'nın Kürdistan Eyaleti valisi Ebulkasım Han Nasırlmlk Karagzlu'nn (1902-1906) hükümeti zamanına tesadüf ettiği için müellif tarafından "Tuhfe-i Nasırı" olarak isimlendirilmiş ve Ebulkasım Han Nasırlmlk'e ithaf edilmiştir. Mirza şükrullah daha sonra bizzat Kaçar Hanedanlığı'nın başkenti Tahran'a giderek eserini Kaçar şahı Muzaferuddin şah'a takdim etmiş ve kısa bir süre sonra da vefat etmiştir.⁶⁶

Müellifin lakabı Fahrulkitap, mahlası Fahri'dir. Haziran 1859 yılında Erdelan miri II.Emanullah Han (1846-1867)'ın saltanatı döneminde Senendec'de dünyaya gelmiştir. Hattat-ı Senendeci olarak bilinen babası Mirza Abdullah-ı Münşi, bir süre Cevanrud hakimi Ali Ekber Han şereflmlk'n hizmetinde bulunmuştur. Mirza şükrullah takriben on yaşlarında iken Erdelan Emirliği'nin yıkılışına şahit olmuş, şehzade Ferhad Mirza Mutemedddeve'nin hükümeti döneminde on sekiz yaşında iken münşi ünvanıyla Kürdistan vilayet idaresinin hizmetine girmiş ve eserini tamamladığı 1902 yılına kadar cereyan eden hadiselere bizzat tanıklık etmiştir.

Tarih yazımından maksadın sadece bir takım olayları kayıt altına almak olmadığını ifade eden Mirza şükrullah, tarihin bir ibret vesikası olması gerektiğini ve eserini bu maksatla kaleme aldığını belirtmiştir. Tarihçinin sadık ve tarafsız olması gerektiğini ifade eden Senendeci, her taife ve topluluğun hal ve ahvalini hakikate uygun olarak beyan etmek gerektiğini vurgulamıştır. Selefleri olan tarihçilerin bir takım menfaatler elde etmek ve maişetlerini temin etmek için tarih yazdıklarını söyleyen Mirza şükrullah mezkur tarihçileri hakikatleri gizlemekle suçlamıştır. Tarihçinin görevinin yalnızca emirlerin ve hakimlerin ahvalini arz etmek olmadığını söyleyen Mirza şükrullah, devlet ve millet maslahatının dikkate alınarak gelecek kuşakların bir takım dersler ve ibretler çıkarmaları için hakimlerin iyi ve kötü, eksik ve yanlış tüm hallerinin beyan edilmesi gerektiğini savunmuştur. Böyle olursa

⁶⁶ Ruhani, C.2, s.176.

tarihten bir takım nasihatler alınabileceğini söyleyen Senendeci, gelecek nesillerin hayatlarını bu doğrultuda tanzim edeceklerini söylemiş ve "bahtiyar kişi ibret alandır, bedbaht kişi kendisinden ibret alınandır" diyerek tarih yazıcılığından neyi murad ettiğini ortaya koymuştur.⁶⁷

Tuhfe-i Nasiri telif edildikten yaklaşık kırk yıl sonra 1939 yılında Muhammed Şerif Fakih adında bir muharrir tarafından yeniden yazıldı. Eseri tashih eden ve yayınlayan Haşmetullah Tebibi, Tahran Milli Melik Kütüphanesi el yazması eserler bölümünde 3874 numarasıyla kayıtlı bulunan ve Mirza Şükrullaha ait olan el yazmasını esas alarak ve Muhammed Şerif Fakih tarafından bir kopyası yazılan eserle mukayese ederek daha önce de belirtildiği gibi 1987 yılında yayınladı.

1.5.12. Tarih-i Merduh

Ayetullah Şeyh Muhammed Merduh Kürdistanı tarafından 1931-1939 yılları arasında yazılmıştır. Eser, Pehlevi Hanedanlığı (1925-1979) döneminde, Rıza Şah (1925-1941) iktidarının ortalarında yazılmıştır. Mufassal bir Kürdistan tarihi olarak değerlendirilebilecek olan eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yaratılış ve beşeriyetin kökenleri gibi genel konulara değinen müellif özelde "Aryan" olduklarına inandığı Kürtlerin kökenlerine ve menşelerine değinmiştir. Birinci bölüm adı geçen konularla alakalı beş alt başlıktan oluşmaktadır. İkinci bölümde Kürt ve Kürdistan tarihi dört alt başlıkta değerlendirilmekte ve Kürtler'in kökenleri, İslam öncesi tarihleri, dilleri, dinleri, kullandıkları alfabeler, edebiyatları, nüfusları, muhtelif Kürt toplulukları ve şehirleri ile alakalı bilgiler verilmektedir. Üçüncü bölüm Medlere tahsis edilmiştir. Bu bölümde Med Devleti'nin teşkilinden, Med ülkesinin sınırlarından, Medlerle çağdaş olan devletlerden ve Med hükümdarlarından bahsedilmektedir. Eserin dördüncü ve son bölümü bir mukaddime ve üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde müellif Senendec şehrinin coğrafi konumu, genel özellikleri, tarihi eserleri, Senendec'e bağlı şehirler, Senendec şehrindeki Kürt taife ve toplulukları ile Erdelan Emirliği'nin hicri VII.yüzyıldan 1933 yılına kadarki tarihinden bahsetmektedir. Müellifin ataları olan Merduhilerin ahvali de yine bu

⁶⁷ Senendeci, s.2.

bölümde irdelenmektedir.⁶⁸ Eserin orjinal nüshası M79-7987 numarasıyla İran Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ayetullah Merduh olarak meşhur olan Cemaleddin Muhammed Merduh 1880 yılında doğdu. Kültürel çalışmalarla ve siyasi-ictimai konularla ilgilenen Ayetullah Merduh, çoğunu sağlığında bizzat kendisinin yayınladığı felsefi, tarihi, sosyolojik ve dini konularla alakalı bir çok eser kaleme aldı. İslami ilimlerin çoğuna vakıf olan Merduh, aynı zamanda şiir de yazıyordu. 1975 yılında Senendec'de vefat etti.⁶⁹

1.5.13. Tarih-i Meşahir-i Kurd

Baba Merduh Ruhanî tarafından yarım asırlık bir çalışmanın ürünü olan ve 1985-1988 yılları arasında yazılan üç ciltlik bir eserdir. Eserin ilk cildi İslam'ın ilk asrından hicri XIII.yüzyılın sonuna kadarki Kürt ariflerin, ediplerin, şairlerin ve alimlerin hayatları ve eserleri ile alakalı bilgiler ihtiva etmektedir. İkinci cildi ise yine aynı içeriği hicri XIV.yüzyıldan müellifin zamanına kadar işlemektedir.⁷⁰ Eserin üçüncü cildi Kürt hanedanlarına ve ümerasına tahsis edilmiştir. İlk iki cildi 1985-1988 yılları arasında müellifin sağlığında basılan eserin üçüncü cildi Baba Merduh'un vefatından sonra oğlu Macid Merduh Ruhani tarafından basılmıştır. Eserin birinci cildi Hatice Yılmaz Aslan ve Kenan Subaşı tarafından *Kürt Meşhurları Tarihi* adıyla Türkçe'ye tercüme edilerek 2017 yılında yayınlanmıştır.

Asıl adı İsmail olan ve "Şîva" mahlasını kullanan Baba Merduh Ruhani, Şeyh Habibullah Müdderris'in oğludur. 1922 yılında Kamyaran'a bağlı Kaşter Köyünde doğdu. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra üniversite tahsiline Tahran'da devam etti ve bir süre devlet memurluğu yaptı. Fars ve Arap edebiyatlarına vakıf olan Baba Merduh her iki dilde şiirler yazdı. Muhtelif konularda kırk kadar eseri olan Baba Merduh 23 Aralık 1988 günü Tahran'da vefat etti.⁷¹

1.6. Mesture Mahşeref Hanım ve Kürt Tarih Yazıcılığındaki Yeri

Erdelan Tarih Okulu'nun önemli tarihçilerinden biri olan Mesture Mahşeref Hanım'ın hayat hikayesini, yazdığı eserleri ve tarihçilik tarzını, çevirisini ve

⁶⁸ Ayetullah Muhammed Merduh Kordestani, Tarih-i Merduh, Neşriye-yi Kareng, Tahran 1379.

⁶⁹ Ruhani, C.2, ss.433-434.

⁷⁰ Ruhani, C.2, s.13.

⁷¹ Ruhani, C.2, s.535.

değerlendirmesini yaptığımız *Tarih-i Kurd* adlı yazma esere yazdığı zeyl dolayısıyla ayrı bir başlık altında değerlendirmek kanaatimizce yerinde olacaktır.

Kaçar saltanatı döneminde yaşamış olan Mesture Hanım İslam dünyasının ilk kadın tarihçisi olarak kabul edilmektedir. Kaçarlar dönemi Batı düşüncesinin ve kurumlarının İran'da etkili olduğu ve tarih yazıcılığının adeta zirve yaptığı bir dönemdir. İran'da batı etkisinin Tebriz, Tahran, İsfahan, Urmiye gibi şehirlere nazaran daha az ve daha geç hissedildiği Senendec şehrinde doğup büyüyen Mesture Hanım'ın bir çok kadının okuma yazma öğrenme imkanı bulamadığı bir zamanda ve zeminde kaleme aldığı eserler onu daha da önemli kılmaktadır. İlim ve irfanla meşgul olan köklü ve nüfuzlu bir aileye mensub olan Mesture Hanım'ın, Erdelan miri Hüsrev Han ile yaptığı evlilik onun Erdelan Emirliği'nin kütüphanesinden istifade etmesini sağlamıştır.⁷²

Tarihçi ve şair Mesture Mahşeref Hanım, Senendec (Sine) şehri ve civarında uzun bir süre hüküm süren Erdelan Emirliği'nin mirlerinden III. Hüsrev Han'ın eşidir. İçinde doğup büyüdüğü aile Erdelan Emirliği'nin hazine nazırlığını yapmış olan seçkin bir ailedir. Mesture Hanım'ın yaşadığı dönem Erdelan Emirliği'nin yıkılmaya başladığı dönemdir. Mesture Hanım, Emanullah Han (1799-1824)'ın iktidarı döneminde dünyaya geldi. Emanullah Han'ın 1824 yılında vefat etmesiyle yerine oğlu III. Hüsrev Han geçti ve 1834 yılına kadar yaklaşık olarak 10 yıl hüküm sürdü. Erdelan miri ve Mesture Mahşeref Hanım'ın eşi Hüsrev Han'ın 1834 yılında vefatıyla birlikte Hüsrev Han'ın diğer eşinden olan oğlu Rıza Kuli Han döneminde bu aileden olan emirler arasında savaşlar başladı ve o zaman henüz 16 yaşında olan Rıza Kuli Han Tahran'da hapsedildi. Kardeşi II. Emanullah Han, 1848-1867 yıllarında hüküm sürdü ve Erdelan Emirliği'nin son yöneticisi oldu.⁷³

1.6.1. Mesture Mahşeref Hanım'ın Hayatı

Hicri-kameri 1220 (1805) yılında Erdelan Emirliği'nin merkezi Senendec'de (Sine) doğdu. Baba ve anne tarafından nüfuzlu bir aileye mensuptur. Ailenin nisbet

⁷² Keydari, "Tarihnegari-yi Mehelli-yi Kordestan ve Zuhur-ı Nehostin Tarihnegar-i Zen Der İran", s.124.

⁷³ Muhammed Emin Zeki Bey, s.638.

edildiği ataları Kadir, Safevi Şahı Sultan Hüseyin (1694-1722) zamanında Hemedan'dan Senendec'e göçmüştür (1120/1708). Dedesi Muhammed Ağa Kadiri⁷⁴, dört Erdelan mirinin yönetimi boyunca bölge güvenliğinden sorumlu “nazır-ı Kürdistan” ve hazineden sorumlu “nazır-ı sandukhane” unvanlarıyla görev yapmıştır. Amcası *Tezkire-i Hadika-i Emanullahi*'nin müellifi Mirza Abdullah Revnak-ı Senendeci, amcazadesi *Hadika-i Nasırıyye* adlı Kürdistan tarihinin müellifi Mirza Ali Ekber Sadıkmülk'tür. Babası Ebu'l-Hasan Bey, annesi Senendec'in köklü ailelerinden Veziriler'e⁷⁵ mensup Melek Nisa Hanım'dır. Mesture Hanım'ın babası Ebu'l Hasan, kızının eğitimi ve yetişmesiyle yakından ilgilenmiş ve seyahatlerinde onu yanında götürmüş, tarihi yerleri ve sanat eserlerini görmesini sağlamıştır.

Sanat ve edebiyata yatkınlığı olan Mahşeref Hanım, ilk eğitiminin ardından Arapça ve hüsn-ü hat öğrendi, dini ilimler ve edebiyat alanında kendini yetiştirdi. Erdelan Emirliği'nin son güçlü yöneticisi kabul edilen Emanullah Han'dan sonra yerine geçen oğlu Hüsrev Han-ı Nâkâm, Rus-İran savaşı sırasında Ruslar'a yardım eden ve kendisini görevden almak isteyen bazı ağalarla birlikte Mesture Hanım'ın babasını da hapse attırdı. Ancak suçsuz olduğu anlaşılınca 1826'da gönlünü almak için kızı Mahşerefle evlendi.⁷⁶ Mesture Mahşeref Hanım, saray ve teşrifattan sorumlu “vezire-i enderun” unvanıyla görev yaptı ve yolculuklarında kocasının yanında bulundu. Bu konumundan dolayı yazdığı tarih kitaplarının malzemesini toplamak için önemli bir fırsat elde etti. Hüsrev Han evliliklerinden kısa bir süre sonra daha otuz yaşlarında iken vefat edince (1835) yerine on bir yaşındaki oğlu Rıza Kuli Han geçti; yönetimi de babasının Mahşereftan dört yıl önce evlendiği annesi, Feth Ali Şah-ı Kaçar'ın kızı Hüsn-ü Cihan Hanım (Valiye Hanım) eline aldı. Mahşeref Hanım onunla iyi geçindi. Rıza Kuli Han, Hasan Han Salar'ın başlattığı bir isyan için Kaçar şahının yardım talebine karşılık vermeyince şah da Ermeni asıllı olup Kürtler arasında “Curcî” (Gürcü) lakabıyla tanınan Hüsrev Han'ı bölgeye vali tayin edip onun üzerine gönderdi ve yönetimi bu aileden aldı. Rıza Kuli Han

⁷⁴ Bkz. Dipnot 59.

⁷⁵ Veziriler de Erdelan'ın soylu ve nüfuzlu ailelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu ailenin fertleri nesilden nesile Erdelan mirlerinin vezirliğini veya kâhyalığını yapmışlardır. Aile çok sayıda evlilik ile Erdelan mirleri ile akrabalık kurmuştur. Bkz. Sheerin Erdalan, s.241.

⁷⁶ Mesture Kordestani, Tarih-i Erdelan, s.178.

Tahran'da hapse atıldı. Mahşeref Hanım dahil yaklaşık 2000 kişiden meydana gelen ailesi ve yakınları da bölgedeki Merivan şehrine sürüldü. Aile 1847 yılında Irak'taki Babanlar Emirliği'ne sığındı ve Şehrezor köylerine dağıtıldı. Mesture Mahşeref Hanım, amcası Mirza Abdullah Revnak ve halasının oğlu Hüseyin Kuli Han ile birlikte Babanlar Emirliği'nin merkezi Süleymaniye'ye yerleşti. Çok geçmeden Hüseyin Kuli Han ve ardından Mesture Hanım 1264 Muharrem ayında (Aralık 1847) vebaya yakalanarak öldüler ve Gerd-i Sivan olarak bilinen şehir mezarlığında defnedildiler.⁷⁷

İlk Kürt kadın tarihçi olmasının yanısıra İslam dünyasının da ilk kadın tarihçisi olan Mahşeref Hanım, “Mestûre”⁷⁸ mahlasıyla Farsça ve Kürtçe şiirler yazmış, devrin meşhur Kürt şairlerinden Molla Abdurrahim Mevlevi ile tanışmış, Yağma-yi Cendaki ve Molla Hızır Nali gibi şairlerle irtibat kurmuştur.⁷⁹ Klasik Kürt şiiri ve nesrinde önemli bir yeri olan, Mevlevi gibi meşhur şairler tarafından övülen Mahşeref Hanım, özlü, duygu yüklü, edebi sanatlarla süslü, dindar kişiliğini yansıtan şiirler yazmıştır. Birbirlerine kasideler yazdıkları şair eşi Hüsrev Han'ın ölümü münasebetiyle de mersiyeler yazmıştır.

1.6.2. Kürt Tarihçiliğindeki Yeri

Mesture Mahşeref Hanım 42 yıllık kısa denilebilecek ömründe kendisinden söz ettirmeyi başarmış ender kadın edip, şair ve tarihçilerdendir. Yukarıda da işaret edildiği üzere Mesture Hanım meşhur eseri *Tarih-i Erdelan*'ı kaleme almadan önce Kürt tarihi ile ilgili bir dizi eser kaleme alınmıştı. Mesture Hanım'ı Erdelan Tarihini yazmaya iten temel etken kendi ifadesiyle *açık bir zihinle ve eleştirel bir yaklaşımla* kendisinden önce yazılmış eserleri tekmiil etmek ve yine kendi ifadesiyle *bakir bir konu* olan Kürt ve Kürdistan tarihi ile ilgili kendisinden önce yazılmış eserlerden ve derlediği rivayet ve anlatılardan istifade ederek Kürt ve Kürdistan tarihini yazmaktır.⁸⁰

⁷⁷ Ahmed Özel, "Mah Şeref Han", TDV İslam Ansiklopedisi, EK-II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, ss.172-173.

⁷⁸ Mesture, örtülü, kapalı anlamlarına gelir. Bkz. Mehmet Kanar, Farsça-Türkçe Sözlük, Say Yayınları, İstanbul 2013, s. 1478.

⁷⁹ Ruhani, C.1, s.380-384.

⁸⁰ Mesture Kordestani, Tarih-i Erdelan, s.3.

Mesture Hanım özellikle *Tarih-i Erdelan* isimli eserinde daha önce bahsi geçen *Zübdetü't-Tevarih* ve *Lubbu't-Tevarih* isimli eserlere atıflar yapmıştır. Ayrıca ilim ehli olan ve Erdelan Emirliği idaresinde önemli görevler üstlenmiş olan babası ve büyükbabasının bilgi birikimlerinden de istifade ettiği aşıkardır.⁸¹ Kendisinden önce yazılmış olan eserlerden istifade eden, zaman zaman onları mukayese eden ve kendi değerlendirmesini de yaparak sağlıklı bir neticeye ulaşmaya çalışan bir tarihçilik tarzı olduğunu söylemek mümkündür. Sade, akıcı ve edebi bir üsluba sahip olan Mesture Hanım'ın şairane ruhunun eserlerine yansıdığını söylemek yerinde olur. Mesture Hanım'ı önemli kılan unsurlardan biri Erdelan miri Hüsrev Han ile evli olmasının da etkisi ile olaylara içerden bakabilme ve Erdelan Emirliği ile ilgili birinci elden bilgilere ulaşma imkanına sahip olmuş olmasıdır.

1.6.3. Mesture Mahşeref Hanım'ın Eserleri

1.6.3.1. Divan

Kürtçe'nin Sorani ve Gorani lehçeleriyle Farsça şiirlerinden oluşan divan 20.000 beyit ihtiva etmekteydi. Bölgede meydana gelen iç karışıklıklar ve göçler sırasında kaybolan divanın sadece bazı Farsça gazel, kaside, terciibend, mersiye ve mesnevileri içeren yaklaşık 2000 beyitlik bir kısmı Kürdistan Maarif Reisi Hac Şeyh Yahya Marifet tarafından bulunarak şairin hayatına dair bir mukaddimeyle birlikte 1925 yılında yayımlanmıştır. Şiirlerinde Sebki-iraki⁸² ekolünü takip eden Mesture Hanım, şiirlerinde şahsi durumunu, döneminin siyasi ve sosyal atmosferini ve irfani konuları işlemiş ve özellikle gazellerinde Hafız-ı Şirazi'nin etkisinde kalmıştır.⁸³

⁸¹ Kaydari, "Tarihnegari-yi Mehelli-yi Kordestan ve Zuhur-ı Nehostin Tarihnegar-i Zen Der İran", s.124.

⁸² Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkışıyla Azerbaycan ve Irak-ı Acem bölgelerine yayılan şiir, dini ilimler ve tasavvufi anlayışın da etkisi ile büyük bir değişime uğrayarak yeni özellikler kazanmış, bu üslup XII.yüzyılın ikinci yarısından XV.yüzyılın sonlarına kadar hakim olmaya devam etmiştir. Arapça kelime ve terkiplerin çoğaldığı, bilimsel kavram ve açıklamaların görüldüğü bu dönem şiirinde sanatlı ve mübalağalı kasidelerin yanında zarif, aşıkane ve lirik gazeller öne çıkmış, mesnevi nazım şekli de özel bir konum edinmiştir. Sadi-i Şirazi ve Hafız-ı Şirazi bu üslubun en kalıcı ve en etkileyici isimleri, Molla Cami ise bu geleneğin son büyük temsilcisi kabul edilmektedir. Bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Üslup", TDV İslam Ansiklopedisi, C.XLII, İstanbul 2012, ss.385-387.

⁸³ Keyumers Fellahi, "Hafız ve Mesture (Berresi-yi Tatbiki-yi Gazeliyat-ı Mesture Erdelan Ba Hafız-ı Şirazi)", *Amuzeş-i Zeben ve Edebiyat-ı Farsi*, S.1, Payiz 1387, s.1.

1.6.3.2. Tarih-i Erdelan

Kürdistan vilayetinin kuruluşundan müellifenin zamanına kadar olan tarihine dair önemli bir Farsça kaynaktır. Eşi Hüsrev Han'ın vefatından on yıl sonra (1845) telifine başladığı eserin sonunda kendi hastalığından da söz eden Mah Şeref'in ölümünün ardından amcası Revnak-ı Senendeci esere, *Tetimme-i Kitab* başlığı altında 1848'den 1851 yılına kadarki olayları ihtiva eden bir zeyl yazmıştır. Mah Şeref Hanım'ın amcazadesi Mirza Ali Ekber Sadıkmülk'ün *Hadika-i Nasriyye*'si de başlangıçtan kendi zamanına kadar İran Kürdistanı tarih ve coğrafyasına dair bir eser olmakla birlikte olayları 1892 yılına kadar getirmesi bakımından *Tarih-i Erdelan*'ın zeyli mahiyetindedir. E. I. Vasileva eseri Rusça'ya (*Khronika Doma Ardalan: Tarikh-i Ardalan*, Moskva 1990), Abdurrahman Şerefkendi (Hejar) notlar ve ilavelerle birlikte Kürtçe'ye (*Mêjûy-i Erdelan*, Hewlêr 2005) çevirmiştir.⁸⁴

1.6.3.3. Mu'cemu'l-udeba

Mesture Hanım'ın Süleymaniye'de özel bir kütüphanede bir nüshasının bulunduğu kaydedilen eseridir.⁸⁵

1.6.3.4. Akaid ve Şeriat

Şafii mezhebine göre İslam akaidi ve ibadet esasları hakkında yazılmış Farsça bir risaledir. Üç bölümden oluşan eserin ilk bölümünde İslam dininin temel kaideleri ile diriliş ve nübuvvet gibi mevzulara değinen müellife, ikinci bölümde namaz, abdest ve temizlik gibi konulara, son bölümde de gusül ve ölü yıkama konularına değinmiştir. Eser, Kürdistan Üniversitesi İmam Şafî Fıkhî bölüm başkanı Navid Nakşibendi'nin Kürt uleması ile ilgili bilgileri ihtiva eden ve oldukça hacimli sayılabilecek mukaddimesi ile birlikte 2005 yılında Cemal Ahmediyin tarafından yayınlanmıştır.⁸⁶

1.6.3.5. Tarih-i Kurd Adlı Yazma Esere Yazdığı Zeyl

Mesture Hanım, Muhammed Şerif Kadı'nın *Zübdetü't-Tevarih* isimli eserinin Erdelan Kürtlerinden bahseden ve Muhammed Şerif Kadı tarafından yeniden yazılan

⁸⁴ "Mah Şeref Han", TDV İslam Ansiklopedisi, ss.172-173.

⁸⁵ Ruhani, C.1, s.380.

⁸⁶ Mesture Erdelani, Bir Kürt Alimenin Fıkhî Kitabı Şeriat Risalesi, Çev. Hatice Yılmaz Aslan, Nubihar Yayınları, İstanbul 2014.

ve çevirisini yaptığımız on birinci bölümünü okuduktan sonra bazı hususların eksik kaldığını düşünerek eseri tekmil etme gayretine girdi. Bu çabasını ve yazma gerekçesini şu şekilde dile getirmiştir:

"...Kürtlerin ve bu vilayetin tarihiyle ilgili eserlerin olduğunu müşahade ettim. Araştırma yaptıktan ve yazmaya başladıktan sonra bu vilayetin valilerinin hal va ahvalleriyle ilgili bazı şeylerin yazılmış olduğunu gördüm ve onları okudum. Gerçi ayrıntılı bir şekilde yazılmışlardı ancak bazı hususlara temas edilmemişti. Mezkur konularda izahata ihtiyaç duyulan kısımlar vardı. Eleştirel bir yaklaşımla ve açık bir zihinle eksik kısımları tamamlamayı görev bildim ve bu bir kaç satırı yazmaya yöneldim."⁸⁷

Bu tetimmesinde Mesture Hanım 1813 yılından 1825 yılına kadar yani Emanullah Han'ın ölümünden kocası Hüsrev Han-ı Nâkâm'ın saltanatına kadar cereyan eden hadiseleri oldukça edebi ve akıcı bir üslupla kaleme almıştır. Muhammed Şerif Kadı'nın bıraktığı yerden devam eden Mesture Hanım on bir sayfalık bir tetimme yazmış⁸⁸ ama tetimmesini tamamlamadan bırakmıştır. Mesture Hanım'ın *Tarih-i Erdelan* isimli eserine mukaddime yazan ve eseri tashih edip yayımlayan Nasır Azadpur'a göre Mesture Hanım'ın bu çabası onun en önemli eseri olan *Tarih-i Erdelan*'ın doğmasına vesile oldu ve Mesture Hanım tetimmeyi yarım bırakarak müstakil bir eser telif etmeye karar verdi.⁸⁹

⁸⁷ Kadı, *Tarih-i Kurd*, vr113.

⁸⁸ Yazma Eserin Elektronik Kopyası, ss.113-124.

⁸⁹ Mesture Kordestani, *Tarih-i Erdelan*, mukaddime.

2. BÖLÜM: MUHAMMED ŞERİF KADI'NIN HAYATI VE ESERİNİN ÖZELLİKLERİ

2.1. Hayatı

Zübdetü't-Tevarih ve Tarih-i Kurd isimli eserlerin müellifi Muhammed Şerif Kadı'nın hayatıyla ilgili kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Baba Merduh Ruhani'nin aktardığına göre Hicri-kameri 1152 tarihinde (1739) doğan Kadı'nın tam adı Molla Şerif b. Kadı b. Molla Mustafa Şeyhulislam'dır. Fazilet sahibi, edip ve hattat olan Muhammed Şerif Kadı aynı zamanda astronomi ve tarih konularında derin bilgiye sahipti. Muhammed Şerif Kadı hicri XIII.yy başlarında vefat etmiştir.⁹⁰ *Tarih-i Kurd* isimli eserinde işlediği konular 1813 tarihinde son bulmaktadır. Buradan hareketle müellifin 1813 yılında vefat etmiş olabileceği düşünülebilir.

2.2. Eserin Özellikleri

2.2.1. Eserin Fiziki Özellikleri

Yukarıda da işaret edildiği üzere *Tarih-i Kurd* isimli yazma eser Erdelan kadısı Muhammed Şerif Kadı'ya ait *Zübdetü't-Tevarih* isimli eserin on birinci bölümü olup yine Muhammed Şerif Kadı tarafından yeniden yazılmıştır. Mesture Hanım tarafından esere on bir sayfalık bir tetimme (ek) eklenmiştir. Mezkur eser İran Milli Kütüphanesi el yazması eserler kataloğunun beşinci cildinin 305. sayfasında kayıtlıdır. Eser f/2213 numarasıyla İran Milli Kütüphanesi el yazması eserler bölümünde "Tarih-i Kurd" adıyla geçmektedir ancak incelediğimiz el yazması nüshanın hiç bir yerinde müellif tarafından bu isim kullanılmamıştır. Nüshaya bu ismin kim tarafından verildiği bilinmemektedir. İran'daki arşiv yetkililerinin veya kütüphane görevlilerinin eserin içeriğini dikkate alarak bu ismi verdikleri düşünülmektedir. Nesta'lik hatla yazılan eser 62 varak/124 sayfa olup her sayfa 15 satırdan oluşmaktadır. Eserin kabı 21X18 cm ölçülerinde ve kırmızı renk deriden olup kağıdı ithal ve satırları 11.5X16cm ölçülerindedir.⁹¹ Eserin üzerinde Şaban 1273 (Nisan 1857) tarihi yazılıdır ki bu tarih eserin bir kuruma, kütüphaneye veya şahsa verildiği tarih olmalıdır. Zira eserin üzerinde şöyle bir kayıt vardır:

⁹⁰ Ruhani, C.1, s.279.

⁹¹ Kadı, Tarih-i Kordha-yı Erdelan, s.12.

" Ya Hu!

Kürdistan vilayetinin ahvali ile ilgili bu nüshayı valiye-yi güzide-i mükerreme, her daim baht ve ikbal sahibi olsun, Kürdistan'dan lutfettiler. 1273 yılının Cemazi...⁹² ayında adamları getirdi.⁹³

2.2.2. Eserin Muhtevası

Tarih-i Kurd adlı eserin konusu genel olarak Erdelan Emirliği'nin tarihidir. Başlangıçta Kürtlerin soy ve neseplerine, nasıl ortaya çıktıklarına ve farklı Kürt topluluklarına değinen yazar daha sonra Şah İsmail (1501-1524) döneminden Kaçar şahı Feth Ali Şah (1797-1834) zamanına kadarki süreçte Erdelan Emirliği'nin tarihini yazmıştır. Başka bir deyişle yazar Erdelan Emirliği'nin tarihini Baba Erdelan'dan Emanullah Han iktidarının sonuna kadar işlemekte, özet olarak da Hüsrev Han-ı Nâkâm (Mesture Hanım'ın kocası) ve oğlu Rıza Kuli Han dönemlerine değinmektedir. Eserin ana konusu siyasi hadiselerdir. Erdelan mirlerinin İran merkezi hükümeti ile olan münasebetleri metnin ana temasını oluşturmaktadır. Bunun yanında Erdelanların Babanlarla ve Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri de eserde yer bulmaktadır. Eserin isminin *Tarih-i Kurd* olması muhtevasının bütün Kürt topluluklarıyla ilgili olduğuna dair bir yanılsamaya sebebiyet verebilir ancak gerek Muhammed Şerif Kadı'nın ve gerekse diğer Erdelan Okulu tarihçilerinin Kürt ve Kürdistan'dan kasıtlarının Senendec şehri ve havalisinde yaşayan Kürt toplulukları olduğu unutulmamalıdır.

2.2.3. Eserin Kaynak Değeri

Muhammed Şerif Kadı'nın *Zübdetü't-Tevarih* isimli eserinden ve onun on birinci bölümünün yeniden ve daha teferruatlı yazılması sonucu oluşan *Tarih-i Kurd* isimli eserinden önce *Şerefname* dışında Kürt tarihi ve Erdelan Emirliği ile alakalı telif edilmiş herhangi bir esere rastlanamamıştır. Dolayısıyla *Tarih-i Kurd* isimli eserin *Şerefname*'den sonra Kürtler ve Erdelanlar ile alakalı yazılmış ikinci eser olması bakımından son derece önemli bir kaynak hükmünde olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca eserin Farsça yazılmış olması en azından İran'da yaşayan ve

⁹² Cemaziyellevvel veya Cemaziyelahir olmalıdır. Elektronik kopyadaki kelime, sayfanın ilgili kısmı katlanmış olduğu için okunamamıştır. Bkz. *Tarih-i Kurd* adlı el yazması eserin elektronik kopyası, iç kapak.

⁹³ Bkz. *Tarih-i Kurd* adlı yazma eserin elektronik kopyası, iç kapak.

Farsça'ya hakim olan Kürtlerin bu eserden istifade etmelerini mümkün kılmıştır zira İslam dünyasında uzunca bir dönem ilmi eserlerin çoğunlukla Arapça yazıldığı ve belli bazı seçkinlerin bu eserlerden istifade edebildiği bilinen bir gerçektir.

Eseri önemli kılan bir diğer husus Muhammed Şerif Kadı ile şekillenmeye başlayan Erdelan Tarih Okulu'nun tekamül bulması ve belki de Kadı'dan cesaret ve ilham alan tarihçilerin bu geleneği sürdürerek Erdelan tarihi ile ilgili bir külliyyatın oluşmasına önayak olmalarıdır. Öyle ki birinci bölümde de işaret edildiği üzere Muhammed Şerif Kadı'dan sonra Hüsrev Bey, Mesture Mahşeref Hanım, Vakanüvis Mirza Ali Ekber, Mirza Şükrullah Senendeci, Mirza Abdullah Revnak, Ayetullah Merduh Kürdistani ve Baba Merduh Ruhani gibi tarihçiler Erdelan Tarih Okulu'nun tekml edilmesine katkıda bulunmuşlardır.

Eserin kanaatimizce bir başka önemli özelliği Mesture Mahşeref Hanım gibi İslam tarihinin ilk kadın tarihçisinin tarihçilik sahasında boy göstermesine vesile olmasıdır. Yukarıda da işaret edildiği üzere Mesture Hanım ilk tarihçilik deneyimine *Tarih-i Kurd* isimli esere yazdığı zeyl ile başlamış ve onun bu çabası en önemli eseri olan *Tarih-i Erdelan*'ın doğmasına vesile olmuştur. Eseri önemli kılan bir başka husus müellifinin kendi döneminde cereyan eden hadiselere bizzat tanıklık etmesi ve gözlemlerini sonraki kuşaklara aktarmış olmasıdır.

2.2.4. Eserin Dili ve Üslubu

Tarih-i Kurd isimli eserin Muhammed Şerif Kadı tarafından yazılan kısmı besmele ile başlamakta ve "Vallahu alem huvallahu teala" cümlesiyle son bulmaktadır. Bundan sonra esere zeyl yazan Mesture Mahşeref Hanım'ın zeyli " Ben hakire-i fakire Mesture" ile başlayıp "etebebosi"⁹⁴ kelimesi ile son bulmaktadır. Mesture Hanım'ın zeylini yarım bıraktığına ve müstakil bir eserin telifine başladığına yukarıda işaret edilmişti.

Mukaddime bulunmayan eserde ayrıca konu başlıklarına da yer verilmemiş, olaylar arası geçişler çok kesin hatlarla vurgulanmamıştır. Metnin anlaşılmasına kolaylık sağlaması için konu başlıkları tarafımızdan eklenmiştir. Klasik tarih

⁹⁴ Eşik öpme anlamında Farsça bir kelime. Şahlara ve hükümdarlara hürmet ifadesi olarak kullanılmaktadır.

yazıcılığında başvurulan ayet, hadis ve nesir kullanımından Muhammed Şerif Kadı da kısmen istifade etmiştir. Erken dönem Erdelan mirlerinden bahsettiği kısımlarda zaman zaman yergiye de yer veren Kadı, yaşadığı dönemin hakimlerinden (gerek Kaçar hanedanlığından ve gerekse Erdelan mirlerinden) bahsederken dönemin tarih yazım üslubuna uygun olarak abartıya kaçabilecek övgü ifadeleri kullanmıştır.⁹⁵

2.3. Eserin Yazılışında Yararlanılan Kaynaklar

Tarih-i Kurd isimli eserin özellikle Erdelanların kökeni ve ilk Erdelan mirlerinden bahseden kısımlarının Şerefhan Bitlisi'nin *Şerefname* isimli eseriyle büyük bir uyum arzettiği görülmektedir.⁹⁶ Dolayısıyla Muhammed Şerif Kadı'nın eserini kaleme alırken *Şerefname*'den istifade ettiği rahatlıkla söylenebilir. Ancak eserinin hiç bir yerinde *Şerefname*'ye veya bir başka yazılı kaynağa atıf yapmamıştır. *Şerefname*'de Erdelanlar'ın kökeninden Helu Han (1590-1616) dönemine kadarki hadiselerle dair bilgiler yer almaktadır. Buraya kadar *Şerefname*'den istifade ettiği anlaşılan Kadı, bundan sonraki hadiseleri toplumsal hafızadan, döneminin seçkin şahsiyetlerinden, Senendec şehrinin ulularından, atalarından ve yerel ravilerden duyduklarına yaslanarak yazmıştır. Zend Hanedanı (1753-1794) döneminde cereyen eden hadiselerin birebir tanıdığı olan Kadı, bu tarihten 1813 yılına kadarki olayları çoğunlukla kendi müşahade ve gözlemlerine dayanarak kaydetmiştir. Helu Han dönemine kadarki hadiseleri yazarken *Şerefname*'den istifade ettiği kadar sözlü kaynaklardan ve halk arasında yaygın olan anlatılardan da istifade ederek eserini zenginleştirdiğini söylemek gerekir. Dolayısıyla eserin adı geçen dönemle ilgili olarak *Şerefname*'den daha zengin bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

Muhammed Şerif Kadı eserinin sadece bir yerinde Nadir Şah (1736-1774) ile alakalı hadiseleri aktarırken Mirza Muhammed Ali Firdevsi Nadiri isminde bir şahsı zikretmiş, ondan alıntı yapmış ancak mezkur şahsın kim olduğunu ve kendisinden nasıl istifade ettiğini aktarmamıştır.⁹⁷

⁹⁵ Konumuza örneklik teşkil etmesi anlamında İran'da özellikle Safeviler döneminde Safevi şahları için kullanılan övgü ifadeleri ve hitap cümleleri için bkz. Gülay Karadağ Çınar, Safevilerde Hükümdar Ünvanları ve Hakimiyet Anlayışı, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2017.

⁹⁶ *Şerefname*'nin Erdelan tarihinden bahsedilen bölümü için bkz. Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, İntişarat-ı Esatir, C1, ss.82-89.

⁹⁷ Bkz. Kadı, *Tarih-i Kurd*, vr.39.

3. BÖLÜM: TARİH-İ KURD ADLI YAZMA ESERİN ÇEVİRİSİ

(vr 1) Bismillahirrahmanirrahim

3.1. Kürtlerin Kökeni

Bazı tarihçiler ve nakilciler Kürtler'in kökenlerini Zehhak⁹⁸ döneminde Zehhak'ın zalimliği yüzünden dağlara, dağların çevrelerine, vadilere saklanıp gizlenmiş bir kaç adama dayandırmışlardır.⁹⁹ Onlardan birisinin adı Kürt idi. Bundan dolayı Kürtler onun soyundan kabul edilmektedirler. Onun soyundan gelenler dört kabileye taksim edilmiş, şöyle isimlendirilmişlerdir: Birincisi Baban¹⁰⁰ taifesidir ki Kurmanc¹⁰¹ adıyla meşhurdurlar. İkincisi Kelhor¹⁰² taifesi, üçüncüsü Lor¹⁰³ taifesi, dördüncüsü Goran¹⁰⁴ taifesidir.

3.2. Erdelanların Kökeni ve İlk Erdelan Mirleri

Bütün Kürtler içinde Erdelan taifesi¹⁰⁵ ki Baba Erdelan'ın¹⁰⁶ soyundandılar sair Kürt taifelerine nazaran emirler, sultanlar, muteber şahıslar ve nüfuzlu kişilere sahiptirler. İran'da ve Anadolu'da valilik, beylerbeyliği yapmış ve yapmaktadırlar. Zamanla Pelengan¹⁰⁷ mntikasına geldiler ve bir müddet Goran taifesinin arasına

⁹⁸ Kürtçe terminolojide daha çok "Dehak" şeklinde ifade edilmektedir.

⁹⁹ Bu rivayet Fidevsi'nin Şahname'sinden alınmış olup bir çok tarihçi tarafından referans olarak gösterilmiştir. Efsanevi bir anlatıdır. Bkz. Ebulkasım Firdevsi, Şahname, Tashih: Celal Haliki Motleq, Bibliotheca Persica, New York 1366, s.57.

¹⁰⁰ Ali Ekber Vakayinigar'a göre de bu taife "Kurmanc" adıyla meşhur olup Kerkük, Süleymaniye, Şehrezor, Koye, Herir, Mahabad ve Bane'de yerleşiktirler. Bkz. Vakayinigar, Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd, s.25.

¹⁰¹ Vakayinigar'a göre Kürtler arasında meşhur bir taife olan Kurmanclar cesaret ve yiğitlikleriyle tanınırlar. Kurmanclar'ın hepsi Ehli Sünnet ve'l Cemaat'e mensupturlar. Bkz. Vakayinigar, Bedayiu'l Lugat, s.30.

¹⁰² Büyük Kürt taifelerinden biri olup Gilan-ı Garb, Zehab, Harunabad ve Mahideşt'te sakindirler. Büyük kısmı Şii olan Kelhorlar'ın az bir kısmı da Ehl-i Hak (Yarsan) dinine mensupturlar. Bkz. Senendeci, s.463. Şerefhan Bitlisi'ye göre Kelhorlar, soylarının Guderz oğlu Giv'e dayandığına inanmaktadırlar. Kelhor hükümdarları üç kısma ayrılmaktadır: Pelengan hükümdarları, Derteng beyleri ve Mahideşt beyleri. Bkz. Bitlisi, İntişarat-ı Esatir, C.1, ss.317-320.

¹⁰³ Çoğulu "Elvar". İsfahan'dan Irak-ı Arab'a kadar olan bölgede yerleşiktirler. Bir kısmı da Kazvin ve sair mntikalarda sakindirler. Bkz. Vakayinigar, Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd, s.25.

¹⁰⁴ Bkz. Dipnot 23.

¹⁰⁵ Vakayinigar'a göre Erdelanlar'ın soyu Erdeşir Babekan'a dayanmaktadır. Erdeşir Babekan da on birinci göbekten "Kürd"ün soyundandır. Bkz. Vakayinigar, Bedayiu'l Lugat, s.28.

¹⁰⁶ Bazı kaynaklarda bu isim Kubad Erdel veya Baba Erdel şeklinde geçmektedir. Bkz. Ruhani, C.3, s. 227; Merduh Kordestani, s. 312. Mele Abdullah Varli, Erdelanlılar'ın, ataları Qubad Erdil'e nisbetle bu adı aldıklarını iddia etmiştir. Bkz. Abdullah Mehmed Varli, Dîroka Dugelên Kurdan, Sîpan Yayınları, İstanbul 1997, s.253.

¹⁰⁷ Senendeci'e bağlı Javrûd bölgesinin köylerinden biri. Sirvan Nehri kenarında yer almaktadır. Bkz. Senendeci, s. 444.

yerleştiler. Emir Timur Gürgan, Şehrezor'u¹⁰⁸ Baba Erdelan'a verdi ve Baba Erdelan da ölünceye kadar Şehrezor'da valilik yaptı. Oğlu Keluk¹⁰⁹ da ölünceye kadar babası gibi Şehrezor'u ve çevresini yönetti. Ondan sonra Baba Erdelan'ın çocukları ve torunları; Keluk'un oğlu Hızır, Hızır'ın oğlu İlyas, İlyas'ın oğlu Hızır, Hızır'ın oğlu Hasan, Hasan'ın oğlu Behlül¹¹⁰, Behlül'ün oğlu Munzır ve Behlül'ün diğer oğlu Me'mun peşpeşe Şehrezor'u, çevresini ve Kürdistan'ı yönettiler. Mezkur topraklar Me'mun Bey'e intikal ettikten sonra Me'mun Bey'in neslinden olan Erdelan taifesi Me'munî olarak meşhur oldu.

3.3. Me'mun Bey ve Oğullarının Yönetimi

Bir müddet bağımsız olarak Kürdistan'ı, Şehrezor'u ve civarını yöneten Me'mun Bey öldükten sonra kendisinden geriye varis olarak üç erkek çocuk kaldı; Bike Bey, Sorhab Bey ve Muhammed Bey. Me'mun Bey sağlığında tasarrufu altında bulunan toprakları çocukları arasında şöyle taksim etti:

Zelm¹¹¹, Nefsud¹¹², Şemiran, Havar, Duwdan¹¹³ (vr 2) ve Kelenbar'ı¹¹⁴ Bike Bey'e; Merivan¹¹⁵, Tenure, Nevi, Kelu, Kelaş ve Hewraman¹¹⁶ taraflarını Sorhab Bey'e; Seruçek, Karatak¹¹⁷, Alan¹¹⁸ ve Şehrezor kısımlarını Muhammed Bey'e verdi. Bike

¹⁰⁸ Şehrezor veya Şarezul. Kürtlere ait kadim yerleşkelerden birisidir. Bugünkü Irak topraklarında yer almaktadır. Baban Emirliğinin merkezi şehridir. Bkz. Senendeci, s. 467.

¹⁰⁹ Elyazması nüshada ve Zübdetü't-Tevarihde Muhammed Şerif Kadı bu şahsın ismini "Keluk" olarak zikretmiştir. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.13; Elyazması Nüshanın Elektronik Kopyası, s.1. Ancak başka kaynaklarda mezkur şahıs "Kelul" olarak geçmektedir. Bkz. Vakayinigar, Hadika-i Nasriyye, s.82; Bitlisi, İntişarat-ı Esatir, C.1, s.84; Senendeci, s.91; Menuçehr, s.5; Mesture Erdelan, Tarih-i Erdelan, s.8; Ruhani, C.3, s.228; Merduh Kordestani, s.313.

¹¹⁰ Şerefhan Bitlisi ve Merduh Kordestani bu şahsın adını "Bablo" olarak yazmışlardır. Bkz. Bitlisi, İntişarat-ı Esatir, C1, s.83; Merduh Kordestani, s.315. Buna karşın Mesture Hanım, Şükrullah Senendeci, Hüsrev Bey Menuçehr ve Ali Ekber Vakayinigar aynı kişinin adını "Bablul" şeklinde yazmışlardır. Bkz. Mesture Erdelan, Tarih-i Erdelan, s.11; Senendeci, s.93; Menuçehr, s.8; Vakayinigar, Hadika-i Nasriyye, s. 84.

¹¹¹ Irak topraklarında, Şehrezor kenti yakınlarında bir bölge. Bkz. Menuçehr, s.10.

¹¹² Nefsud veya Nosud. Pave vilayetine bağlı bir şehir. Bkz. Menuçehr, s.11.

¹¹³ Şemiran, Havar ve Dudan mıntıkları Merivan sınırında, Şaku Dağı eteklerinde ve Dezli Boğazına yakın olup Irak topraklarına dahildirler. Bkz. Menuçehr, s.11.

¹¹⁴ Helmar da denir. Şehrezor Ovası'nın doğusunda, Hewraman Dağları eteklerinde yer alır. Irak topraklarına dahil olup Musul vilayetine bağlıdır. Bkz. Senendeci, s.473.

¹¹⁵ İran'da bir şehir. Kuzeybatıdan Irak, güneyden Hewraman, batıdan Senendec, güneydoğudan Bane şehri ile çevrilidir. Bkz. Senendeci, s.452.

¹¹⁶ İran'ın Irak sınırında yer alan dağlık bir bölge.

¹¹⁷ Süleymaniye şehri yakınlarında bir yerleşim yeri. Bkz. Menuçehr, s.11.

¹¹⁸ İran-Irak sınırındaki sıradağların nihayetinde bulunan ve Irak topraklarında kalan bir yerleşim yeri. İran'daki Mukri bölgesinin Musul'la bağlantı noktasıdır. Zap suyunun geçtiği bu bölge kadim

Bey babasının ölümünden sonra kırk iki yıl boyunca babasından kalan toprakları bağımsız olarak yönetti. Onun ölümünden sonra oğlu Me'mun Bey de kabiliyet ve istidatı ölçüsünde babası Bike Bey'in tasarrufundaki mülkleri yönetti. Rum¹¹⁹ padişahı Sultan Selim¹²⁰, Sultan Ali Bey'i bir orduyla Şehrezor'u fethetmesi, Me'mun Bey'in elinden alması için yolladı. Bu haberi duyan Me'mun Bey, tedbirini aldı, cesaret ve kararlılıkla Rum sultanının yanına gitti.

Amcası Sorhab Bey yeğeni Me'mun Bey'in topraklarını kendi topraklarına kattı, itaatini ve bağlılığını İran hükümdarı I.Şah Tahmasb'ın dergahına arzetti. Rum padişahı Sultan Selim'in yanına giden yeğeni Me'mun Bey, kusuru bulunmadığını sultana arzetti, ona itaat ve bağlılığını bildirdi. Sultan, onun haline vakıf oldu ancak Kürdistan'a ve Şehrezor'a gitmene izin vermem dedi. Me'mun Bey'e hil'at giydirecek Bağdat'a tabi olan Hille'yi¹²¹ ona tımar olarak verdi ve onu serbest bıraktı. Seruçek bölgesini de oğlu İsmail Bey'e verdi. Uzun bir süre Me'mun Bey ve oğlu İsmail Bey padişahın tımar olarak verdiği toprakları sıkıntısız bir şekilde yönettiler ve kendilerini Âl-i Osman'a mensub gördüler. Sorhab Bey de Şehrezor ve Erdelan'da Muhammed Bey ve Me'mun Bey'e ait olan toprakları İran şahına bağlı olarak yönetti.

Hicri¹²² 950 (M.1543)¹²³ senesinde I.Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza kaçtı ve Rum sultanının¹²⁴ yanına gitti. Sultanın dergahına vardıktan sonra sultan iki üç defa ağır bir orduyu İran mülkünü ele geçirmesi için Elkas Mirza'ya verdi. (vr 3) Elkas Mirza bir şey yapamadı ve maksadına nail olamadan geri döndü. Rum padişahı

zamanlarda muhacir toplulukların kullandığı güzergahlardan biri idi. Bu güzergahın bir bölümü Serdeşt mıntıkası dahilinde olup İran toprakları içinde kalmaktadır. Bkz. Menuçehr, s.11.

¹¹⁹ Müellifin Rum sultanından kastı Osmanlı padişahıdır. İslam'ın erken dönem kronikleri, hadis kitapları ve coğrafya eserleri Bizans'lı Rum diyarı olarak ele almışlardır. Rumi tabiri sonraki yıllarda Osmanlılar'ı tanımlamak için kullanılan bir ifade olarak literatüre geçmiştir. Bkz. Salih Özbaran, Bir Osmanlı Kimliği 14. ve 17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmî Aidiyet ve İmgeleri, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s.52.

¹²⁰ I.Selim (Yavuz Sultan Selim) (1512-1520).

¹²¹ Bağdat'a 120 km. mesafede bir şehir. Keldaniler'in başkenti antik Babil kenti yakınlarında yer alır. Büyük ve abad olan bu şehir Abbasiler'in son dönemlerinde yıkılmaya yüz tuttu ve zamanla bir kasabaya dönüştü. Bkz. Menuçehr, s.14.

¹²² Metinde geçen tarihler hicri olup tarafımızdan parantez içinde miladi karşılıkları belirtilmiştir.

¹²³ Şerefhan Bitlisi, Şükrullah Senendeci ve Muhammed Merduh Kordestani bu hadiseyi 956 olarak zikretmişlerdir. Bkz. Bitlisi, İntişarat-ı Esatir, C.1, s.85; Senendeci, s.98; Merduh Kordestani, s.320. Muhammed Şerif Kadı ise Zubdetu't-Tevarih isimli eserinde aynı hadiseyi 953 olarak kaydetmiştir. Bkz. Kadı, Zubdetu't-Tevarih, s.16.

¹²⁴ I.Süleyman (Kanuni Sultan Süleyman) (1520-1566).

Elkas Mirza'dan tamamen ümidini kesince Elkas Mirza ondan ayrılarak Sorhab Bey'in yanına geldi ve Sorhab Bey'i kardeşi Şah Tahmasb nezdinde kendisine şefaathçi tayin etti. Sorhab Bey de Şah Tahmasb'a bir arize yazdı. Elkas Mirza'nın ahvalini ayrıntılı olarak arz ettikten sonra onu affetmesini istedi. Şah da Sorhab Bey'in isteği mucibince Elkas Mirza'yı bağışladı ve Şirvan hükümetini ona inayet buyurdu ve Elkas Mirza da Şirvan'a hakim oldu. Şah Tahmasb, Sorhab Bey'in Elkas Mirza için aracı olmasından hoşnud olarak ona şefkat ve iltifat gösterdi. Bir süre sonra Şah Tahmasb, Şah Nimetullah Kerestani'yi¹²⁵ bazı umera ve güvendiği bazı adamlarıyla birlikte Elkas Mirza'ya güven ve itimat telkin ederek onu şahın huzuruna getirmeleri için Şirvan'a Elkas Mirza'nın yanına gönderdi. Gönderilen kişilerin gayret ve çabaları sonuç verdi ve Elkas Mirza gönül rızasıyla onlarla birlikte kardeşi Şah Tahmasb'ın huzuruna vardı. Huzuruna vardıklarında şah, Elkas Mirza'nın tutuklanmasını emretti ve onu Kehkehe Kalesi'ne¹²⁶ götürüp orada hapsedmeleri için bir kaç adamına teslim etti. Bir yıl geçtikten sonra şah, Elkas Mirza'nın mezkur kalenin duvarından aşağı atılmasını emretti ve Elkas Mirza böylece öldürüldü. Şah Tahmasb hizmetleri karşılığında Sorhab Bey'e her yıl hazine-i âmireden bin tümen verilmesini emretti. Sorhab Bey hizmetinin karşılığı olarak bir müddet bu bağışla feyizlendi ve Şah Tahmasb'ın hizmetinde bulundu. Ondan Şah Tahmasb'a karşı bir muhalefet ve ihanet sadır olmadı ve 67¹²⁷ yıl bağımsız bir şekilde Şehrezor ve Erdelan'ı yönetti. Sorhab Bey'in ölümünden sonra geriye on bir oğlu kaldı; Hasan Bey, İskender Bey, Sultan Ali Bey, Yakup Bey, (vr 4) Behram Bey, Zülfikâr Bey, Eslemes¹²⁸ Bey, Şehsuvar Bey, Saru Bey, Kasım Bey, Besat Bey. Muhammed Bey babası Me'mun Bey ve amcası Sorhab Bey vefat ettikten sonra henüz hayatta idi. Saruçek, Karatak, Şehrezor ve Alan'ı yönetiyordu. Sohrab Bey hayatta iken zorla Muhammed Bey'i topraklarından ihraç etti ve mülklerini elinden aldı. Muhammed

¹²⁵ Mesture Mahşeref Hanım ve Şerefhan Bitlisi bu şahsın ismini Şah Nimetullah Kohestani olarak zikretmişlerdir. Bkz. Mesture Kordestani, Tarih-i Erdelan s.18; Şerefhan Bitlisi, İntişarat-ı Esatir, C.1, s.85.

¹²⁶ Kahkaha Kalesi. İran'ın Erdebil eyaletinin Meşkin Şehr şehrine 85 km. mesafede bir kale. Safeviler döneminde şehzadelerin hapsedildiği bir kale olarak meşhur olmuştur.

¹²⁷ Muhammed Merduh Kordestani, Şükrullah Senendeci ve Ali Ekber Vakayinigar Sorhab Bey'in 30 yıl yöneticilik yaptığını yazmışlardır. Bkz. Merduh Kordestani, s.320; Senendeci, s.99; Vakayinigar, Hadika-i Nasiriyye, s.89.

¹²⁸ Şerefhan Bitlisi bu şahsın ismini "Eslemeş", Merduh Kordestani "Esmeş" olarak kaydetmiştir. Bkz. Bitlisi, İntişarat-ı Esatir, C.1, s.86; Merduh Kordestani, s.320.

Bey de şikayet için Rum padişahı Sultan Süleyman'ın yanına gitti. Sultan-ı Rum, vezir-i azam Rüstem Paşa'yı, Bağdat beylerbeyi Osman Paşa'yı ve Muhammed Paşa'yı mücehhez bir ordu ile Muhammed Bey'in intikamını almak ve mülkünü Sorhab Bey'in elinden kurtarmak için memur etti. Ordu Zelm Kalesi önüne geldi ve kaleyi tam iki yıl boyunca muhasara etti. Muhasara esnasında Muhammed Bey aldığı tüfek darbesiyle öldü. Haber Şah Tahmasb'a ulaşınca ordu tedarik etti ve Sorhab Bey'in imdadına yolladı. Osman Paşa muhasarayı sonlandırdı, Şehrezor'a gitti ve orada öldü. Muhasara altında olan insanlar bu fırsattan istifade ile Zelm Kalesi'ni boşalttılar. 969 (M.1562) yılında Rum sultanının paşalarından Muhammed Paşa fırsatını bulup ordusuyla birlikte Zelm Kalesi'ne girdi. Mezkur kaleyi ele geçirdi ve tasarrufuna aldı. Zelm Kalesi Rum ordusunun eline geçince Şehrezor ve ona tabi beldelerdeki diğer kaleler, hane, imaret ve saraylar da Rum ordusunun eline geçtiler. O tarihten sonra Şehrezor mülkü Rum topraklarına dahil oldu ve Âl-i Osman'ın tasarrufu altına girdi. Sorhab Bey'in oğlu Sultan Ali Bey babasının ölümünden sonra üç yıl Erdelan'ı yönetti ve öldü.

3.4. Besat Bey ve Teymur Han'ın Yönetimleri

Sultan Ali Bey'in ölümünden sonra ondan geriye iki erkek çocuk kaldı: Teymur Han ve Helu Han. Besat Bey, kardeşi Sultan Ali Bey'in vefatından sonra bir süre Erdelan'a hakim oldu. Onun döneminde karışıklık baş gösterdi. Sultan Ali'nin (vr 5) oğlu Teymur Han, Erdelan mülküne göz dikti. O mülke saldırıp yağmaladı, talan etti, ganimet aldı. Vilayetleri amcası Besat Sultan'ın elinden almak için sürekli bir yere saldırıyor, kibirleniyor, gövde gösterisi yapıyordu. Besat Sultan hayatta iken Erdelan'ı Teymur Han'a kaptırmadı. Ölümünden sonra Teymur Han Erdelan'a hakim oldu ve 988 (M.1580) yılında Rum padişahı Sultan Murad'a¹²⁹ tabi oldu ve sultan da itaatine karşılık olarak Divan-ı Âl-i Osman'da Şehrezor vilayetinin gelirine denk gelen yıllık yüz bin akçeyi Teymur Han'a enam ünvanıyla verdi. Teymur Han tasarrufu altındaki toprakları evlatları arasında şu şekilde taksim etti:

¹²⁹ III.Murad (1574-1595).

Senendec, Hasanabad¹³⁰, Kızılcı¹³¹ ve oraya tabi yerleri büyük oğlu Sultan Ali Bey'e, Karatak'ı küçük oğlu Budak Bey'e, Merivan'ı diğer oğlu Murad Bey'e ve Şehrbazar¹³²'ı en küçük oğlu Mir Alemuddin Bey'e bağışladı ve Senger ve Dinever'i de zorla kendi topraklarına kattı. Rum sultanı tarafından beylerbeyi olarak tanınan Teymur Bey'e üç tuğ gönderildi ve paşa ünvanı verildi. Teymur Bey zamanla kibre kapıldı, Rum sultanına ve İran padişahına itaat etmez oldu ve onların topraklarına göz dikti, topraklarını yağmaladı. Erdelan hükümetini ve ona tabi olan yerleri ve Şehrezor'u kendisine tabi kıldı ve etrafa saldırıp yağmaladı, talan etti. Ömer Bey-i Kelhor'un topraklarına saldırdı. Ömer Bey de Şahverdi Han-ı Lor'dan yardım istedi. O da ordu hazırlığı yaptı ve Ömer Bey'in yardımına geldi. Teymur Bey, Ömer Bey-i Kelhor'dan bir çok yerler aldı, mülklerini yağmaladı, talan etti. Şahverdi Han yanında getirdiği orduyla pusuda bekliyordu. Teymur Han ve askerleri Ömer Bey'in topraklarından ele geçirdikleri, ganimet olarak aldıkları mallarla meşgul idiler. (vr 6) Şahverdi Han'ın ve Ömer Bey'in pusudaki orduları dışarı çıktılar ve Teymur Han ile tâbilerinin ellerinden o malları geri almak istediler. Taraflar arasında azim bir ceng başladı. Teymur Han'ın ordusu yenilgiye uğradı, Kelhor ve Lor orduları galip geldiler, Teymur Han'ı tutukladılar ve onu Şahverdi Han'ın yanına getirdiler. Bir müddet onu alıkoydular, daha sonra serbest bıraktılar. O da vilayetine geldi. Erdelan'ın meşhur ve saygın bir çok insanı bu savaşta maktul oldu ve Ömer Bey de yağmalanmış mallarına kavuştu. Muzaffer ve mensur olarak kendi topraklarına döndü. Bu hadiseden bir süre geçti. Teymur Han yine Gerus¹³³ olarak meşhur olan Zerrinkemer vilayetine saldırma hevesine kapıldı. Şahın emriyle Gerus'a hakim olan Devletyar Sultan-ı Siyahmensur¹³⁴ yardım istedi. Şah tarafından bazı birlikler ona katıldı, destek kuvvetlerinin yetişmesinden sonra ve kendi aşiret ve taifesini hazırladıktan sonra makul bir orduya sahip oldu ve Teymur Han ile savaşmaya geldi.

¹³⁰ Senendec'in güneyinde yer alan bir yerleşim yeri. Emir Hasan Han-ı Erdelan H.746 (M1345) yılında burayı inşa etti ve kendi adını verdi. Bkz. Senendeci, s.444.

¹³¹ Senendec vilayetinin Kurve şehrine bağlı bir köy. Bkz. Hüseyin Ali Razmâra, Ferheng-i Coğrafya-yı İran, C.5, Çaphane-yi Arteş, 1331, s.323.

¹³² Veya Şarbajir. Bugünkü Süleymaniye şehri. Bkz. Merduh Kordestani, s.312.

¹³³ İran'ın Kürdistan eyaletinde bir bölge. Bölgenin merkezi şehri Bicar'dır.

¹³⁴ Gerus havalisinde yerleşik bir Kürt aşiretidir. Bkz. Menuçehr, s.19. Şerefhan Bitlisi'ye göre Şah Tahmasb 1522-1523 yıllarında bu aşiretin beyzadelerinden Halil Bey isminde birisini alıp eğitti ve onu Halil Han ünvanıyla bütün İran Kürtlerinin başına geçirdi. Bkz. Bitlisi, İntişarat-ı Esatir, C.1 s.323.

Teymur Han ki ordusunun cesaretiyle ve kahramanlığıyla övünüyordu, onun karşısına çıktı ve Devletyar Sultan-ı Siyahmensur da kalabalık bir orduyla meydana atılarak Teymur Han ile savaşmaya geldi ve azim bir mücadele ve ceng taraflar arasında vuku buldu. 988 (M.1580) yılında vuku bulan savaşta taraflar azim ve gayretle savaştıktan sonra Devletyar Sultan galip geldi ve Erdelan ordusu ağır bir yenilgi aldı. Erdelan vâlisi Teymur Han o savaşta öldürüldü.

3.5. Helu Han'ın Yönetimi

Teymur Han'ın katledilmesinden sonra yerine kardeşi Helu Han geçti. Helu Han himmet, rüşd, cesaret, kabiliyet, cömertlik ve yöneticilik selahiyeti bakımından Teymur Han'dan üstündü. Esasen kendisini Rum padişahı Sultan Murad'a nisbet ediyordu ama aynı zamanda İran şahının hizmetinde olduğunu da beyan ve izhar ediyordu. Güç, kudret (vr 7) ve azamet sahibi oluncaya kadar üç sene bu minval üzere Erdelan'ı yönetti. Erdelan'ı tasarrufu altına aldıktan sonra başına buyruk hareket etti, kimseye hediye kabilinden bir şey göndermedi, İran şahına ve Rum padişahına vergi ve haraç ödemekten imtina etti. Tek yaptığı, gücünü, kudretini ve ordusunu tekmil ve takviye etmektir. Kuzeran¹³⁵ payitahtı olan Pelengan Kalesi¹³⁶'ni, Zelm ve Hasanabad kalelerini topraklarına kattı. Uzun bir süre hükmetti ve iktidarı döneminde bir çok mescit inşa ettirerek İslam şiarını yaydı. Vilayetleri güven ve emniyet içindeydi ve raiyeti müreffeh bir yaşam sürüyordu. Rum sultanı ve İran şahı onunla hoş geçiniyorlardı. Helu Han onlardan hiç birine itaat etmiyor, onlara bağlılığını bildirmiyordu. Civarındaki yerlere saldırıyor, yağmalıyor ve talan ediyordu. Şah Abbas, Helu Han'ın hal ve hareketlerinden, yapıp ettiklerinden aciz oldu. Defalarca onu sorgulamak istedi ama Helu Han ona itibar etmedi, kulak asmadı. Gurur ve kibre kapıldı. Rum sultanından ve İran şahından korkmuyordu. Şah Abbas, Helu Han'ı bertaraf etmek için kalabalık ve mücehhez bir orduyla İsfahan'dan hareket etti ve Hemedan'a vardı. Hemedan'dan hareket eden ordusu İsfendabad¹³⁷'in Mihem Köyü'nde karargah kurdu. Şah Abbas istişare etmek niyetiyle bir tepenin üzerine çıktı ve devlet erkanından güvendiği bazı adamlarını yanına çağırdı. Meşhur

¹³⁵ Günümüzde İran'ın Kirmanşah eyaleti sınırlarında kalan bir şehir.

¹³⁶ Hicri VII-VIII. yüzyıla ait bir kale. İran'ın Kürdistan eyaletinin Kamyaran şehrine bağlı Pelengan Köyündedir.

¹³⁷ İran'da Kürdistan eyaletinin Kurve şehrine bağlı bir bölge. Senendec şehrinin doğusunda yer almaktadır. Kuzeyden Bicar, güneyden Senger ve Kirmanşah ile komşudur. Bkz. Senendeci, s.442.

Şeyh Ali Han'ın atası, şahın öncü birliklerinin komutanı ve aynı zamanda şahın yakınlarından biri olan ve o mübarek dergahın kadim hizmetkarlarından Alibali¹³⁸ Zengene¹³⁹ de orada bulunuyordu. Şah Abbas devlet erkaniyla meşveret ettikten sonra Helu Han'ın yakalanmasını, Hasanabad Kalesi'nin yıkılmasını ve Erdelan mülkünün ele geçirilmesini buyurdu. Şahın huzurundakiler sevap ve selah bildikleri her ne varsa arz ettiler. Alibali Zengene emektarlığından ve yıllarca yaptığı hizmetten cesaret alarak küstahlık yaptı, öne atılarak şöyle arzetti:

"Efendim, mübarek bineğinizin ayağının tozu olayım. Helu Han kim oluyor, Erdelan vilayetinin ne ehemmiyeti var ki kible-i âlem, şah-ı azimüşşan sayıları karıncalardan ve çekirgelerden ziyade olan bu ağır orduyla İsfahan'dan hareket edip Helu Han gailisini def' etmek için bunca yolu geliyor. Biz komşuyuz, bu beldelere aşınayız. Şu an bulunduğumuz bu muhiti ve bu metin (vr 8) kaleyi muhasara etmeyi emir buyurursanız ve eğer kısa sürede kolaylıkla ele geçirilemezse ve eğer Allah göstermesin muhasara esnasında asker bir zarar görürse ve eğer Rum sultanı bunu duyarsa çok nahoş sözler sarfeder. Yine de emr-ü ferman sizindir."

Şah Abbas bu sözleri duyduktan sonra bir süre duraksadı, devlet ricaline dönüp Alibali'nin sözlerinin akilane olup olmadığını öğrenmek istedi. Devlet ricali Alibali'nin sözlerinin yerinde olduğunu tasdik ettiler. Şah Abbas da derhal Helu Han'ın yakalanması ve tasarrufu altında bulunan beldelerin tahrib edilmesi ile ilgili emrini feshetti. Doğruca Azerbaycan üzerine yürümeyi ve o bölgeyi fethetmeyi emretti. Ertesi gün ordu-yu hümâyun İsfendabad'ın Mihem Köyü'nden hareket edip Sefahane-i Afşar¹⁴⁰ yolundan Erivan'a doğru yola koyuldu ve Alibali Zengene'nin şahın oldukça hoşuna giden münasip önerisinden dolayı şah tarafından kendisine vezir-i azamlık payesi verildi. Şah Abbas, ordusunun Afşar topraklarına ulaşmasından sonra Helu Han'ın bir müddettir canla başla dergâh-ı şahinin hizmetinde görev yapan oğlu Han Ahmed Han'ı huzuruna çağırttı. Ahmed Han, şahın

¹³⁸ Muhammed Şerif Kadı, Zübdetü't-Tevarih'te bu ismi "Alubalu" şeklinde kaydetmiştir. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.21.

¹³⁹ İran'da meskun Kürt aşiretlerinden biri. Şerefname'ye göre bu taife Şah İsmail zamanında yüksek rütbelere ulaşmış, emsali Kürt aşiretleri üzerinde büyük bir imtiyaz kazanmıştır. Beylerinin soyu tükenince grup grup Kızılbaş emirlerin hizmetine girdiler ve Irak ve Horasan'da istihdam edildiler. Bir kısmı da şahın korucu birliğine katıldı. Bkz. Bitlisi, İntişarat-ı Esatir, C.1, s.328.

¹⁴⁰ İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinin Şahin Kale (eski adı Sein Kale) şehrine bağlı bir köy.

huzuruna varma şerefine nail olduktan ve şahın teveccühünü celbettikten sonra ve ikisi yalnız kaldıklarında şah şöyle buyurdu:

"Dergâh-ı âlimizin kulları yıllardır sana iltifat etmişler, uzun yıllar şahlığımızın rahle-i tedrisinden, terbiyesinden geçmiş haremimizdeki hatunlardan birini sana lâyük görmüşlerdir.¹⁴¹ Şimdiye kadar senin emsallerinden hiç birisi bu büyük lütufa mazhar olmamıştır. Ordu-yu hümâyunumuz İsfahan'dan hareketle baban Helu Han'ı yakalamak, gairesini def etmek, kale ve vilayetlerini viran etmek için geldi. Buraya vardığımızda onu cezalandırmak veya sorgulamak lüzumunu hissetmedik. Onun cürümlerini senin sadıkane hizmetlerinin (vr 9) hatırına bağışladık. Şimdi Hasanabad Kalesi'ne gitmeli, baban Helu Han'ı İsfahan'a göndermeli ve kendin onun yerine naib olarak geçmelisin ta ki biz bir karar verinceye kadar."

Ahmed Han bu emir mucibince oradan hareket etti ve kısa bir süre içinde Erdelan'a vardı. Gece kimselerin olmadığı bir vakitte kale kapısına varmış, kapıdaki muhafız kapıyı açmış, Ahmed Han eve giderek babasını olaydan haberdar etmiş ve Şah Abbas ile aralarında cereyan eden hadiseyi babasına aktarmış. Kısa bir süre içinde babası Helu Han için gerekli tedarigi görmüş, onu İsfahan'a gönderip kendisi babasının yerine geçmiş. Helu Han İsfahan'a ulaştıktan sonra Şah Abbas İsfahan'da ona, şanına yaraşır büyük ve makul bir imaret tahsis edilmesini ve mezkur imaret için gerekli levazımata tedarik edilmesini emir buyurdu. Helu Han ve maiyeti için münasib bir maaş tahsis edildi. Ona ilgi ve alaka gösterildi ve sürekli olarak şahın lütuf ve inayetine mazhar oldu. Her gün şefkat-ı şahiden, şahın ikram ve iltifatlarından nasiplendi. Ölünceye kadar İsfahan'da kaldı ve günleri güzellikle geçti.

3.6. Han Ahmed Han'ın Yönetimi

Han Ahmed Han 1025 (M.1616) yılında Şah Abbas tarafından Erdelan vilayeti yönetimine tayin edildi. Babasının yerine geçtikten ve hükümet işlerini uhdesine aldıktan sonra babası Helu Han gibi Rum vilayetlerine ve civardaki şehirlere saldırmaya, yağma ve talana başladı. Han Ahmed Han öncelikle, hiç kimseye boyun eğmeyen, hiç bir hükümet ve devlete vergi ve haraç vermeyen

¹⁴¹ Burada bahsi geçen hatun Şah Abbas'ın kız kardeşidir. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.23.

Bilbas¹⁴² taifesine defalarca saldırdı ve o taifenin meşhurlarını öldürdü. Nihayetinde Bilbas taifesi ona râm ve itaatkar oldular ve Han Ahmed Han'ın emirlerinden dışarı çıkmadılar. O zamanlar Derviş Muhammed Paşa ve Bekr Subaşı'nın gayretleri sonucu Bağdad, Şah Abbas'ın tasarrufu altına girmişti. Han Ahmed Han, Baban, Soran, Ako, İmadiye ve Musul (vr 10) vilayetlerini Şah Abbas'ın hükmü gereğince yönetiyordu. Han Ahmed Han şöhret elde etmek için Musul'dan kakol¹⁴³ getirilmesini ve Hasanabad Köyüne ekilmesini emretti. Bu eserin yazılmasından yüz elli yılı aşkın bir süre önce Hasanabad mntikasına ekilen o buğday türü bu gün bile oldukça meşhurdur. Han Ahmed Han aynı zamanda Dasni¹⁴⁴ taifesine de saldırılar düzenledi ve onun kahramanlığı, cesaret ve şecaati o serhadde yankılandı.

Şahın hareminden Han Ahmed Han'a bağışlanmış olan bir hanımdan doğan oğlu Sorhab Beg, olgunluk çağına erişmiş, kabiliyet ve istidadı şahın da dikkatini celbetmişti. Bir gün şah onu huzuruna çağırdı ve Sorhab Bey de şahın huzuruna çıkma şerefine nail oldu. Şah Sâfi (1629-1642), Han Ahmed Han'ın oğlu Sorhab Bey'i nazar-ı dikkate aldı ve ona şefkat ve alaka gösterdi, Sorhab Bey de bu ilgi ve iltifata karşılık arz-ı edeb ile şükranlarını belirtti. Şahverdi Han-ı Lor ki daha önce bahsi geçmişti, Ömer Bey-i Kelhor'a yardım etmiş, imdadına koşmuş, Han Ahmed Han'ın amcası Teymur Han ile savaşmıştı. İçinde halâ kin vardı. Şahla konuşmak için fırsatı ganimet bildi ve şahın huzuruna varıp şöyle arzetti:

"Han Ahmed Han'ın bu oğlu harem-i hümayun kadınlarından birinden doğduğu için Safevi Devleti ile bir ünsiyeti söz konusudur ve asalet, istidad ve kabiliyetini de bu yakınlıktan almaktadır. İkbali parlak görünüyor. Ayrıca arkası kuvvetlidir, büyük bir aşirete ve taifeye mensuptur."

¹⁴² Şerefname'ye göre Rojki aşireti yirmi dört Kürt aşiretinin Hovit dolaylarındaki Tab denilen yerde toplanıp ittifak kurmalarından doğmuştur. Kabilelerden meydana gelen bu topluluk daha sonra iki kola ayrılmıştır. On iki gruptan kurulu birinci kola Bilbasi denmiştir. Bilbasi aynı zamanda Hakkari'nin bir köyünün adıdır. Bir rivayete göre de Baban taifesine mensup bir aşiretin adıdır. Bkz. Bitlisi, İntişarat-ı Esatir, C.1, s.358.

¹⁴³ Bir buğday türü. Bkz. Abdurrahman Şerefkendi (Hejar), Ferheng-i Kurdi-Farsi, Haz. Muhammed Macid Merduh Ruhani, İntişarat-ı Suruş, Tahran 1369, s. 602.

¹⁴⁴ Sincar bölgesinde meskun olan Ezidiler için kullanılan bir tabir. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.25. Reşid Yasemi'ye göre Musul'un kuzeyinde yer alan Dasn Dağı civarında yerleşiktirler. İsimleri de bu dağa nisbetle verilmiştir. Bkz. Reşid Yasemi, Kurd ve Peyvestegi-yi Nijadi ve Tarihi-yi U, Çaphane-yi İran, ss.131-179.

Şah Sâfi, Şahverdi Han-ı Lor'un bu sözlerinden vehme kapıldı, bu sözler aklından çıkmaz oldu. Geleceğe dair endişelere kapıldı. Kısa bir süre sonra da İsfahan'da Han Ahmed Han'ın oğlu Sorhab Bey'in gözlerini kör ettirdi ve bu haber Han Ahmed Han'a ulaştı. Han Ahmed Han o kadar feryad ve figan etti, korku ve vesveseye düşer oldu ki sonunda aklını oynattı, divane oldu. Bu hali bir yıl sürdü. Bir yılın sonunda kendine geldi ve eski haline geri döndü. Şah Sâfi'ye itaatten yüz çevirdi ve Rum sultanına tabi (vr 11) oldu. Serhaddeki vilayetleri yağmalamaya, garet etmeye başladı. Hemedan, Gerus, Senger ile birlikte Erdelan ve Şehrezor da tasarrufu altında idi. Başına buyruk ve müstakil hareket etmeye ve Neyyir¹⁴⁵ havalisinde gövde gösterisi yapmaya başladı. Mülkündeki ahali ve reaya ve vilayetlerdeki sakinler çaresizliklerini ve şikayetlerini defalarca İran hükümdarının dergâhına arz ettiler. Şah onlara pahalı kumaşlar ve değerli mücevherler vermek suretiyle gönüllerini aldı. Sonunda Han Ahmed Han'ın pervasızlığı ve korkusuzluğu haddini aşan bir noktaya vardı. Hiç bir şekilde duracak gibi değildi ama sonunda tuğyan ve serkeşliği son buldu. Şöyle ki;

Şah Sâfi, Zal Han ve Siyavuş Han'ı büyük bir orduyla Han Ahmed Han'ın şerrini def etmek ve onu cezalandırmak için o serhade memur ve tayin etti. Han Ahmed Han bu haberi duyunca Osmanlı Devleti'nden yardım ve imdad talep etti. Osmanlı sultanı da Han Ahmed Han'a yardım etmesi için Menuçehr Paşa'yı büyük bir orduyla gönderdi. Taraflar Merivan Gölü kıyısında karşılaştılar ve aralarında büyük bir savaş vuku buldu. Azim bir muharebe ve mücadeleden sonra Kızılbaş askerler yenilgiye uğradılar. Osmanlı ordusu onların gölde boğulmaları için kaçış yolunu tuttu. Zal Han fermandar olduğu orduya şöyle söyledi:

"Eğer kaçmaya yeltenirsek kurtulamayız. Bir tarafımızda derya, bir tarafımızda düşmanın kılıçları bize kaçış imkânı bırakmamıştır. O halde bizim için münasib olan cesurca kılıçlarımızı çekmek ve düşman ordusunun kalbine doğru hücum etmektir. Belki bu suretle bir gedik açabiliriz."

İranlı dilaverler bu destur mucibince kenetlendiler, celadet ve şecaatle merdane dövüştüler, savaş meydanında gösterdikleri cesaret ve kararlılıkla Rum

¹⁴⁵ Senendec dolaylarında bir köy. Bkz. Lugatname-i Dehkoda.

ordusunu mağlub ettiler. İran ordusu galip geldi ve fetih müyesser oldu. Han Ahmed Han, Erdelan halkından bir grupla kaçtı, Musul'a gitti ve aynı yıl Musul'da öldü.

Teymur Han'ın oğlu Sultan Ali'nin oğlu Emir Alemuddin, (vr 12) Han Ahmed Han döneminde bir müddet Rumlara hizmet etti fakat onlardan bir fayda göremedi bu yüzden oğlu Süleyman Han, Han Ahmed Han'ın hizmetinde bulundu. Olgunluk ve istidadı zahir olmasına rağmen Han Ahmed Han hiç bir zaman ondan razı değildi. Hiç bir konuda onu dikkate almıyor ve hizmetlerine asla teveccüh göstermiyordu. Belki de onu sürgün etmeyi düşünüyordu. Bundan dolayı Süleyman Han korku ve vesveseye kapıldı. Çareyi kaçmakta buldu ve gece olunca kaçtı, İsfahan'a gidip Şah Sâfi'nin sarayına sığındı. Dergâh-ı Âli'ye varmasıyla birlikte şah onu taktir etti ve ona iltifatta bulundu. O da şahın hizmetinde bulunmakla övündü, gururlandı. Şahın lütuf ve inayetine mazhar oldu. Bu arada Han Ahmed Han'ın Rum ordusunun fermandarlığı altında savaşa çıktığı, ceng ve cidalden sonra yenildiği, Musul'a kaçtığı haberi geldi. Kısa bir süre sonra da aynı yıl Musul'da öldü.

3.7. Süleyman Han, Kelb Ali Han ve İkinci Han Ahmed Han'ın Yönetimleri

Bir süredir rikab-ı hümâyunun hizmetinde bulunan Süleyman Han, Erdelan vâlisi oldu. Şah ona kıymetli bir hil'at giydirek Erdelan'a yolladı. Erivan savaşında şahın nazar-ı dikkatini celbettiği için ki o savaşta büyük bir hizmet görmüş, tek başına Erivan Kalesi'ne doğru atını sürmüş, mahsurlardan bir kaçını öldürmüş, bazılarını yaralamıştı, huzurdan ayrıldığında Şah Sâfi ona iltifat etti. Büyük bir nümayişle, gösteriş ve debdebeyle onu Erdelan vilayetine yolladı.

Süleyman Han hükümet merkezine yerleştikten sonra ecdad ve atalarının hükümetgâhı olan Hasanabad Kalesi'ni harab ve viran etti ve sakinlerini göçe zorladı. Senendec'e gelerek orada ev, imaret, mescid ve çarşı inşa ettirdi. Rum padişahı Sultan Murad, Bağdad Kalesini muhasara etti ve kısa bir süre sonra kaleyi fethetti. Hüsrev Paşa'yı, bir orduyla (vr 13) beraber Şehrezor, Şehrbazar, Karatak, Kızılıç, Seruçek ve sair mntıkaları Rum sultanının tasarrufu altına alması için görevlendirdi. O günden sonra mezkur mahaller Erdelan vâlisinin tasarrufundan çıktı ve Bağdad vezirine bağlı Baban hakimlerinin kontrolü altına girdi. Hüsrev Paşa Merivan'da İran

ordusuyla savaştı ve galip geldi. Süleyman Han da Osmanlı mülküne tamah etmekten vazgeçerek yönetimi altında bulunan Erdelan ve ona tabi olan Sakız, Bane, Cevanrud¹⁴⁶, Merivan ve Hawraman ile iktifa etti. Yirmi iki yıl¹⁴⁷ boyunca Erdelan'da hüküm sürdü. Süleyman Han'da zuhur eden bir takım cesurane tavırlardan dolayı II.Şah Abbas, onun için on iki siniden müteşekkil bir kahvaltı ve on iki farklı yiyecekte oluşan bir akşam yemeği ve sair levazımatı muhtevi mükellef sofralar hazırlattı, onun ve hizmetinde bulunanların istifadesine uygun bir imareti ona bağışladı ve hicri 1068 (M.1658)¹⁴⁸ yılında Süleyman Han'ın nazırı Mürid Veys Sultan-ı Kelhor'un önerisiyle Erdelan vilayetini Kelb Ali Han'a tevdi etti.

Kelb Ali Han babasının yerine Erdelan hükümetinin başına geçtikten sonra Merivan'ı oğlu Hüsrev Han'a, Sakız'ı diğer oğlu Sohrab Sultan'a, Hewraman ve Bane'yi oraların yerlisi olan kendi yöneticilerine bıraktı. Cevanrud hükümetini ve Caf¹⁴⁹ aşiretinin yönetimini Sâfi Han Sultan-ı Goran'a ve Pelengan'ı da babası Süleyman Han'ın nazırı olan Mürid Veys Sultan-ı Kelhor'a verdi. Muhammed Sultan Golbaği¹⁵⁰ ve serhaddeki sair emirler, ayan ve hakimler vâli Kelb Ali Han'ın emirlerine ve ak sakallıların ve ümeranın önerilerine canı gönülden kulak verme, divan hizmetlerini ve vilayet işlerini yürütme ve birbirlerinin sözünden dışarı çıkmama konusunda söz birliğine vardılar. Aynı şekilde vâlinin (vr 14) emir ve yasaklarına teslim olma ve vilayet işlerinde başına buyruk hareket etmeme konusunda da hemfikir oldular. Gerçekten de aldıkları karara riayet ettiler ve Kelb

¹⁴⁶ Senendec şehrinin on sekiz fersah güneyinde yer alan bir yerleşim yeri. Bkz. Senendeci, s.47.

¹⁴⁷ Şükruallah Senendeci ve Ali Ekber Vakayinigar, Süleyman Han'ın yirmi altı yıl hüküm sürdüğünü kaydetmişlerdir. Bkz. Senendeci, s.123; Vakayinigar, Hadika-i Nasıriyye, s.97. Buna karşın Rüstem Babani ve Muhammed Merduh Kordestani bu süreyi yirmi yıl olarak kaydetmişlerdir. Bkz. Babani, s.49; Merduh Kordestani, s.333.

¹⁴⁸ Şükruallah Senendeci, Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar Kelb Ali Han'ın hükümetinin 1067 yılında başladığını kaydetmişlerdir. Bkz. Senendeci, s.124; Merduh Kordestani, s.334; Vakayinigar, Hadika-i Nasıriyye, s.97. Buna karşın Hüsrev Erdelan bu tarihi 1060 şeklinde zikretmiştir. Bkz. Menuçehr, s.32.

¹⁴⁹ Büyük Kürt aşiretlerinden birisidir. Çoğu göçebe olup yaylak ve kışlak şeklinde konaklarlar. Yerleşik yaşamı tercih etmezler. Bkz. Vakayinigar, Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd, s.26.

¹⁵⁰ Şah Tahmasb döneminde Süleymaniye'nin Çevelan Kalesi dolaylarından İran Kürdistanına gelip yerleştiler. Bu taifenin meşhurları Senendec'de Erdelan mirlerinin hizmetinde bulundular. Geriye kalanları yaylak ve kışlak olarak konakladılar, hayvancılık ile meşgul oldular. Daha fazla bilgi için Bkz. Vakayinigar, Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd, s.63-64.

Ali Han yirmi iki yıl¹⁵¹ boyunca tam yetkiyle Erdelan'ı yönetti ve sonra öldü. 1089 (M.1678) yılında Şah Süleyman, Erdelan hükümetini hiç kimseye tevdi etmedi.¹⁵² Kelb Ali Han'ın oğlu II.Han Ahmed Han bağımsız olarak bir buçuk yıl boyunca Erdelan'ı yönetti. Amcası Hüsrev Han da Merivan'ı yönetiyordu. Hüsrev Han, Şah Süleyman'a Kelb Ali Han'ın vefat ettiğini, geriye yüklü miktarda ayni ve nakdi mal bıraktığını, oğlu Han Ahmed Han'ın bütün mal varlığını halka bağışladığını, büyük bir ordu tedarik ettiğini, bir yılı aşkın bir süredir kendi başına vilayeti yönettiğini ve divan-ı âliye hizmet etmediğini bu yüzden bu durumu hak-i pa-yı şahiye arz etmeyi gerekli gördüğünü söyledi. Ulağın ve mesajın İsfahan'a ulaşmasından sonra şah, olaydan haberdar oldu ve hemen hil'at ve Erdelan hükümdarlığına dair alametleri Hüsrev Han'a yolladı.

3.8. Süleyman Han'ın Oğlu Hüsrev Han'ın Yönetimi

Bu sevindirici haber Hüsrev Han'a ulaştı. Sabah Merivan'dan hareketle ikinci vakti Senendec'e ulaştı ve hükümet merkezine yerleşti. Bundan sonra da memleketinin yönetimiyle alakadar oldu, iş ve işlemlerini yürüttü. Han Ahmed Han'ın Kürdistan ahalisine dağıttığı mal ve mülkleri geri aldı. Hiç kimseye bir dinar dahi bırakmadı. O da zamanla gurur ve kibre kapıldı. Ahaliye kötü davrandı. Öyle ki vilayetteki reaya, ümera ve ahali ondan rahatsız oldular, Hüsrev Han'ın tavır ve davranışlarından korkuya kapıldılar ve can ve mallarının güvenliğinden endişelenmeye başladılar. Sonunda vilayet ahalisinden bazıları İsfahan'a gidip onun zulmünü Şah Süleyman'a şikayet ettiler. Ahali İsfahan'a varınca şah onları huzura kabul etti, alaka gösterip gönüllerini aldı. Hüsrev Han'a:

"Ahali senin münasebetsiz tavırlarını ve zulmünü dergâh-ı âlimize şikayet ediyorlar. Bundan sonra reayaya, ahaliye ve o mıntıkada sakin olan insanlara karşı güzellikle muamelede bulunmalısın. Halka karşı müşfik ve adil olmalısın ki sana duacı olsunlar. Güzel ahlakı kendine şiar edinmelisin ki bütün ahali senden razı olsun. Ahalinin bir daha seninle ilgili şikayetlerini dergâh-ı âlempenaha getirmelerine ve seni sorguya çekmemize sebep olacak davranışlardan kaçınasın" diye yazdı. Daha

¹⁵¹ Mirza Şükrullah Senendeci, Kelb Ali Han'ın hükümet süresini 16 yıl olarak kaydederken Merduh Kordestani bu süreyi 15 yıl olarak tesbit etmiştir. Bkz. Senendeci, s.124; Merduh Kordestani, s.334.

¹⁵² Mesture Hanım'a göre 1089 yılında Erdelan Emirliği'nin başında Hüsrev Han vardı. Bkz. Mesture Kordestani, Tarih-i Erdelan s.56.

sonra ahaliye ne yapmaları gerektiğini söyleyerek (vr 15) onları bir silahdarla birlikte vilayetlerine gönderdi. Silahdar, Hüsrev Han'ın yazdığı ve acz ve pişmanlık ve özrünü beyan eden mektubuyla birlikte Senendec'den İsfahan'a doğru yola revan olduktan hemen sonra Hüsrev Han eskisinden daha şiddetli bir şekilde halka zulmetmeye, onları dövmeye, öldürmeye, ceza ve işkenceye başladı. Onun zulmünün alevlerinden Erdelan ahaliyi yandı tutuştu, canları burunlarına geldi. Halk artık dayanamayacak bir noktaya varınca çareyi tekrar şikayetçi olmakta buldu ve Erdelan ileri gelenlerinden bir çok kişi şikayet için İsfahan'a gitti.

Şah Süleyman, zulüm ve gadre uğramış Erdelan ahalisinin şikayet için geldiklerini duydu. Bir yazı yazdırarak silahdarla beraber hızlıca Senendec'e yolladı. Silahdara, Senendec'e ulaşır ulaşmaz derhal Hüsrev Han'ı beraberinde İsfahan'a getirmesi emredildi. Silahdar Senendec'e ulaştıktan hemen sonra Hüsrev Han'ı alıp kısa bir süre içinde İsfahan'a ulaştırdı. Hüsrev Han, şahın huzuruna çıkma şerefine nail olduktan sonra şah, malum şikayetlerden dolayı onu sorguya çekti. Buna karşılık Hüsrev Han yalvarıp yakardı, aczini ve özrünü beyan etti. Şah ertesi gün onu şikayetçilerle yüzyüze getireceğini, olayı tetkik edeceğini, hiç kimsenin hakkının zâyi olmasına müsaade etmeyeceğini söyleyerek huzurdan ayrılmasına izin verdi.

Şikayetçiler, şahın fikrini değiştirdiğini, maslahatlarına uygun olmayan bir karar vereceğini ve kendilerini Hüsrev Han'a teslim edeceğini düşündüler. Üzüntü ve çaresizlik içinde kendilerini Tevhidhaneye¹⁵³, Kuşhaneye¹⁵⁴ ve şahın atlarının bakıldığı yere attılar, sığınma taleb ettiler. Safevi şahlarının adeti idi, her kim şaha karşı kusur işler (vr 16) ve Tevhidhane-i Şahi'ye sığınırsa şahlar, suçunu, ihanetini, emre itaatsizliğini bağışlar ve onu dışarı çıkararak sorgusuz sualsiz serbest bırakırlardı. Şikayetçilerin Tevhidhaneye sığındığını öğrenen Hüsrev Han hizmetkarlarından bir kaç adamı şikayetçileri Tevhidhaneden, Kuşhaneden ve şahın atlarının bakıldığı yerden çıkarmaları için gönderdi. Tevhidhanenin halifesi,

¹⁵³ İsfahan'da bulunan Tevhidhane Safeviler döneminde sufilerin ibadethane olarak kullandıkları bir mekândı. Sufilerin ileri gelenlerinden birisinin "Halife-i Hulefa" veya "Kutb" ünvanıyla idare ettiği bu mekân mukaddes kabul ediliyordu. Tevhidhaneye adalet taleb edenler sığınabiliyordu ve oraya silahla girmek yasaktı. Kaçarlar döneminde bu özelliğini kaybeden Tevhidhane, Pehlevi iktidarı döneminde zindan olarak kullanıldı. Bkz. Negar Zilabi, "Tovhid Khaneh", *Danışname-yi Cehan-i İslam*, rch.ac.ir/article/Details/10575.

¹⁵⁴ Avcı kuşların eğitildiği mekan.

Kuşçubaşı ve şahın atlarına bakmakla görevli hizmetkarlar kendilerine sığınmış olan insanların alınmasına engel oldular. Çünkü mezkur mekanlar birer sığınma yeri olmalarıyla meşhur idiler. Kanun ve kaideleri vardı, sığınmış olan birini oralardan zorla çekip çıkarmak adetten değildi. Bu yüzden Hüsrev Han'ın adamlarıyla dövüştüler, tarafların kafaları kolları kırıldı, halifenin üstü başı dağıldı, şahın kuşları uçuştular, cins atlarının koşumları dağıtıldı, büyük bir hengâme koptu ve civardaki insanlar bu çirkin manzarayı temaşa etmek için toplandılar. Nihayetinde olay şahın kulağına kadar gitti. Şah, tarafların huzuruna getirilmelerini emretti. Halife sufilerle, Emir-i Şikar kuşçularla ve Emir-i Ahur emrindeki hizmetkarlarla ve Erdelanlı şikayetçilerle birlikte o sırada ava gitmek üzere yolda olan şahın huzuruna getirildiler. Şah, kafası gözü kırılmış adamları gördükten ve Erdelanlıların şikayetlerini dinledikten sonra Hüsrev Han'ın hemen katledilmesini emretti. Hüsrev Han'ı şahın huzuruna çıkarmaksızın Şah Meydanı'na getirdiler ve orada infaz ettiler. Hüsrev Han üç yıl¹⁵⁵ Erdelan'ı yönetti.

3.9. Teymur Han Acurlu'nun Yönetimi, II. Han Ahmed Han'ın Yeniden Atanması ve Hüsrev Han'ın Oğlu Muhammed Han'ın Yönetimi

Hüsrev Han'ın öldürülmesinden sonra şah, Teymur Han Acurlu'yu Erdelan'a zabıt olarak tayin etme kararı aldı ve Teymur Han Acurlu Senendec'e geldi. Dört beş sene boyunca Erdelan'da vâli ve beylerbeyi yoktu. Teymur Han Acurlu zabıt ünvanıyla vâlilik vazifesine vekalet ediyordu. Ta ki hicri 1099 (M.1688) yılında Kelb Ali Han'ın oğlu Han Ahmed Han, Şah Süleyman (1666-1699) tarafından Erdelan vâlisi ve beylerbeyi olarak atandı ve şah, zabıt Teymur Han Acurlu'yu huzuruna çağırdı. Han Ahmed Han (vr 17) avlanmaktan oldukça hoşlanan, hoşça vakit geçiren, zevk ü sefa ehli, tenperest bir vâli idi ve sürekli at binmeyle, avcılıkla meşgul idi. Erdelan ulularından ve meşhurlarından üç yüz kişinin kuşçu ünvanıyla onunla birlikte ava çıktığı söyleniyordu. Derviş Bey'in babası Hüsrev Bey, Emir-i Şikar'dı ve bir çok Erdelan önde gelenini kuşçu ünvanıyla istihdam etmişti. Han, vaktinin çoğunu at binmeyle, avcılıkla ve gül yetiştirmekle geçiriyordu. Bu şekilde Şah Sultan Hüseyin'in 1105 (M.1694) yılındaki cülusuna kadar beş yıl Erdelan'ı yönetti. Şah

¹⁵⁵ Şükrullah Senendeci, Hüsrev Han'ı "zalim" olarak nitelemiş ve hükümet süresini iki tam yıl olarak kaydetmiştir. Bkz. Senendeci, s.126. Ali Ekber Vakayinigar da bu süreyi iki tam yıl olarak kaydetmiştir. Bkz. Vakayinigar, Hadika-i Nasiriyye, s.98.

Sultan Hüseyin tahta geçtikten sonra Hüsrev Han'ın oğlu Muhammed Han'ı ki huzurunda bulunuyordu, Erdelan vâlisi olarak atadı ve Erdelan eyaletinin yönetimini ve hükümet işlerini ona tevdi etti. O da altı yıl boyunca Erdelan'ı yönetti.

Muhammed Han'ın yönetiminin son zamanlarında Süleyman Bey Baban, Rum ve Acem padişahlarından yüz çevirdi, bağı oldu. Etrafındaki ve civarındaki vilayetlere saldırdı, yağmaladı, garet etti. Onun bu tavırları defalarca Rum sultanına ve Şah Sultan Hüseyin'e malum oldu. Bağdat veziri ve İran şahı tarafından işlerinde yetkin mübaşirler, mülazımlar ve memurlar onu bu hal ve tavırlarından men etmek için yanına gittiler. Nasihatlere ve uyarılara kulak asmıyor, yola gelmiyor ve serkeşlikte ısrar ediyordu. Bu halleri öyle bir noktaya vardı ki sonunda onun baskı ve zulmünden şikayetçi olanlar İsfahan'a Şah Sultan Hüseyin'in yanına gittiler ve onun zulmünü şaha anlattılar. Bu durumu müşahade eden Şah Sultan Hüseyin, ümeraya; "İçinizden kim orduya fermanlar olup Süleyman Baban gailisini def etmeye memur olmak ister?" diye buyurdu. Ziyadoğlu namıyla meşhur Abbas Kuli Han-ı Kaçar bu işe talip ve gönüllü oldu. Şah onun tam yetkili olduğuna dair tac, tomar ve hil'at gibi alametleri ve yetmiş bin¹⁵⁶ süvariye hizmetine verdi. Rikab-ı hümâyün süvarilerinden de bir grubu ona refakat etmeleri için görevlendirdi ve kendisi için gerekli olan hazırlığı yaptırdı. Böylece Abbas Kuli Han gösterişli, tumturaklı, debdebeli bir ordunun ve mehter takımının fermanları oldu. İsfahan'dan hareket etti ve kısa süre içinde Hemedan'a vardı. Bu haber Süleyman Bey'e ulaştı. Tuğyanı daha da arttı. Öyle ki bir ordu hazırlayarak (vr 18) Süleyman Han'ın oğlu Sohrab Sultan'ın oğlu Teymur Han'ı ki Sakız hakimi idi ve Mir İskender Mamoyi¹⁵⁷ taifesinden İbrahim Bey'i ki o da Merivan hakimi idi, katlettirdi ve bir çok yere saldırılar düzenledi. Abbas Kuli Han Senendec havalisine ulaştı. Beylerbeyi Muhammed Han tarafından tedarik edilen ve mahir bir komutanın fermanları olduğu yedi yüz kişilik bir süvari birliği de gelerek Abbas Kuli Han'ın ordusuna dahil oldu, emri altına girdi ve kısa bir süre içinde Kızılbaş ordusu Merivan'a ulaştı. Süleyman Bey süvarilerden ve tüfekçilerden

¹⁵⁶ Muhammed Şerif Kadı Zübdetü't-Tevarih isimli eserinde bu sayıyı yirmi bin olarak kaydetmiştir. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.34.

¹⁵⁷ Mir İskenderiler Erdelan'ın büyük ve soylu ailelerinden birisidir. Hayattayken Merivan'ı ikinci oğlu İskender Bey'e veren on ikinci Erdelan prensi Sorhab Bey'in (945-975) soyundandırlar. Mir İskenderiler Erdelan egemenliğinin sonuna kadar Merivan'ın yöneticileri olarak kaldılar. Bkz. Sheerin Erdalan, s.239; Kadı, Tarih-i Kurd, vr 3.

hazırladığı ordusu ile Kızılbaş askerlerle savaşmak için harekete geçti. Taraflar 1110 (M.1698) yılı Muharrem ayının sekizinde Merivan'da karşılaştılar. Dokuzuncu gün savaş vuku buldu. O gün akşama kadar devam eden savaşta taraflardan hiç biri muzaffer olmadı. Akşam olunca herkes kendi karargâhına döndü. Ertesi gün yani Muharrem'in onuncu günü her iki taraftan yiğitler savaş meydanına atıldılar ve taraflar arasında azim bir ceng yaşandı. Süleyman Bey dahi atından indi ve her iki ordu kahramanca savaştilar. Kızılbaş dilaverler ve Rum yiğitler öğlene kadar kılıç ve mızraklarla birbirlerine girdiler. Nihayetinde kader Kızılbaş askerlerin yüzüne güldü. Süleyman Bey ağır bir yenilgi aldı ve İranlı askerler galip geldiler.

O savaşta hazır bulunanların naklettiğine göre o günkü savaş diriliş gününden bir sahneyi andırıyordu. Taraflardan üç dört bin kişi esir, iki üç bin kişi de maktul oldu ve Bağdat veziri Hasan Paşa vaziyeti düzeltmek için ağır bir orduyla Kerkük'e ulaştı. Âl-i Osman'a karşı mahçup duruma düşen ve muvaffak olamayan Süleyman Bey, çareyi, Babanlar'dan bir grupla beraber İstanbul'a kaçmakta buldu. Kürdistan halkı Babanlar ile aynı mezhepten oldukları için onlara karşı çok gayretli savaşmadılar çünkü aynı mezhepten oldukları insanlara karşı şevkatli olmaları onların ahlâki meziyetlerinden biriydi. Bundan dolayı Kasım Sultan-ı Hewrami (vr 19) Ziyadoğlu Abbas Kuli Han'a; "Erdelanlılar Babanlar ile olan mezhepsel yakınlıklarından dolayı bu savaşta merdane dövüşmediler, kenarda durdular" diye arzetti. Abbas Kuli Han da mezhep taasubundan Erdelanlılar'ın kellelerinden bir kule yaptırdı. Erdelanlıların şikayetleri Şah Sultan Hüseyin'e ulaşınca şah, Abbas Kuli Han'ın bu hareketinden rahatsız oldu ve onu serdarlıktan azlettiğine dair fermanını gönderdi. Onun yerine Hüseyin Han-ı Lor'u orduya fermandar olarak atadı.

Ordunun tasarrufu uhdesinde olduğu için de Hüseyin Han, orduyu savaş meydanında tutmak veya civardaki şehirleri fethetmek yerine Bilbas taifesinin yerleşik olduğu Alavi ve Peşder¹⁵⁸'e götürdü. Oradan da ta Kandil Dağı'na kadar at sürdüler. Bir müddet orada kaldıktan sonra dergâh-ı şahiye muzaffer ve mensur olarak geri döndüler. Bu esnada Kelb Ali Han'ın oğlu Cihangir Sultan, Erdelan

¹⁵⁸ Peşter veya Pejder. Irak'ın Süleymaniye kentine yakın bir şehir. Bkz. Kadı, Tarih-i Kordha-yı Erdelan, s.42.

ümerasından bir grupla birlikte şaha, Muhammed Han ile alakalı fitneye sebep olacak nahoş ve ihanetamiz sözler arzetteler.¹⁵⁹ Şah da Muhammed Han'ı Erdelan vâliliğinden azletti.

3.10. Muhammed Han Gürcü'nün Yönetimi

Hicri 1113 (M.1701) yılında Şah Sultan Hüseyin, Erdelan yönetimini Muhammed Han Gürcü'ye verdi. Bununla birlikte vilayetin bir kısım fitneci insanları, devlet-i şahî'nin eminleri ve mezhep taasubuna düşer olmuş bazı kimseler içlerindeki kin ve hasetten gizliden gizliye şaha şöyle sözler arz ediyorlardı:

"Erdelan İran toprağıdır ve Rum sınırında yer almaktadır. Erdelan'da vakıf ve hayır kurumları bulunmamaktadır. Rum sınırında yer aldığı için de bu serhad Baban paşalarından ve sair hakimlerin tamahkârlıklarından âri değildir. Ne zaman bu mıntıkaya saldıracak olsalar daha da iştahlanıyorlar. Şahın ferman buyurması iftihar ve şeref vesilesi olacaktır. Bu doğrultuda Senendec'de bir kervansaray yapılması emredilsin ve idaresi Molla Abdülkerim Kadı'ya verilsin."¹⁶⁰

Şah Sultan Hüseyin'in emri mucibince Muhammed Han Gürcü, Senendec çarşısının yanına, Molla Abdülkerim'in mülkünün üzerine altı üstlü olacak şekilde altmış altı hücreden müteşekkil bir kervansaray yaptırdı. Kervansarayın yapımı bittikten sonra (vr 20) yerinin mülkiyet hakkı Molla Abdülkerim'e ait olduğundan ve kendisi ilmiyle maruf birisi olduğu için yönetimi şahın emri gereğince Molla Abdülkerim Kadı'ya verildi. Böylece bu görevi yürütmekle müşerref olacak olan Molla Abdülkerim ve kervansarayın müteveli heyeti, kervansarayın ücretlerini ve

¹⁵⁹ Muhammed Şerif Kadı Zübdetü't-Tevarih isimli eserinde Cihangir Sultan'ın Erdelan vâlisi Muhammed Han'a karşı kişisel bir husumet beslediğini, aralarında geçmişe dayanan bir anlaşmazlık bulunduğunu bu yüzden onu Şah Hüseyin'e şikayet ettiğini kaydetmiştir. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.36.

¹⁶⁰ Muhammed Şerif Kadı bu hadiseyi biraz daha tafsilatlı olarak Zübdetü't-Tevarih'te şöyle aktarmıştır:

Kötü niyetli bazı Kürdistan uluları ve dergâh-ı şahinin bir kısım ümerası gizliden gizliye şaha fitneengiz ve taasupamiz sözler arz ediyor, söyle söylüyorlardı: "Erdelan İran toprağıdır ve Rum vilayetlerine yakındır. Erdelanlılar ile Rumlar birbirlerine komşu oldukları için birbirleri ile temas ve diyalog halindedir. Erdelanlılar'ın Rumlardan yana bir kaygıları yok. Devletin maslahatına ygun olan bir müddet oraya yabancı bir vâli atamaktır. Erdelan'ın idaresi Erdelanlı birine verilmemelidir. Ayrıca Erdelan'da hayır kurumları ve vakfiyeler bulunmamaktadır. Şah ferman buyursun, orada müteaddid kervansaraylar ve mukaddes mekânlar için vakıflar kurulsun ve yönetimi oranın şer'i merciiine verilsin. Elde edilen gelirler de her sene mukaddes mekânların masrafları için gönderilsin. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.36.

yıllık gelirini toplayacak, gelirin % 10'unu maaşlarına karşılık olarak alacak, kervansarayın lüzümlü tamir masraflarını da düştükten sonra kalanını Necef-i Şerif, Kerbela ve Kâzımeyn ¹⁶¹ 'e Şii imamların aramgâhlarına göndereceklerdi. Muhammed Han Gürcü üç yıl¹⁶² Erdelan'ı yönetti.

3.11. İtimadüddeve Mümin Han'ın Oğulları Hasan Ali Han ve Hüseyin Ali Han'ın Yönetimleri

Muhammed Han Gürcü, Şah Sultan Hüseyin tarafından azledildi ve onun yerine İtimadüddeve Mümin Bey'in oğlu Hasan Ali Han, Erdelan vâlisi olarak tayin edildi. Onun da dini taasubu oldukça fazlaydı. Daha önce de arzedildiği gibi Erdelan serhad vilayeti olduğu ve muhalif bir devletin hududunda yer aldığı için her gün Hasan Ali Han'ın mezheb taasubundan dolayı bir hengame vuku buluyordu. Erdelan'da meskun olan ahali oldukça bunalmıştı ve artık şikayet edecek mecalleri de kalmamıştı. Hasan Ali Han'la bir şekilde geçinmek zorunda kaldılar. Hasan Ali Han iki küsür yıl¹⁶³ Erdelan'ı yönetti ve sonra öldü. Şah Sultan Hüseyin tarafından kardeşi Hüseyin Ali Han, Erdelan beylerbeyi olarak tayin edildi. O da kardeşi gibi Erdelan halkına kötü davrandı. Her ay şah tarafından kendisine; "Kürdistan halkıyla iyi geçin, onlara iyilikle muamelede bulun, orası serhaddir, reyanın haklarına riayet et" şeklinde fermanlar gönderiliyordu. Fakat o kulak asmadı hatta halka daha çok kötülük yaptı. O da Erdelan'ı iki yıl¹⁶⁴ yönetti. Bu süre zarfında Erdelan'ı on bir yıl boyunca yabancı vâliler yönetti.

3.12. Muhammed Han'ın Oğlu Abbas Kuli Han'ın Yönetimi

Muhammed Han'ın oğlu Abbas Kuli Han uzun bir süre Şah Sultan Hüseyin'in hizmetinde bulundu. Ona hangi görev verildiyse canla başla çalışarak üstesinden geldi. Bu cümleden olarak özellikle Mir Veys-i Afgan, Kandahar'da ve Abdullah

¹⁶¹ On iki imamdan Musa Kâzım ve Muhammed Taki'nin medfun oldukları Bağdat yakınlarında küçük bir şehir.

¹⁶² Muhammed Şerif Kadı Zübdetü't-Tevarih isimli eserinde, Muhammed Han Gürcü'nün dört yıl Erdelan vâliliği yaptığını kaydetmiştir. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.37. Buna karşın Hüsrev Bey bu süreyi iki yıl olarak zikretmiştir. Bkz. Menuçehr, s.36.

¹⁶³ Muhammed Şerif Kadı Zübdetü't-Tevarih'te bu süreyi üç yıl olarak kaydederken Muhammed Merduh Kordestani iki tam yıl, Şükrullah Senendeci iki yıldan az şeklinde zikretmiştir. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.37; Merduh Kordestani, s.339; Senendeci, s.130.

¹⁶⁴ Hüsrev Bey, Hüseyin Ali Han'ın görev süresini bir yıl altı ay, Muhammed Şerif Kadı üç yıl, Muhammed Merduh Kordestani, Şükrullah Senendeci ve Ali Ekber Vakayinigar bir yıl dört ay olarak kaydetmişlerdir. Bkz. Menuçehr, s.36; Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.38; Merduh Kordestani, s.339; Senendeci, s.130; Vakayinigar, Hadika-i Nasırıyye, s.101.

Han'ın oğlu Herat'ta tuğyan ettikleri zaman Şah Sultan Hüseyin, Abbas Kuli Han'ı bir orduyla (vr 21) bölgeye gönderdi ve o, vilayetleri asilerden geri aldı. O sefer esnasında Abbas Kuli Han cesaret ve yiğitlik gösterdi ve Kandahar ile Herat'ı Mir Veys-i Afgan'dan geri alıp Şah Sultan Hüseyin'in tasarrufuna verdi. Ordu komutanları Abbas Kuli Han'ın yiğitlik, cesaret ve gayretini şaha arzettiler ve bunun karşılığında şah, 1122 (M.1710)¹⁶⁵ yılında Erdelan eyaletinin yönetimini Muhammed Han'ın oğlu Abbas Kuli Han'a verdi. Abbas Kuli Han, Erdelan'a vardıktan ve hükümet merkezine yerleştikten sonra altı yedi yıl¹⁶⁶ boyunca vilayeti yönetti. Onun adilâne yönetim anlayışı sayesinde bütün vilayet abâd ve mâmur oldu, insanlar zenginleştiler ve refah seviyeleri arttı. Hal ve vaziyetleri oldukça iyi bir noktaya vardı, hizmetkarlar ve reaya güzel günler geçirdiler. Bu arada Şah Sultan Hüseyin tarafından kendisine, Erdelan'ın ayan ve eşrafından üç dört bin süvariye yanına alarak Tahran'a gitmesi ve orada kendisine tevdi edilen bazı işleri yürütmesi emri verildi. Şahın fermanı mucibince Abbas Kuli Han dört bin süvari hazırladı ve Tahran'a gitti. Beş altı ay kadar Tahran'da kaldı.

Molla Abdulkerim'in şah nezdinde son derece saygın ve itibarlı bir konumu vardı. Şah ona saygı gösteriyordu. Abbas Kuli Han'ın hakim olarak tayin edilmesi için de şah nezdinde açık bir girişimde bulunmuştu. Buna karşılık olarak Abbas Kuli Han da kadılık vazifesine ek olarak müslümanlara ve gayr-ı müslimlere ait bazı evleri istifadesine sundu ve ona, gelirlerinden istifade etmesi için bir kısım toprağı zeamet olarak bağışladı. Böylece Molla Abdulkerim'in otoritesi pekişti. İnsanların işlerini hallediyor, muallimlik ve üstadlık payesi gittikçe daha çok kabul görüyordu. Abbas Kuli Han bahsi geçen memuriyet için Erdelanlı seçkinlerle Tahran'a gittiğinde Molla Abdulkerim'i beraberinde götürmedi ve onu, yokluğunda kendisine vekâlet etmesi için hükümet naibi olarak eyalette bıraktı.

Kürdistan halkının adeti idi, ne vakit yöneticilerden biriyle sefere çıksalar ve bu sefer beş altı ay sürse aralarında bir ihtilaf baş gösterir (vr 22) bir sıkıntı çıkarıp

¹⁶⁵ Şükrullah Senendeci, Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar Abbas Kuli Han'ın 1121 yılında Erdelan vâlisi olduğunu kaydetmişlerdir. Bkz. Senendeci, 130; Merduh Kordestani, s.340; Vakayinigar, Hadika-i Nasiriyye, s.101.

¹⁶⁶ Şükrullah Senendeci ve Muhammed Merduh Kordestani bu süreyi sekiz yıl olarak kaydetmişlerdir. Bkz. Senendeci, s.131; Merduh Kordestani, s.341.

vazifeden sıyrılır, sorumluluktan kurtulmaya çalışırlardı. Abbas Kuli Han ile birlikte Tahran'a gidenler arasında vilayetin meşhurlarından Beraz¹⁶⁷ taifesi büyüklerinden Abbas Bey ve Muhammed Bakır Bey, İbrahim Begi¹⁶⁸ taifesi büyüklerinden Derviş Bey, Golbaği taifesinin ileri gelenlerinden Ali Rıza Bey'in oğulları Sohrab ve Himmet Beyler de vardı. Adı geçen şahıslardan her biri bir bahane ileri sürdü, bazısı izin isteyerek ve bazısı da izinsiz, vilayete geri döndüler. Abbas Kuli Han hizmetkarlarından bir kaç sıradan insanla Tahran'da kaldı ve Şah Sultan Hüseyin'e şöyle bir arize yazdı:

"Ali Kuli Sultan vilayette kaldı ve orada vâililik iddiasında bulunuyor, bir kaç defa yazı ve adam gönderdi ve benimle birlikte Tahran'da bulunan ayan ve eşrafi tahrik ederek ve akıllarını çelerek ordumun dağılmasına ve yanımdakilerin vilayete dönmelerine sebep oldu. Yanımda sınırlı sayıda hizmetkar kaldı. İsteğim odur ki bir ferman çıkarıp vilayete dönenlerin yakalanıp Tahran'a gönderilmelerini ve bana teslim edilmelerini emir buyurasınız."

Abbas Kuli Han'ın yazdığı bu arize onun şahın gözünden düşmesine ve Ali Kuli Sultan'ın şah nezdinde rütbe ve itibarının artmasına sebep oldu. Şah, Abbas Kuli Han'a yazdığı cevabi yazısında kendisinin Erdelan halkına kötü davrandığını, onların iâşe ve masraflarını karşılamadığını, halkın bu durumdan rahatsız olduğunu ve bu yüzden çaresiz, vilayete kaçtıklarını, bir kusurlarının bulunmadığını dolayısıyla onları sorgulamaya gerek olmadığını bildirdi ve Abbas Kuli Han'ı Erdelan vâililiğinden azlederek yerine Kelb Ali Han'ın oğlu Cihangir Sultan'ın oğlu Ali Kuli Han'ı atadı.

¹⁶⁷ Vakayinigar' a göre Beraz taifesinin ataları Kâhya Salih adında birisi idi ve Osmanlı literatüründe kâhya, vezir manasında kullanılıyordu. Bu aşiretten iki-üç bin aile Emir Timur tarafından Osmanlı'nın Urfa şehrinden İran'a sürüldüler. Bazıları Hubatu, Karatöre ve Merivan mıntıkalarına yerleştirildiler. Geri kalanlar göçebe olarak yaşamlarına devam ettiler. Yazları İran Kürdistanındaki dağlarda, kışları Zehab dolaylarında yaylak ve kışlak olarak konakladılar. Bu aşiretten oldukça muteber şahıslar yetişmiştir. Daha fazla bilgi için Bkz. Vakayinigar, Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd, ss.38-39.

¹⁶⁸ Muhammed Şerif Kadı'ya göre bu taifeden Hüsrev Bey ve oğlu Derviş Bey Erdelan'ın hatırı sayılır şahsiyetlerinden idiler. Yüz yıl boyunca Erdelan'da onurlu ve haysiyetli bir yaşam sürdüler. Erdelan Emirliği'nin mali işlerine baktılar ve Işık Ağası (han'ın sarayından sorumlu görevli) olarak görev yaptılar. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.15.

3.13. Cihangir Sultan'ın Oğlu Ali Kuli Han'ın Yönetimi

Ali Kuli Han müflis ve perişan bir vaziyette Erdelan'a tabi Horhore¹⁶⁹ bölgesinin Şehle Köyünde günlerini geçiriyordu. "Min haysu la yehtesib."¹⁷⁰ Kendisine berat ve hil'at gönderildi ve maksadına nail olmuş olarak vilayete geldi. 1129 (M.1717) yılında Ali Kuli Han, Erdelan'da vâlilik görevini ifa etmeye başladı. Yönetiminin ikinci yılında Erdelan'da veba salgını "La nezzel aleyna"¹⁷¹ görüldü ve seksen bini aşkın insan o beladan dolayı hayatını kaybetti. Ali Kuli Han güç ve kudret sahibi, cesur ve kılıç ehli bir vâli olarak şöhret (vr 23) bulmuştu. Onun döneminde Loristan halkı isyan etti, bağı oldular. Şah Sultan Hüseyin de, Ali Kuli Han'ı Erdelan ordusuyla birlikte Lorlar'ın gairesini def etmesi için memur etti. Ali Kuli Han, Erdelan ordusuyla birlikte Loristan'a gitti, o vilayetleri ele geçirdi ve şaha tâbi kıldı. Lorlar'ın reislerini ve eşrafını o sırada Kazvin'de bulunan şahın huzuruna götürmek için beraberinde getirmek istedi. Derviş Bey ve Hüseyin Bey Mamoyi ve diğer önde gelenler ittifak kurup Ali Kuli Han'a başkaldırdılar. Ali Kuli Han'ın onlara karşı mücadele edecek veya o vilayette kalacak gücü ve kudreti yoktu bu yüzden mecbur Pelengan'a gitti ve o sırada Şehrezor'da bulunan Hane Paşa Baban'dan imdad ve yardım istedi. Hane Paşa da Rüstem Bey-i Cafı bir orduyla birlikte Ali Kuli Han'ın yardımına yolladı. Salih insanlardan bir grubun aracılığı neticesinde gerginlik çatışmaya ve savaşa dönüşmedi ve Ali Kuli Han ile Derviş Bey ve tâbileri arasında barış yapıldı.

Ali Kuli Han insanlara hakaretamiz ve fitneengiz sözler söyleyen, insanlarla hoş geçinmeyen, ayağını yorganına göre uzatmayan, mutaasıp bir insan olduğu için Erdelan'ın reayası, ırgatları, ayan ve eşrafı ve sair insanları onun hal ve tavırlarından bizar oldular. Reayadan ve Erdelan'ın meşhurlarından ve önde gelenlerinden bazıları onu şikayet etmek için Şah Sultan Hüseyin'in yanına gittiler ve ahaliye reva gördüğü zulmü şaha arzettiler. Şah hadiseyi dikkatlice tetkik ettikten sonra Ali Kuli Han'ı görevinden azletti ve Erdelan hükümetini ikinci kez Abbas Kuli Han'a tevdi etti.

¹⁶⁹ Divandere'ye bağlı bir bölge. Divandere-Sakız yolunun 20 km. güneyinde olup dağlık bir yapıya sahiptir. Horhore bölgesinde bulunan Şehle Köyü'nün sakinleri Sünni Kürtler olup tarım ve hayvancılıkla geçinmektedirler. Bkz. Abdulhamid Heyret Secadi, İlat ve Eşair-i Kordestan, İntişarat-ı Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1381, s.268.

¹⁷⁰ Onu beklemediği yerden rızıklandırır. (TALAK Suresi 3.Ayet). Bkz. Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.557.

¹⁷¹ Bizden uzak olsun anlamında Arapça bir ifade.

3.14. Abbas Kuli Han'ın İkinci Yönetimi

Abbas Kuli Han 1132 (M.1720) yılında Erdelan hükümetinin başına geçti ve üç yıl boyunca bu vazifeyi ifa etti. Hicri 1140 (M.1728) yılında Şah Mahmud ve Şah Eşref-i Afgan, Şah Sultan Hüseyin'in kabiliyetsiz ve askersiz olduğunu mülhaza ettiler. Irak'ı işgal etmek ve Şah Sultan Hüseyin'i öldürmek için büyük bir orduyla harekete geçtiler. İsfahan'ı işgal edip yağmaladılar, garet ettiler. Şah Sultan Hüseyin'i de öldürdüler. Bu haber Osmanlı Devleti'ne ulaştı. Vezirler ve serhadlerdeki paşalar (vr 24) hadiseyi Rum sultanına¹⁷² arz ettiler ve Afganlar'ın gaddar bir orduyla İsfahan'a geldiklerini Horasan, Fars ve Irak'ı işgal ettiklerini, Şah Sultan Hüseyin'i de katlettiklerini, kılıç zoruyla, zulüm ve zorbalıkla Safevi padişahlarının mülklerini tasarrufları altına aldıklarını dolayısıyla Osmanlı Devleti ile sınırı bulunan bu toprakların otoriteden yoksun olduğunu ve her ne zaman izin buyurulursa bu sahipsiz toprakları Rum ülkesine katabileceklerini haber ettiler. Rum sultanı tarafından görevlendirilen Tatar ulaklar ve haberciler rüzgar hızıyla serhadlere varıp paşalara, sultanın izni olmadan Acem mülkünden tasarrufta bulunmaya ve topraklarını ele geçirmeye yetkili olmadıklarını söylediler.

3.15. Hane Paşa Baban'ın Yönetimi

1136 (1724)¹⁷³ yılında Osmanlı yönetimi tarafından Acem mülkünün ele geçirilmesine dair izin verildikten sonra Babanlı Hane Muhammed Paşa Erdelan vilayetine, Ahmed Paşa Kirmanşah'a ve diğer paşalar Hemedan'a, Burucerd'e, Dinever'e, Senger'e¹⁷⁴, Nihavend'e, Gerus ve Hamse¹⁷⁵'ye geldiler. O şehirleri ve tabiiyetlerindeki toprakları tasarrufları altına aldılar ve bu senenin sonunda Osmanlı paşaları Hemedan kalesini kuşattılar. Kısa bir süre içinde kaleyi fethettiler ve Hemedan ahalisini katledip, esir edip mallarını ganimet olarak aldılar. Hemedan'da, ona tabi olan yerlerde ve köylerinde çok kan döktüler. Molla Abdülkerim Kadı ve

¹⁷² III.Ahmed (1703-1730).

¹⁷³ Abdulkadir b. Rüstem Babani, Hane Muhammed Paşa'nın Erdelan vâililiği'nin 1124 yılında başladığını kaydetmiştir. Bkz. Babani, s.49. Buna karşın Şükrullah Senendeci, Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar bu tarihi 1132 olarak zikretmişlerdir. Bkz. Senendeci, s.153; Merduh Kordestani, s.343; Vakayinigar, Hadika-i Nasıriyye, s.103.

¹⁷⁴ Kirmanşah eyaletine bağlı bir şehir. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.73.

¹⁷⁵ Diğer adı Zencan. Kazvin'in batısında, Hemedan'ın kuzeyinde yer alan bir şehir. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.78.

müftü, Hemedan esirlerinden dokuz yüz tanesini, bazılarını diyetlerini ödeyerek ve bazılarını inatla, zorla, Rumiler'in zulmünden kurtarıp sahiplerine teslim ettiler.

Hemedan'ın fethinden sonra Hane Paşa ve Ahmed Paşa, Molla Abdülkerim'i bu serhadlerin nasıl fethedildiğini anlatması, yapılacak cuma mescidinin ve medresenin binası, levent taifesinin, yeniçerilerin, sipahilerin ve kışla ehlinin altı aylık ulufe ve harcırahlarını, hangâh binasını, dervişlerin ve sufilerin tekkelerini, müezzinler için yapılacak minareleri, şehirlerde, şehirlere bağlı yerlerde, köylerde yapılacak cami ve medrese binalarını ve selatin camilerini, Erdelan mülkünün zabitlerinin ve yüzbaşılarının ikâmet edeceği mahalleri ve bütün bunlarla ilgili gerekli izahatı ve tebligatı yapması için ona yaraşır bir uğurlama ve gerekli tedarik (vr 25) ve otuz bin süvari ile İstanbul'a, Sultan Ahmed'in¹⁷⁶ yanına yolladılar. Molla Abdülkerim İstanbul'a varınca onu Rum sultanının huzuruna çıkardılar. Arzuhalleri, mektupları, arizeleri ulaştırdı, istek ve talepleri arzetti ve sultanın lütuf ve inayetine mazhar oldu. Sultan onu bir müddet İstanbul'da ağırladı ve ona engin bir izzet ve ikramda bulundu. Ayrılık vakti geldiğinde sultan, bütün talepleri kabul edip, onları ihtiyaç kabilinden değerlendirdi. Samur ve kakûm kürkünden yapılma iki tane oldukça kıymetli kaftanı Molla Abdülkerim'e verdi. Ek olarak iki tarafı işlenmiş bin adet eşrefi altınını, Molla Abdülkerim'in hizmetindekiler için tam takır otuz takım elbiseyi, kadılık ve müftülük beretlerini, ribat ve sair hayır kurumlarının müteveli heyeti ile ilgili fermanları, Sultan Murad kanununu nazar-ı dikkate alarak zeamet gelirine ek günlük üç yüz akçe yevmiyeyi Molla Abdülkerim'e inayet buyurdu. Senendec'de yapılacak cuma mescidinin, medresenin ve minarenin inşası için bin tümen nakit para bağışlandı. Sultan Ahmed'in hazine emini 1138 (1726) yılında kışla sakinlerinin, sipahilerin, yeniçerilerin ve leventlerin altı aylık ulufelerine ve masraflarına karşılık olarak bin keselik bir meblağı ki otuz bin tümene karşılık geliyordu, Senendec'e getirip bıraktı ve geri döndü. Hazine emini ulufeleri Ahmed Paşa'ya teslim etti, o da askerlere dağıttı. Hane Paşa da bu yazının yazıldığı tarihte halâ Senendec'de ayakta olan cuma mescidinin, medresenin ve minarenin masrafları için gönderilen paradan bin tümeni belki de iki katını harcadı. Mezkur cuma mescidinin yapılışının üzerinden kırk yıl geçtikten sonra kible tarafındaki duvarı

¹⁷⁶ III.Ahmed (1703-1730).

yıkıldı ve Erdelan vâlisi Süphanverdi Han tarafından tamir edildi. Daha sonra mezkur camii'nin eyvanı da yıkıldı. Onu da Erdelan vâlisi Hüsrev Han yeniden inşa ettirdi. Yakın bir dönemde mescidin kubbesinin batı (vr 26) tarafı yıkılmaya yüz tuttu, Süphanverdi Han'ın oğlu Erdelan vâlisi Lütf Ali Han da o kısmı tamir ettirdi.

Tam yedi yıl boyunca Rum vezirleri ve paşaları Erdelan'a, Kirmanşah'a, Burucerd'e, Kezaz'a, Ferahan'a¹⁷⁷, Hemedan'a, Alişeker¹⁷⁸ havâlisine, Hemse vilayetine, Gerus'a ve Sain Kale-yi Afşar'a hükmettiler, buraları yönettiler.

Mahmud-u Afgan ve Eşref-i Afgan İsfahan'a geldikleri zaman Şah Sultan Hüseyin'in oğlu Şah Tahmasb yardım ve imdad için Azerbaycan taraflarına gitti fakat kimse ona yardım etmedi. Bu süre içinde Afganlar İsfahan'ı harap ve Şah Sultan Hüseyin'i katledip gittiler. Şah Tahmasb kendisini İranlılar'a gösterdi. Irak ve Fars ahalişi onu kabul ettiler ve ona inandılar. Onun için makul sayıda bir ordu toplandı. İranlılar silsile-yi celile-yi Safeviye'ye ihlasla bağlı oldukları ve o hanedana iman ettikleri için Irak ve Fars ordularını Şah Tahmasb'ın etrafına topladılar. Şah Tahmasb'ın Tebrizdeki cülusundan sonra Afganlar, Özbekler ve sair insanlar onun etrafına toplandılar. Bu haber ve Şah Tahmasb'ın şöhreti Horasan'a kadar ulaştı. Nadir Şah, ki asıl adı Nedr Kuli idi ve bir ayakkabıcının oğlu olup iyi de bir çevresi vardı, Şah Tahmasb'ın cülus haberini aldı. Horasan'dan gelip Şah Tahmasb'ın hizmetiyle müşerref oldu. Nedr Kuli, cesur, olgun, gözüpek biri olup devlet, saltanat, padişahlık nişaneleri kendisinde zahir idi ve şahın hizmetinde bulunduğu süre zarfında savaş meydanlarında defalarca cesaret ve yiğitliği ile ön plana çıkmıştı. Nihayetinde Nedr Kuli, Tahmasb Kuli namıyla meşhur oldu ve şah tarafından kendisine ayrıca "Sipehsalar" ünvanı layık görüldü ve kısa bir süre içinde bir çok vilayeti Şah Tahmasb namına fethetti. Böylece Şah Tahmasb istiklâl ve istikbal sahibi oldu. Şah, Irak'ın büyük bir kısmının Rum paşalarının tasarrufu altında bulunduğunu ve bu toprakların onlardan alınmasını tavsiye etti.

¹⁷⁷ Kezaz ve Ferahan, İran'ın Irak vilayetine bağlı yetmiş iki köyden ikisidir. Bkz. Menuçehr, s.48.

¹⁷⁸ İsfendabad bölgesinin (Bkz. Dipnot 137.) kadim zamanlardaki adı Alişeker idi. Bölgeye bu isim Karakoyunlular döneminde verilmişti. Alişeker, Karakoyunlu Cihan Şah'ın emirlerinden birisi idi ve Sultaniye, Hemedan, Kazvin ve Dergezin'den Kum'a kadar olan bölge tasarrufu altında idi. Hicri IX.yüzyılın ikinci yarısından sonra İsfendabad bölgesi Alişeker olarak meşhur olmuştu. Bkz. Senendeci, s.442.

Tahmasb Kuli Han büyük ve gösterişli bir orduyla ve gerekli teçhizatla İsfahan'dan (vr 27) harekete geçti. Rum vezirleri ve paşaları da askerlerini hazırlayıp Hemedan'a geldiler. Bağdat veziri Ahmed Paşa yaptığı istişare sonucunda Hemedan'da durma kararı aldı çünkü Şah Tahmasb, Tahmasb Kuli Han'ı Rum ordusunun def ' etmesi için görevlendirmişti ve Erdelan vâlisi Hane Paşa Baban ile Teymur Paşa Milli otuz kırk bin askerle Tahmasb Kuli Han'a mukabele etmeye, ordusuyla savaşmaya gitmişlerdi. Tahmasb Kuli Han da Şah Tahmasb'ın otuz bin süvariden oluşan seçkin ve kudretli ordusuyla Melayir¹⁷⁹ mıntikasına geldi. Taraflar üç dört gün boyunca savaş için gerekli olan levazımata tedarikiyle meşgul oldular. İki ağır ordu Melayir'in Demk-i A'mal bölgesinde karşılaştılar. Taraflar arasında cereyan eden yoğun bir çekişme ve sürtüşmeden sonra azim bir mücadele başladı ve Rum yiğitler ile Acem dilaverler sabahtan akşama kadar kılıç ve mızraklarla dövüştüler. Günbatımına doğru kader Tahmasb Kuli Han'ın yüzüne güldü ve fetih ona müyesser oldu. Rum ordusu ağır bir yenilgi aldı ve Hüsrev Bey-i Münşi ile Molla Abdülkerim gibi bir çok Erdelan ileri geleni çareyi kaçmakta buldular. Savaştan iki üç gün önce Tahmasb Kuli Han'ın askerleri bir savaş hilesi olarak savaşın yapılacağı meydanı sulamışlardı. Güneş gören zemin kurumuş ama altı dibe kadar balçık olarak kalmıştı. Rum ordusundan bir çok askerin atı ta üzengilerine kadar balçığa battı ve Kızılbaş askerlerin kılıçlarından nasiplerini aldılar. Onlardan yaklaşık on bin kişi öldürüldü ve Rumilerden geriye yüklü miktarda savaş alet edavatı, mal ve eşya kaldı ve Tahmasb Kuli Han'ın askerlerine nasib oldu.

Tahmasb Kuli Han, Rum askerlerini ta Erdelan topraklarına kadar takip etti. Bağdat veziri Ahmed Paşa diğer Rum paşalarla birlikte Hemedan'da idi. Aynı gece firar ettiler, sabah vakti Senendec'e ulaştılar ama orada kendilerini güvende hissetmedikleri için Rum ordusundan geriye kalan askerlerle birlikte bir gün ve bir gece süren bir yürüyüşten sonra Şehrezor'a vardılar. Tahmasb Kuli Han (vr 28) kırk bin askeri aşkın ağır ordusuyla 1142 (M.1729) yılında büyük bir gösteriş ve debdebeyle Senendec'e vardı ve böylece bu açık fetihle İran toprakları Rum ordusundan temizlendi. Hüsrana uğrayan, kaçan ve pişman olanlar vilayete geri

¹⁷⁹ Hemedan'ın güneyinde ve Burucerd'in kuzeyinde yer alan bir şehir. Bkz. Razmâra, Ferheng-i Coğrafya-yı İran, C.5, s.432.

döndüler. Derviş Bey'in oğlu Muhammed Kuli Bey, Rum askerlerinin arasındaydı. Savaş meydanında onu da yakalayıp Tahmasb Kuli Han Sipehsalar'ın huzuruna getirdiler. Tahmasb Kuli Han ona, "Hükümeti kendisine vereceğimiz kabiliyetli bir Erdelan mirzadesi var mı?" diye sordu. O da, " Şimdiye kadar Rum paşalarına hizmet etmiş olan Süphanverdi Han var, bu iş için hazırdır ama taktir sizindir" diye cevap verdi.

3.16. Abbas Kuli Han'ın Oğulları Süphanverdi Han ve Mustafa Han'ın Yönetimleri

Süphanverdi Han ile ilgili aktarılan rivayetlere göre o, Rumlar zamanında İsfendabad mülkünün başındaydı. Molla Abdülkerim'in Bağdat veziri Ahmed Paşa nezdinde yaptığı girişimler sonucunda Ahmed Paşa, Hemse, Gerus ve İsfendabad'ı Süphanverdi Han'a verdi. Böylece Süphanverdi Han, "iki tuğ sahibi paşa" lakabıyla meşhur oldu. Süphanverdi Han'ı Tahmasb Kuli Han'ın huzuruna çağırıldılar. Tahmasb Kuli Han ona Erdelan vâliliğini ve Muhammed Kuli Bey'e veraset yoluyla intikal etmiş olan vekâlet makamını verdi. Tahmasb Kuli Han Sipehsalar bir kaç gün Senendec'de ordugâh kurdu ve şanına yaraşır şekilde kendisine "nal hakkı"¹⁸⁰ kabilinden beş bin tümen takdim edildi. Oradan hareket edip Azerbaycan'a yöneldi. Azerbaycan'ı fethetmek niyetinde olan Sipehsalar kalabalık bir orduyla oraya vardı. Rum seraskeri de ordusuyla birlikte oradaydı. Sipehsalar Azerbaycan'a varır varmaz Rum seraskerini oradan çıkardı, Rum topraklarına kadar yürüdü ve oradan Türkmenistan'a yöneldi. Rum serhaddindeki paşaların iştahları tekrar kabardı ve Tahmasb Kuli Han Sipehsalar'ın yokluğunu fırsat bilip İran hududundaki toprakları ele geçirmeye yeltendiler. Bu cümleden olarak Hane Paşa'nın kardeşi Halit Paşa Senendec'e geldi ve Erdelan vâlisi Süphanverdi Han'ı şehirden çıkardı. Süphanverdi Han da aile efradı ve Erdelan aşiretinden müteşekkil bir kabileyle 1144 (M.1731) yılında Tahran'a gitti ve altı ay orada kaldı. Tahmasb Kuli Han (vr 29) gösterişli ordusuyla Horasan'dan Irak tarafına yöneldi, Süphanverdi Han ve aşiret üyelerini Tahran'dan Senendec'e yolladı ve Şah Tahmasb ile beraber Hemedan'a geldiler. Şah, Hacı Mustafa Bey Eşterani ve Nezer Ali Bey'i, Süphanverdi Han'ı Hemedan'a

¹⁸⁰ Kılıç hakkı veya yağma hakkı da denilen ve bir şehir ele geçirildiğinde alınan meblağdır.

getirmeleri için tayin etti. Mezkur şahıslar Senendec'e ulaştıklarında Süphanverdi Han güvendiği bir adamına Şah'a ulaştırması için bir arize verdi ve şöyle arzetti:

"Senendec serhad vilayetidir ve Halit Paşa'dan daha yeni kurtulmuştur. Bizimle sınır komşusu olan Babanlar ve Rumlar bize kin gütmektedirler. Erdelan aşireti Tahran'dan yeni döndü ve Halit Paşa'dan kaçan bir grup henüz vilayete dönmedi. Huzurunuzda çıkma şerefine nail olursam şehirdeki garip ve biçare insanlar tefrikaya düşer, dağılırlar ve bendeniz bundan sonra onları Rum topraklarından geri getiremem."

Şah, Süphanverdi Han'ın gelmeme gerekçesini ve mazeretini makul karşıladı ve arizesine karşılık olarak onu azletmeyeceğine dair cevabi bir yazı gönderdi. Şah; "Eğer Erdelan hükümetini Ahmed Bey'in oğluna verirsem yaşı küçük ve tecrübesiz olduğu için bu yükün altından kalkamaz ve bu iş Abbas Kuli Han'ın oğlu Mustafa Han'ın elinden de gelmez. Eğer yabancı bir vâli atarsam insanlar tefrikaya düşer hatta isyan ederler" dedi ve Süphanverdi Han'a onu taktir ettiğini belirten bir yazı gönderdi. Böylece Süphanverdi Han dört yıl¹⁸¹ Erdelan'ı yönetti. Daha sonra Erdelan ahalisinden bir grup insan, divan-ı âliye verilmek üzere hazırladıkları bir miktar nakit para ve eşya ile birlikte Süphanverdi Han'ı şikayet etmek için şahın yanına gittiler. Şah hırslandı ve halkın şikayet gerekçelerinin araştırılmasını emretti. Süphanverdi Han'ı görevden aldı ve yerine Abbas Kuli Han'ın oğlu Siyahkuh hakimi Mustafa Han'ı beylerbeyi olarak atadı. 1146 (M.1733) yılında şah, aynı zamanda hanedanın yakınlarından olan Nezer Ali Han'ı Erdelan vâli vekili olarak atadı ve Mustafa Han ile birlikte Senendec'e gönderdi. Mustafa Han'ın vâli olarak atanmasının üzerinden kırk gün geçtikten sonra Mahmud Sarayi Dercezini Senendec'e saldırdı. Beylerbeyi Mustafa Han, ayan (vr 30) ve eşrafla birlikte şehri terk etti. Mahmud Sarayi üç yüz süvariyle birlikte, Senendec'de kalmış olan bazı fakir fukara, biçare insanlara ve Yahudiler'e saldırıp mallarını yağmaladı, bazılarını katledip bir kısmını da esir aldı. Şahın heybet ve satvetinden korktuğu için Senendec'de bir gün kaldı sonra da topladığı ganimetlerle birlikte Şehrezor'a gitti.

¹⁸¹ Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar Süphanverdi Han'ın ilk vâlilik süresini beş yıl altı ay olarak kaydetmişlerdir. Bkz. Merduh Kordestani, s.346; Vakayinigar, Hadika-i Nasiriyye, s.105. Buna karşın Şükrullah Senendeci bu süreyi beş yıl olarak zikretmiştir. Bkz. Senendeci, s.137.

Tahmasb Kuli Han iki ay Hemedan'da kaldı. Ordusunu hazırladı, ve Hemedan'dan hareketle Kirmanşah'a gitti ve oradan Rum topraklarına saldırdı. Fulad Paşa ve Memiş Paşa Serab-ı Sirvan'da mevzilenmişlerdi. Acem ordusunun gelişinden haberdar oldular ve firar ettiler. Topal Osman Paşa da Kerkük'te idi. Tahmasb Kuli Han, Topal Osman'ın üzerine yürüdü. Bir kaç gün mevzisinde kalan Topal Osman Paşa, erzakları bitince gece vakti mevzisini terk ederek Bağdat'a kaçtı. Osman Paşa'yı takip eden Tahmasb Kuli Han, onu Akçasaray'da yakaladı. Askerlerinden bazılarını katletti, bazılarını da esir aldıktan sonra geri döndü. Yönünü Azerbaycan'a çevirdi. Timur Paşa Rum ordusuyla oradaydı. Lutf Ali Han, Tali Ovasında yirmi bin askerini Azerbaycan'ın fethi ve Timur Paşa'nın Azerbaycan'dan çıkarılması için tayin etti ve kendisi de Bağdat'a yöneldi. Tahmasb Kuli Han Bağdat Kalesi'ni tekrar kuşattı. Kale havalisinde kaleyi muhasara edebilecek askerlerin korkusundan yiyecek ve erzak bırakılmadığı için Tahmasb Kuli Han'ın ordusu erzak sıkıntısı çekti. Süphanverdi Han, Hacı Seyfuddin Han'ı bin süvariyle birlikte Şehrezor ve Kerkük'e gidip oradaki arpa ve buğdayları toplaması, merkeplere yükleyerek askerlerin istifadesine sunulmak üzere günlük olarak ordugâha göndermesi için görevlendirdi.

Bu arada Muhammed Han-ı Beluç'un Şiraz'da ayaklandığı ve o havalideki insanları etrafına toplayıp bağımsızlık iddiasında bulunduğu haberi geldi. Rikab-ı hümâyun eminleri, komutanlar ve devlet erkânı, Sipehsalar'ın muhasara konusunu Bağdat veziri Ahmed Paşa ile müzakere edip Muhammed Paşa'nın şerrini def etmek üzere İran'a dönmesini devletin maslahatı açısından daha uygun gördüler. Tahmasb Kuli Han onların bu önerisini (vr 31) beğendi, kabul etti ve Ahmed Paşa ile anlaşma yaptı. Büyük bir gösteriş ve debdebeyle tophane ve zemburekhane¹⁸² levazimatıyla Bağdat'tan hareket edip Muhammed Han-ı Beluç galesini def etmek üzere Irak'a geldi. Mustafa Han'ı Erdelan beylerbeyliğinden azletti. Mahmud Sarayı'nın Senendec'e saldırdığı ve sonra da kaçtığı heberi kendisine verildiyse de Tahmasb Kuli Han, onun canını bağışladı.

¹⁸² Zemburek, develerle taşınan bir tür küçük sahra topudur.

3.17. Süphanverdi Han'ın Yeniden Erdelan Yönetimine Atanması

Tahmasb Kuli Han, 1146 (M.1733)¹⁸³ yılında Erdelan hükümetini Süphanverdi Han'a verdi ve Hacı Seyfuddin Han'la Baba Han-ı Çapeşlu'yu¹⁸⁴ bir orduyla o sıralarda isyan etmiş olan Bahtiyariler'in¹⁸⁵ üzerine gönderdi. Mezkur kumandanların bölgeye varmasıyla Bahtiyariler, Bahtiyari Dağı'na sığındılar ve civarındaki vadilere gizlendiler. Bahtiyariler'den beş yüz aile Horasan'a sürüldü ve Safevi Devleti'nin baskı ve zulmünden dolayı Erdelan ve havalisindeki bir çok yer harab oldu. Süphanverdi Han, divan-ı şahi'ye ödemesi gereken Erdelan vilayeti vergilerinden yedi bin tümeni, kendisinin ve hizmetinde çalışanların maaşlarına karşılık olarak kesti. İran halkı kendileri için tayin edilmiş ağır vergilerin altında eziliyordu ama Kürdistan sakinleri tam altı yıl boyunca bolluk ve refah içinde yaşadılar.¹⁸⁶ Bu sırada beş yüz atlı ile birlikte şahın hizmetinde Hindistan'a gitmiş olan Ahmed Han, Allahverdi Bey ve Hasan Bey-i Mir İskenderi 1152 (M.1739)¹⁸⁷ yılında Hindistan'dan döndüler.

3.18. Süphanverdi Han'ın Oğlu Ahmed Han'ın Yönetimi

Hindistan'dan dönen Ahmed Han Erdelan vâli vekili olarak tayin edildi ve Süphanverdi Han huzura çağırıldı. Ahmed Han, Şeref Han ve Erdelan'ın vergi miktarlarını tesbit etmek üzere görevlendirilmiş bir grup görevli ile birlikte Senendec'e gittiler. Süphanverdi Han'ın evi ve ailesi İsfahan'da olduğu için Aralık ayı başlarında İsfahan'a ulaştı ve nevrüza kadar orada kaldı. Nevruzdan sonra İsfahan'dan Nadir Şah'ın¹⁸⁸ huzuruna çıkmak için yola koyuldu ve Eşref-i Mazenderan'a gidip ordu-yu hümâyuna katıldı. Nadir Şah'ın ordusu Türkistan seferinden döndüğü zaman maiyetinde yüz binden fazla Afgan ve Özbek bulunuyordu ve her geçen gün etraftan

¹⁸³ Muhammed Merduh Kordestani, Şükrullah Senendeci ve Ali Ekber Vakayinigar Süphanverdi Han'ın ikinci Erdelan yönetiminin 1149 yılında başladığını kaydetmişlerdir. Bkz. Merduh Kordestani, s.346; Senendeci, s.139; Vakayinigar, Hadika-i Nasriyye, s.105.

¹⁸⁴ İran'da yerleşik bir Türk boyu. Bkz. Kadı, Tarih-i Kordha-yı Erdelan, s.58.

¹⁸⁵ İran Platosu'nda yerleşik en eski kabilelerden birisidir. İran'ın güney ve güneybatısında yerleşiktirler. Loristan, İsfahan, Buşehr, İlam ve Zencan'da dağınık halde yaşayan Bahtiyariler Lor lehçesine yakın bir lehçe konuşmaktadırlar.

¹⁸⁶ Safeviler'in zulmünden dolayı Erdelan'ın harab olduğunu ve İran halkının ağır vergi yükünün altında ezildiğini yazan müellif burada Kürdistan sakinlerinin altı yıl refah ve bolluk içinde yaşadığını iddia etmiştir. Bu iki ifade arasında bir çelişki görünmektedir.

¹⁸⁷ Muhammed Merduh Kordestani, Nadir Şah'ın Hindistan'dan dönüş tarihini 1153 olarak kaydetmiştir. Bkz. Merduh Kordestani, s.346.

¹⁸⁸ Afşar Hanedanı (1736-1796)'nın kurucusu Nadir Şah 1736-1747 yılları arasında hüküm sürdü.

ve civardan askerler gelip ordusuna katılıyorlardı. Böylece Nadir Şah'ın kuvvet ve kudreti kemal derecesine ulaştı. Süphanverdi Han, Nadir Şah'ın huzuruna çıktığında şah onu oldukça hoş karşıladı, ona lütuf ve inayette bulundu ve ona şöyle buyurdu:

"Bundan sonra sen (vr 32) Hacı Seyfuddin Han ve Muhammed Hüseyin Han devletin müşavirlerindensiniz. Keşikhane'de ¹⁸⁹ oturacak ve her an hizmete hazır bulunacaksınız. Devlet işleri ile ilgili istişarede bulunacak ve her üç günde bir devlet maslahatına uygun bulduğunuz tavsiyeleri erkân-ı devlete arzedeceksiniz."

Her üç şahıs kendilerine tevdi edilen emir doğrultusunda amel ettiler ta ki Nadir Şah'ın kuvvet ve kudreti Tahran'da ve Kazvin'de kemal derecesinde hissedildi.

Senendec'de vâli vekili olarak bulunan Ahmed Han'ın baskı ve zulmü vâlininkini aratmayacak bir noktaya ulaştı ve Erdelan halkı onun hal ve tavırlarından bizar oldular, korkuya kapıldılar. Ahmed Han kendi kendine; " Şah'ın ordusu yaklaşıyor ve Süphanverdi Han devletin mühim bir kademesinde önemli bir hizmet ifa ediyor. Bir yolunu bulup beni vekillikten azlettirebilir ve kendisi tekrar Erdelan beylerbeyi olarak göreve başlayabilir" diye düşündü. Senendec halkına baskı yapıp Süphanverdi Han ve tâbileri ile ilgili düzmece iddialar hazırlattı. Kıymetli hediyeler hazırlayıp Senendec'in ayan, eşraf ve ileri gelenlerinden müteşekkil kalabalık bir heyetle ve yanına vezir, defterdar, leşkernüvis ve kalemiye ehlini alarak o sırada Zencan ve Sultaniye'de bulunan ordu-yu hümâyuna katılmak üzere yola çıktı. Otağa vardıktan sonra yanında getirdiği hediyeleri taktim etti. Şah, Ahmed Han'a ve Erdelan halkına ilgi gösterdi, onlara iltifat etti. Ertesi gün Ahmed Han, Süphanverdi Han'la ilgili iddia ve ithamları şaha arzetti. Şah, Süphanverdi Han'a şefkat nazarıyla baktığından ve onun sadakat ve bağlılığından emin olduğundan iddiaları kabul etmedi ve tahkikat da yaptırmadı. Ahmed Han, şah'ın, babası Süphanverdi Han'la ilgili şikayetlere kulak asmadığını görünce iddialarında ısrarcı olmadı. Bir müddet sonra Ahmed Han huzurdan ayrıldı ve yanında getirdiği kişilerle birlikte Senendec'e geri döndü. Ahmed Han gittikten sonra şah, Süphanverdi Han ve Aşur Han'ı bir orduyla birlikte Bilbas taifesi gailisini def etmeye memur etti. Şahın emri doğrultusunda Süphanverdi Han ve Aşur Han kalabalık bir orduyla Bilbaslar'ın

¹⁸⁹ Askerlerin nöbet tuttıkları yer.

üzerine yürüdüler. Onları bir müddet muhasara (vr 33) altına aldıktan sonra onlarla savaşıp bazılarını öldürdüler ve bazılarını da esir edip mal ve mülklerini ganimet olarak aldılar. Sonunda Bilbaslar'ı, Nadir Şah'a asker ve vergi vermeye ikna ettiler. Şah, Sultaniye'de iken Ahmed Han'a huzurdan ayrılması için izin vermiş ve ona şöyle söylemişti:

"Vilayete dön. Orduya erzak olarak yirmi bin yük¹⁹⁰ hububat istiyorum. Hububatı topla. Güzergahımın üzerinde hazır bulunsun."

Ahmed Han vilayete döndükten sonra Kerend¹⁹¹ ve Harunabad'da¹⁹² on bin yük erzak topladı. Şah, Dağıstan'ı fethetmeyi emir buyurdu ve o tarafa doğru harekete geçti. Süphanverdi Han da yanındaydı. Nadir Şah ülkesinin bütün askerlerini sefere çağırırdı. Senendec'de naib olarak görevli olan Ahmed Han'ı da emrindeki askerlerle birlikte orduya çağırırdı. Ahmed Han da emrindeki süvarilerle gelip orduya katıldı.

3.19. Süphanverdi Han'ın Yeniden Atanması, Oğlu Ahmed Han'ın İkinci Erdelan Yönetimi ve Hacı Mevlaverdi Han Kacar Kazvini'nin Erdelan Yönetimi

Asker toplandıktan sonra Nadir Şah, 1155 (M.1742) yılında Süphanverdi Han'ı Erdelan beylerbeyi olarak tayin etti ve huzurdan ayrılmasına müsaade buyurdu. Ahmed Han'ı yanında götüren Nadir Şah, Afgan ve Özbeklerden müteşekkil üç dört bin kişilik bir birliği Süphanverdi Han'ın emrine verdi ve bu birliğin serdarı olarak Erdelan'da bulunmasını istedi. Ahmed Han, şahla birlikte Dağıstan'a gitti ve Süphanverdi Han emrine verilen askerlerle birlikte Erdelan'a geldi. Süphanverdi Han'ın gelişinden önce vergi memurları vâli vekili Muhammed Kuli Bey Vekil¹⁹³ ile

¹⁹⁰ Farsça terminolojide "Hervar" olarak kullanılır ve bir eşek yükü anlamına gelir. Bir hervar takriben 300kg.'a eşdeğerdir.

¹⁹¹ Şahabad şehrinin bir bölümü. Kuzeyden Goran, güneyden Ser-Pol Zehab ile komşudur. Kerend şehri sakinleri Ehl-i Hak/Yarsan inancına mensupturlar. Bkz. Razmâra, Ferheng-i Coğrafya-yı İran, C.5, s.361.

¹⁹² Senendec vilayetinin Kurve şehrine bağlı bir köy. Dağlık bir bölgedir. Bkz. Razmâra, Ferheng-i Coğrafya-yı İran, C.5, s.473.

¹⁹³ Vekil ya da Vekili ailesi Erdelan'da nesilden nesile vâli vekilliği görevini yerine getiriyordu. Bu aile Behram Bey'in oğlu Sorhab Bey'in torunu Halid Bey'in soyundan gelir. Sorhab Bey beşinci oğlu Behram Bey'i Revanduz ve Amediye prensi olarak atamıştı. I.Han Ahmed Han (1025-1046)'ın hükümdarlığı döneminde Halit Bey'in bazı oğulları Erdelan'a yerleşmeyi tercih ederek burada vekillik görevini ifa etmişlerdi. Bu ailenin erkekleri bey ünvanı taşıyorlardı. XIX.yüzyılın başında Vekili nüfuzu azalmaya başladı. Bkz. Sheerin Erdalan, s.239. Erdelan Emirliği'nde oldukça nüfuzlu aileler

birlikte Senendec'e geldiler. Vergi memurları Erdelan'a oldukça yüklü bir vergi yazmışlardı. Üç dört ay sonra Muhammed Kuli Bey vergi memurlarıyla birlikte Erdelan'dan tahsil edilecek vergi miktarını Dağıstan'da şaha arz ettiler. Şah bundan oldukça hoşnut oldu. Muhammed Kuli Bey Vekil'i vergileri tahsil etmesi için görevlendirdi, Süphanverdi Han'ı da azledip huzuruna çağırttı çünkü Ahmed Han, şahla birlikte Dağıstan'da bulunduğu süre zarfında birçok defa şahın dikkatini celbedecek hizmetler yaptığı için şah tarafından 1155 (M.1742)¹⁹⁴ yılında Erdelan Beylerbeyi olarak tayin edildi. O yıllarda Erdelan vilayeti devletin tayin ettiği asker, hububat, (vr 34) erzak ve vergi yükümlülüğünden dolayı sıkıntılı günler geçiriyordu. Öyleki Senendec'de 1 Tebriz men'i¹⁹⁵ buğdayın fiyatı 4 Abbasiye¹⁹⁶ yükselmişti. Bundan dolayı Erdelan ahalisi Şehrezor ve Zehab'a¹⁹⁷ gittiler. O yıl kış oldukça çetin geçti, öyleki hayvanların çoğu zayi ve telef oldu. Nadir Şah, Dağıstan işini gerek savaşla ve gerekse barışla halletti. Ahmed Han'ı asker ve erzak temin etmesi için Erdelan'a gönderdi ve şahın ordusu Tebriz'e geldi. Ahmed Han, Dağıstan seferi sırasında asker arasında cesaret ve yiğitliği ile meşhur oldu. Şah, Aymeki Kale'sini fethetmek için seçkin bir birlik göndermiş, iki yıl süren gayret ve çabalara rağmen kale fethedilememişti. Ahmed Han, Erdelan'lı bir grup askerle mezkur kaleye saldırdı. Kısa süre içinde kaleyi ve o bölgede bulunan Duzakdere ve sair kale ve mevkiileri fethetti. Buraların fethi şah nezdinde Ahmed Han'ın cesaret, yiğitlik ve kabiliyetinin nişaneleri olarak görüldü ve Erdelan beylerbeyi olarak tayin edilmesinde etkili oldu.

Erdelanlılar o zor ve çok çetin seferde harap ve bitab oldular, elden ayaktan düştüler. Bunun üzerine bir de kıtlık eklendi. Zor günler geçirdiler bu yüzden bir çok

vardı. Öyle ki bu ailelerin güç ve nüfuzları bazen Erdelan mirlerini gölgede bırakacak bir seviyeye ulaşıyordu. Vekil ailesi bu ailelerin en önemlilerinden birisi idi ve özellikle 1193-1217 yılları arasında güçlerinin zirvesine ulaşmışlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. C.Sevakıb, P.Mozefferi ve E. Omidifer, "Rabıta-yı du Hanedan-ı Kurd "Vekil ve Erdelan" der Salha-yı 1193 ta 1217k.", *Feslname-i İlmi Pejuheşi-yi Tarih-i İslam ve İran Danışgah-ı El Zehra*, S.37, Bahar 1397, s.9.

¹⁹⁴ Muhammed Merduh Kordestani, Ahmed Han'ın ikinci Erdelan vâliliğinin 1153, Şükrullah Senendeci 1155 yılında başladığını yazmışlardır. Bkz. Merduh Kordestani, s.346; Senendeci, s.140. Buna karşın Hüsrev Bey bu tarihi 1154 olarak kaydetmiştir. Bkz. Menuçehr, s.22.

¹⁹⁵ Eskiden İran'da kullanılan bir ağırlık ölçü birimi idi. 1 Tebriz men'i yaklaşık olarak 3kg.'a denk gelmekteydi. İsfahan, Rey ve Loristan'da bu miktar değişiyordu.

¹⁹⁶ Şah Abbas zamanında İran'da kullanılmaya başlanan bir para birimi. 1 Abbasi yaklaşık olarak 100 dinara denk gelmektedir.

¹⁹⁷ Kirmanşah'a bağlı bir yerleşim yeri. Kuzeyinde Kürdistan eyaleti, doğusunda Kerend, güneyinde Loristan ve batısında Irak yer alır. Ser-Pol Zehab olarak da bilinir. Bkz. Lugatname-i Dehkoda.

Erdelanlı topraklarını terkederek Şehrezor'a, Zehab'a, Alişeker bölgesindeki vilayetlere ve Gerus'a gitti. Erdelan'ı bu vaziyette gören Ahmed Han, şahın istediği erzak ve askeri temin edemedi. Kendisine verilen görevi yerine getirmek için elinden gelen gayreti gösterdi ama olmadı. Nadir Şah'ın kendisini bundan dolayı hesaba çekmesinden korkan Ahmed Han, çareyi kaçmakta buldu. Akşam vakti tâbilerinden, hizmetkarlarından ve Erdelan'ın ileri gelenlerinden beş yüz kişiyi yanına alarak Rum ülkesine kaçtı. Gide gide sonunda İstanbul'a vardılar. Onu saygıyla karşılayıp ikramda bulundular ve Rum kayserinin huzuruna çıkardılar. O vakit Rum tahtında Sultan Mahmud¹⁹⁸ oturuyordu. Ahmed Han'ın soyu, (vr 35) asaleti, cesaret ve yiğitliği Âl-i Osman'a malumdu ve hep İran tarafından birinin ellerine geçmesini arzuyorlardı böylece Nadir Şah'ın ordu komutanları ellerinde bir oyuncağa dönüşecek ve şaha baskı yapabileceklerdi.

Ahmed Han İstanbul'a varınca onu oldukça sıcak karşılayıp teselli ettiler, güven telkin ettiler ve ona izzet ve ikramda bulunmayı büyük bir görev addettiler. Sultan Mahmud, Ahmed Han'a şöyle söyledi:

"Hoş geldin Han Hızır-ı Târi.¹⁹⁹ Gelişinle bizi bahtiyar ettin. Yanlış bir iş yapmadın buraya gelmekle, bundan önce de ceddin ve ataların ve Erdelan mirleri ne zaman İran şahlarından baskı görseler dergâh-ı âlimize sığınarlardı. Sonunda işleri halledilir kısa süre içinde maksatlarına nail olur, arzuları yerine getirilir ve vilayetlerine dönerlerdi. Allah'ın izni ve kudretiyle seraskerimizi büyük bir orduyla seninle birlikte gelmesi için tayin edeceğiz. Vilayeti senin için geri alsın."

Bu sohbetten ve padişahın ilgi ve alakasından sonra Ahmed Han, padişahın huzurundan ayrıldı. Kendisine vezirlere has, samur kürkünden yapılmış oldukça kıymetli bir kaftan giydirildi. Yine vezirlere yaraşır, altınla tezyin edilmiş koşum

¹⁹⁸ I.Mahmud (1730-1754).

¹⁹⁹ "Tari" karanlık manasına gelmektedir. Efsaneye göre Ab-ı Hayat'ı bulmak için yolculuğa çıkan Hızır karanlıklardan geçmiştir. Bundan dolayı klasik Fars şiirinde Hızır'ın "karanlık" imgesi ile birlikte kullanıldığı ve karanlıktan aydınlığa çıkaran bir yol gösterici olarak değerlendirildiği görülmektedir. Senai, Emir Mu'zzi, Feridüddin Attar, Sa'di-yi Şirazi, Hafız-ı Şirazi gibi şairler şiirlerinde bu imgeyi kullanmışlardır. Bkz. Nimet Yıldırım, Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2008, s.379. Osmanlı padişahı Sultan Mahmud'un Erdelan miri Ahmed Han'a hitaben kullandığı ifadenin bu manada değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

takımları bulunan birinci sınıf bir Arap atına bindi ve kendisine yüksek derecede saygı ve ihtiram gözetilerek kendisi ve maiyeti için hazırlanmış özel imarete götürüldü. Yiyecek, içecek, giyim ve kuşam kabilinden masrafları günlük ve aylık olarak karşılandı. Ahmed Han'ın hizmetinde beşyüz belki de daha fazla kişi vardı.

Bir süre sonra Osmanlı seraskeri büyük bir orduyla Ahmed Han'a yardım etmesi için memur edildi. Ordu, Nadir Şah'la savaşmak üzere Erzurum yoluyla Kars'a geldi. Bu haberi duyan Nadir Şah da kahhar bir orduyla onlarla mücadele etmek için harekete geçti. Gerek vur-kaçla ve gerekse meydan muharebesiyle onlarla savaştı. Osmanlı seraskeri ve Ahmed Han, Nadir Şah'ı yenemediler ve mağlub olup Rum sultanının dergâhına geri döndüler. Osmanlı seraskeri iki defa daha kahhar ordularla Musul ve Bağdat (vr 36) yolundan Ahmed Han'a yardım etmek ve Nadir Şah'la savaşmak için tayin edildi fakat her defasında talih Nadir Şah'a güldü ve Osmanlı seraskeriyle Ahmed Han muzaffer olamadılar. Bundan sonra da Ahmed Han iki üç defa daha saldırdı ancak muvaffak olamadı. Sultan Mahmud, Nadir Şah'la anlaşmaya vardı ve devletinin maslahatı gereği Ahmed Han'ı maiyetiyle birlikte İstanbul'dan çıkardı ve İstanbul'un diğer tarafına, Frenk topraklarına yakın olan Edirne'ye yolladı. Ahmed Han kısa bir müddet sonra Edirne'de öldü. Ölümünden sonra terekesinde bulunan her ne varsa Sultan Mahmud'a götürüldü. Terekesi kaydedilip nakit parası sayılıp mühürlendi ve varislerine teslim etmesi için Bağdat veziri Ahmed Paşa'ya gönderildi. Ahmed Han'ın öldüğünü ve terekesinin Bağdat'a gönderildiğini duyan Süphanverdi Han, Molla Abdurrahim'i Bağdat'a yolladı. Ahmed Paşa terekesini sultanın fermanı gereğince "Ma şey'in zayed"²⁰⁰ Bağdat'ta Molla Abdurrahim'e teslim etti. O da Senendec'e getirip Süphanverdi Han'a verdi. Ahmed Han ile beraber Rum ülkesine gitmiş olan uşaklar, mülazımlar, hizmetkarlar ve tâbiler vilayete döndüler. Böylece Ahmed Han'ın Rum ülkesine kaçmasından sonra Nadir Şah tekrar Erdelan hükümetini Süphanverdi Han'a verdi. Ordugahta bulunan Süphanverdi Han, Erdelan'a, hükümet merkezine gitti. Erdelan ahali Ahmed Han'ın firar etmesinden sonra ortaya çıkan kargaşadan ve Nadir Şah'ın korkusundan dolayı etrafa dağılmış, firar etmişlerdi. Süphanverdi Han onları vilayete geri getirtti ve Erdelan için arttırılmış vergi miktarını azaltması için Nadir Şah'a

²⁰⁰ Üzerine birşeyler ekleyerek.

ricada bulundu. O sırada ordu-yu hümâyun Musul'da idi. Şah, Süphanverdi Han'ı vergi miktarını görüşmek üzere huzuruna çağırdı ve Süphanverdi Han ordugaha vardığında Nadir Şah vergi miktarını biraz düşürdü ve Kirmanşah üzerinden Hemedan'a geldi.

Şiddetli sıcaklardan ve Ruamların heybetinden ve kılıçlarının korkusundan (vr 37) dolayı Nadir Şah'ın askerleri dağıldılar. Ruamlara karşı koyacak gücü kalmayan Nadir Şah, yenilgiye mahkum oldu. Gece firar ederek Behruz Köyü'ne geldi ve oradan da durmaksızın yorgun argın Kirmanşah'a doğru hareket etti. Oradan da süratle Hemedan'a ulaştı. Nadir Şah'ın darmadağın olmuş askerleri on günlük bir ayrılıktan ve dağınıklıktan sonra Hemedan'a gelip orduya katıldılar. Nadir Şah kırk gün Hemedan'da kaldı, vilayetlerdeki ve civardaki askerleri orduya çağırdı. Özellikle Erdelan ordusuna Hemedan'a gelmeleri için ferman gönderdi. Süphanverdi Han Senendec'de şahın ordusuna katılmaları için asker tedarik etti. Abbas Kuli Han'ın oğlu Hasan Ali Sultan ve Muhammed Said Sultan'ı orduya ferman olarak tayin etti ve Hemedan'da bulunan ordu-yu hümâyuna katılmalarını emretti. Melik Hüseyin Bey Kelanter'e ordugaha ulaştırması için yüklü miktarda para ve erzak verildi. Melik Hüseyin verilen görevi yerine getiremedi ve Senendec'den firar edip Berde'ye gitti. Süphanverdi Han ve emrinde çalışanlardan şikayetçi oldu ve şikayetlerini şaha arzetti. Şah bu durumdan rahatsız oldu. Berde'de Süphanverdi Han'ı görevinden azletti, onu hapse attırdı, mallarına el koydu ve Erdelan vilayetini 1158 (M.1745)²⁰¹ yılında Hacı Mevlaverdi Han Kaçar Kazvini'ye verdi. Kazvini de beş altı aydan daha az bir süre bu görevi ifa etti.²⁰² Süphanverdi Han'ın karısı ve çocukları rehin alınıp Kazvin'e götürüldüler. Şah, insanların Hacı Mevlaverdi Han'ı vâli olarak kabul etmeyeceklerini ve Mevlaverdi Han'ın bu iş için uygun olmadığını, hükümet işlerinin aksayacağını ve ahalinin onu benimsemeyeceğini anladı. Onu görevden aldı ve Erdelan hükümetini tekrar Süphanverdi Han'a inayet buyurdu ve Süphanverdi Han'ı Erdelan vilayetine gitmesi için serbest bıraktı. Bu seferki vâliliği üç dört ay sürdü.

²⁰¹ Şükrullah Senendeci, Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar, Mevlaverdi Han Kaçar'ın yönetiminin 1156 yılında başladığını yazmışlardır. Bkz. Senendeci, s.142; Merduh Kordestani, s.348; Vakayinigar, Hadika-i Nasiriyye, s.106.

²⁰² Şükrullah Senendeci, Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar, Mevlaverdi Han'ın bir yıl görev yaptığını yazmışlardır. Bkz. Senendeci, s.142; Merduh Kordestani, s.348; Vakayinigar, Hadika-i Nasiriyye, s.106.

3.20. Hasan Ali Han'ın Yönetimi ve Süphanverdi Han'ın Yeniden Atanması

Bir süredir Şah'ın hizmetinde bulunan ve aynı zamanda saltanat ailesine yakınlığı bulunan Selim Paşa Baban, Abbas Kuli Han'ın (vr 38) oğlu Hasan Ali Han'ın Erdelan vâlisi olarak atanması için şah nezdinde aracılık yaptı. Hasan Ali Han 1158 (M.1745) yılında Erdelan beylerbeyi olarak atandı ve vâli vekili Muhammed Kuli Bey Vekil Tahran'a çağrıldı. Abdullah Sultan Beraz ve Ali Han Eylaki ve bazı ileri gelenler Muhammed Kuli Bey'den şikayetçi olmuş, onunla ilgili bazı iddialarda bulunarak bu iddialarını şaha arzetmişlerdi. Şah, Muhammed Kuli Bey Vekil'i yıllardır vergisini eksik ödediği için şiddetli bir sorgudan geçirdi. Tecrübeli bir tahsildar tayin etti ve Muhammed Kuli Han'dan ceza olarak beş bin tümene karşılık gelen 1 Elif tahsil etmesini istedi. Muhammed Kuli Han vilayete getirildi. Ona işkence edilip dayak atıldı, gözleri çıkarıldı, mal ve mülkü satılıp bu satıştan bin tümen elde edildi. Şah, 1159 (M.1746)²⁰³ yılında Kazvin'de rehin tutulan Süphanverdi Han'ın karısını ve çocuklarını serbest bıraktı ve Süphanverdi Han'ı Erdelan'a beylerbeyi olarak atadı. Hasan Ali Han'ı vâlilikten azletti ve Muhammed Kuli Bey'e kesilen beş bin tümen cezanın kalanını tahsil etmeleri için Yahya Bey Eşterani, Murteza Kuli Han Zengene, Kasım Han ve Serhad Bey-i Afşar'ı tayin etti. Her ne kadar sorgulayıp işkence ettilerse de fayda etmedi. Nadir Şah, Muhammed Bey'in cezasını tahsil için görevlendirdiği kişileri huzuruna çağırtdı. Can korkusundan evlerini, çoluk çocuklarını bırakıp Rum ülkesine firar ettiler. Bu haber Nadir Şah'a ulaşınca Süphanverdi Han'ı dört bin Afgan süvariyle birlikte vergileri tahsil etmesi, ordu için gerekli olan yük ve erzakları temin edip dergâh-ı şahiyeye göndermesi için görevlendirdi. Senendec ahali, sakinleri ve ona tâbi beldelerdeki insanlar Süphanverdi Han'ın dört bin süvari ile birlikte geldiğini duyunca kaçtılar, etrafa dağıldılar. Senendec'de kalan bazı ayan ve biçare insanlar da canlarının derdine düşmüşlerdi ki 1160 (M.1747)²⁰⁴ yılında Nadir Şah'ın öldürüldüğü haberi geldi (vr 39) ve insanlar rahat bir nefes alıp, yeniden can bulup hayatlarına devam ettiler.

²⁰³ Mesture Mahşeref Hanım, Süphanverdi Han'ın bu tarihte yedinci kez Erdelan miri olarak tayin edildiğini yazmıştır. Bkz. Mesture Kordestani, Tarih-i Erdelan, s.85.

²⁰⁴ Muhammed Merduh Kordestani, Nadir Şah'ın 1161 yılında katledildiğini yazmıştır. Bkz. Merduh Kordestani, s.348.

Nadir Şah'ın katili Ali Kuli Han padişahlık iddiasında bulundu ve 1160 (M.1747) yılında tahta çıktı. Ali Şah oldu ve tahta geçtikten kısa bir süre sonra Nadir Şah'ın güçlü ve muktedir olduğu dönemlerde İran'dan ve Hindistan'dan topladığı hazineleri, defineleri, mücevherleri ve Safevi hanedanına ait hazineyi ordusundaki askerlere ve İran halkına dağıttı. Nadir Şah altı yıl Tahmasb Kuli Han Sipehsalar olarak ve on iki yıl da Nadir Şah olarak hüküm sürdü. Hicri 1148 (M.1736) yılında Moğan'da²⁰⁵ tahta çıkmıştı. İnsanlar "Elhayr fima veqa"²⁰⁶ olarak lanse edilen cülusunu zulüm, baskı ve zorbalığından dolayı tersine çevirip "Lahayr fima veqa"²⁰⁷ olarak telaffuz ettiler:

Şahlar şahlıklarından utandılar
"Elhayr fima veqa" tarihinde

Mirza Muhammed Ali Firdevsi Nadiri, Nadir Şah'ın vefatı ve Ali Şah'ın cülusu ile ilgili olarak şöyle söylüyor: "Nadir, padişahlık selahiyetini kaybettiği için Sultan Ali Şah geldi ve Nadir Şah'tan sonra on ay hüküm sürdü."

Daha sonra İbrahim Şah, Ali Şah'ı kör edip hapse attırdı ve kendisi 1161 (M.1748) yılında tahta çıktı. O da kısa süre içinde gurur ve kibre kapıldı, gösteriş yaptı. Nadir Şah'ın hazinesinden arta kalan parayı ölçüsüzce bağışladı, har vurup harman savurdu. Erdelan ahalişi arasında ihtilaf vücuda geldi. Cafer Sultan ve Muhammed Sultan-ı Bane ittifak kurdular ve bir kısım insanları etraflarına toplayarak Senendec'e gittiler. Süphanverdi Han Senendec'den ayrılıp ordu-yu hümâyuna katıldıktan sonra onlar da peşinden gittiler. İbrahim Şah Hemedan'da orduya katıldı. Erdelan ahalişi ile Süphanverdi Han arasındaki kavga ordu-yu âli Hemedan'dan Tebriz'e varıncaya kadar sürdü. Hasan Ali Han Senendec'e geldi ve kısa bir süre sonra dergâh-ı şahi'ye çağrıldı ve Süphanverdi Han 1161 (M.1748) yılında tekrar Erdelan vâlisi olarak tayin edildi ve kısa bir süre Senendec'de (vr 40)

²⁰⁵ Hazar Denizi'nin batısında ve Aras Nehri'nin güneyinde yer alan bir ova. Ovanın bir kısmı günümüzde İran'ın kuzeybatısında yer almaktadır. İran toprakları içinde kalan bölümü Erdebil Eyaleti sınırları içindedir.

²⁰⁶ Hayırlı olay.

²⁰⁷ Hayırsız olay.

kaldıktan sonra 1162 (M.1749)²⁰⁸ yılında İbrahim Şah, Hasan Ali Han'ı Erdelan hükümetinin başına tayin etti ve Hasan Ali Han iki yıldan fazla hükümetin başında kaldı.

Hem Nadir Şah hem Ali Şah ve hem de İbrahim Şah, saltanatları döneminde hükümdarlık vazifelerini hakkıyla ifa etmedikleri için ordu-yu hümâyun arasında tefrika ortaya çıktı ve ordu dağıldı. Afganlardan ve Özbeklerden oluşan yaklaşık on bin kişi ile Firuzkuh, Kelyayi, Çardovli ve "Vend"²⁰⁹ ler Hasan Ali Han'ın etrafına toplandılar, güç ve iktidarının pekişmesine vesile oldular. Bu yüzden Hasan Ali Han istiklal düşüncesine kapıldı ve büyük iddialarda bulundu. Öyle ki Irak havalisinde kendisi gibi muktedir ve istidat sahibi birini tanımaz oldu.

Şecerdi'nin oğlu Mihr Ali Han, Kemazan Köyü civarında, sulama kanallarının bulunduğu bölgede oturan Zendiye taifesiyle komşuydu ve Zendiler sürekli olarak Mihr Ali Han'ın hakim olduğu topraklara saldırıyor, yağmalıyor, garet ediyorlardı. Mihr Ali Han'ın Zendiler'e karşı koyacak gücü ve takati yoktu. Zendiler sürekli onu rahatsız ediyor, fena halde canını sıkıyorlardı. Irak'ta hakim bir otorite bulunmadığı için de Mihr Ali Han, Zendiler'in zulmünü şikayet edeceği, feryadını duyurabileceği bir muhatap bulamıyordu. Hakkını arayacağı, adalet talep edebileceği bir hakim yoktu. Çareyi Hasan Ali Han'dan yardım ve imdat istemekte buldu. Bunun için Senendec'e geldi ve içinde bulunduğu müşkül durumu Hasan Ali Han'a arzetti. Ondan Zendiye taifesinin şerrini defetmesi ve onları topraklarından çıkarması için yardım talebinde bulundu. Gücüne ve kuvvetine güvenen Hasan Ali Han ordusunu hazırladı, büyük bir gösteriş ve debdebeyle ve kalabalık bir orduyla Senendec'den hareket etti. Gide gide Mihr Ali Han'ın hakim olduğu topraklara vardı. Kerim Han, Şeyh Ali Han, İskender Han ve sair Zendiye ileri gelenleri de toplanmışlardı. Muhtelif kabilelerden ve vilayetlerden bir çok asker etraflarına toplanmıştı ve kılıçlarıyla, cesaretleriyle ve askerlerinin sayısı ile övünüyorlardı. Mihr Ali Han,

²⁰⁸ Hüsrev Bey, Hasan Ali Han'ın Erdelan vâililiğine atandığı tarihi 1160 olarak kaydetmiştir. Bkz. Menuçehr, s.47. Ancak Şükrullah Senendeci, Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar bu tarihi 1161 olarak zikretmişlerdir. Bkz. Senendeci, s.144; Merduh Kordestani, s.349; Ali Ekber Vakayinigar, Hadika-i Nasiriyye, s.107.

²⁰⁹ Müellif, isimleri "vend" takısı ile biten aşiretleri (örneğin Ahmedvend, Hemevend, Reşvend v.s) tanımlamak için bu ibareyi kullanmıştır. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.69.

Hasan Ali Han ve tabilerine karşı koymaya, onlarla savaşmaya gelmişlerdi. Taraflar 1162 (M.1749) yılında Melayir'de karşı karşıya geldiler. Taraflar (vr 41) arasındaki mücadelede Zend yiğitleri bütün güç ve imkânlarını seferber ettiler fakat başarılı olamadılar. Erdelanlı dilaverler merdane dövüştüler, Afgan ve Özbek savaşçılar ellerinde kılıç, cesurca savaşan Zendiler'e saldırdılar ve ateşin samanı yakıp kül etmesi gibi Zendiler'i mağlup ettiler, onlara ağır bir yenilgi tattırdılar. Zendiler mağlup, Hasan Ali Han ve Mihr Ali Han muzaffer oldular. Zend ileri gelenlerinden esir düşenler oracıkta katledildiler ve askerlerinin çoğu savaşta öldüler. Şeyh Ali Han ve kardeşleri, Kerim Han ve Zend kabilesinden sınırlı sayıda kişi canlarını kurtarabildiler. Hasan Ali Han o savaşta Mihr Ali Han'ın intikamını Zend taifesinden fazlasıyla aldı ve Mihr Ali Han'ın vilayetinde müstakil bir şekilde hüküm sürmesini sağlayarak muzaffer bir şekilde Senendec'e döndü.

Erdelanlı yiğitler ile Afgan ve Özbek savaşçıların henüz terleri kurumamıştı ki Kirmanşah hakimi İmam Kuli Zengene kin ve düşmanlık tohumları ekti ve Bilvar²¹⁰ toprakları üzerinde hak iddia ederek oraya saldırdı. Hasan Ali Han iki defa adamlarının uygunsuz hareketler yaptığını, Bilvar'la ilgili haksız iddialarda bulunduğunu özel olarak İmam Kuli Zengene'ye arzetti. Fakat o kulak asmadı, komşuluk hukukunu çiğneyerek her geçen gün haddini biraz daha aştı. Gövde gösterisi yapmak için Derbend'e geldi ve askerleri Bilvarlılara ait olan tarlaları ve ekili alanları mahvettiler. O kadar gururlanıyor ve mağrur oluyordu ki adeta gözü kendisinden başkasını görmüyordu. Hasan Ali Han, İmam Kuli Han'ın güzellikle ve akil insanların aracılığıyla yola gelmeyeceğini anladı ve askerlerini toplayıp Senendec'den ağır, görkemli, oldukça kabiliyetli ve mücehhez bir orduyla hareket edip İmam Kuli Han'a üç menzil mesafede karargâh kurdu. Taraflar Bilvar'ın Derbend bölgesinde karşı karşıya geldiler. Kısa bir süre içinde Hasan Ali Han'ın ordusu sel sularının toprağı sürüklemesi gibi veya rüzgarın samanı savurması gibi Zengene'nin (vr 42) ordusunu ortadan kaldırdı. İmam Kuli Zengene'nin ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Hasan Ali Han galip oldu ve onlar mağlub. Zengene ulularından bir çoğu savaş meydanında öldürüldü, bazıları da esir alındılar. Zengenelilere ait ne kadar mal, mülk, kadın, eşya ve yük varsa Erdelanlı dilaverlere ve Afgan ve Özbek

²¹⁰ Kirmanşah şehrine bağlı bir köy. Bkz. Razmâra, Ferheng-i Coğrafya-yı İran, C.5, 69.

savaşçılara nasip oldu. Derbend'de cesaret ve gövde gösterisi yapan İmam Kuli Han beraberindeki küçük bir grupla gizlice kaçtı. Onu bir daha gören olmadı. Hasan Ali Han muzaffer olarak aldığı ganimetlerle birlikte Senendec'e döndü. Hasan Ali Han'ın iki ay içinde elde ettiği bu iki açık fetih onun güç ve iktidarının pekişmesine vesile oldu. Irak'ta üzerine hiç kimseyi tanımamaya başladı ta ki bu senenin sonuna kadar.

Süleyman Paşa Baban ile amcasının oğlu Selim Paşa arasında Şehrezor hükümeti ve ona tâbi yerler için kin ve düşmanlık vücuda geldi. Bağdat veziri tarafından Baban vilayeti hükümeti Selim Paşa'ya verildi ama Süleyman Paşa, oğulları, Babanlı beyzadeler ve altı yüz süvari yardım ve imdat talep etmek için Senendec'e Hasan Ali Han'ın yanına geldiler ve bir müddet orada kaldılar. Selim Paşa, Babanlı bir ileri geleni Hasan Ali Han'ın yanına gönderdi ve ona şu meyanda sözler söylemesini istedi:

"Biz Süleyman Paşa ile akrabayız ve Şehrezor hükümeti için sürekli kavga ve münakaşa ediyoruz. Siz de bizim komşumuzsunuz. Süleyman Paşa'ya bizim aleyhimize olacak bir yardımda bulunmamanız gerekir. Eğer mümkünse aramızı bulmak için gayret ediniz."

Selim Paşa'nın adamı Hasan Ali Han'ın yanına gitti, Selim Paşa'nın mektubunu ulaştırdı ve mesajını ona tebliğ etti. Hasan Ali Han'ın bir çok askeri ve güçlü bir ordusu olduğu için Süleyman Paşa'yı bırakmadı ve Selim Paşa'ya mağrurane bir cevap yazarak Süleyman Paşa'ya yardım edeceğini söyledi. Selim Paşa'nın adamı da geri döndü. Selim Paşa olup bitenleri Bağdat vezirine arzetmesi için bir adamını Bağdat'a gönderdi. Bağdat veziri Rum ağalarından birini Senendec'e, Hasan Ali Han'ın yanına yolladı. Vezirin adamı Selim Paşa meselesini (vr 43) ilan ve izhar ettikten sonra Bağdat vezirinin şu mesajını ilettiler:

"Biz Selim Paşa'yı Şehrezor hakimi olarak atadık. Süleyman Paşa'yı da sürgün ettik. Şimdi sizin yanınıza gelmiş sizden yardım ve destek istiyor. Selim Paşa'ya karşı savaşmak için gelmeyesiniz. Eğer sizden böyle bir yardım sadır olursa bu adaba aykırı olur, yakışık almaz, komşuluk ilişkilerimize zarar verir ve fitneye sebep olur. Bu yüzden Süleyman Paşa'ya yardım etmemenizi size bildiriyorum. Onu yanınızdan

uzaklaştırın. Eğer dostluğumuza riayet etmezseniz kâhyayı²¹¹ levendlerle²¹² birlikte Selim Paşa'ya yardım etmesi için tayin ederim. Siz de Süleyman Paşa'yı yanınıza alıp savaşa gelin. O zaman gününüzü göreceksiniz."

Bağdat vezirinin adamı Hasan Ali Han'ın yanına geldi. Mesajı ilettili ve mektubu teslim etti. Hasan Ali Han'ın akıbetinin ne olacağı ezelde tayin edilmişti. Bağdat vezirine; "Süleyman Paşa'ya yardım ettik ve etmeye devam edeceğiz. Her ne olacaksa olur" şeklinde bir cevap yazdı. Vezirin adamı Bağdat'a döndü ve olup bitenleri vezire arz ve tebliğ etti. Vezir de Koysancak²¹³ hakimi Osman Paşa, Herir hakimi Koç Paşa gibi tecrübeli paşalarını süvarileri ve tüfekçileriyle birlikte makul bir tedarik görerek Çevalan Kalesi'ne gidip Selim Paşa'nın ordusuna katılmaları ve ona yardım etmeleri için tayin etti. Ayrıca vezir, kâhyanın da levendleriyle birlikte hazırlığını yapıp Selim Paşa'nın imdadına gitmesini emretti. Kısa bir süre içinde Bağdat vezirinin yirmi bin süvari ve tüfekçiyi aşkın ordusu Selim Paşa'ya yardım etmek üzere Çevalan Kalesi'ne vardı. Bu haberi duyan Hasan Ali Han da Muhammed Emin Han Gerus'u ordusuyla beraber kendisine yardım etmesi için çağırıldı. Hasan Ali Han hazırlığını yaptı ve Erdelanlılar, Afganlar, Özbekler, Firuzkuhi, Çardovli, Kelyayi ve "Vendler" den oluşan ve sayıları on bini aşan bir ordu tedarik etti. Ayrıca savaşa hazır dört bin tane de tüfekçi hazırladı.

Selim Paşa oğlu Ferhat Han'ı son uyarılarını iletmesi için (vr 44) Hasan Ali Han'ın yanına yolladı. Ferhat Han da Senendec'e gitti. Hasan Ali Han ile görüştü ve Selim Paşa'nın herkesin maslahatı için uygun olduğunu düşündüğü önerilerini arzetti. Hasan Ali Han da aynı şey için ayan ve ümera ile istişarede bulundu. Müşavirleri görüş birliğine varamadılar ve ikiye bölündüler. Bir tarafta Hasan Ali Han'ın vekili Abdullah Sultan Beraz diğer tarafta Abdullah Sultan Baraz'ın damadı İbrahim Bey Vekil. Molla Mustafa ve İbrahim Bey, Hasan Ali Han'ın ve kendilerinin maslahatı için uygun gördükleri şeyi şöyle dile getirdiler:

²¹¹ Ali Ekber Vakayinigar, Osmanlılar'ın kâhyayı "vezir" manasında kullandıklarını iddia etmiştir. Bkz. Vakayinigar, Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd, s.38-39. Buna karşın Nasır Azadpur Osmanlı terminolojisinde kâhyanın özel muhafız birliklerinin komutanı anlamına geldiğini yazmıştır. Bkz. Mesture Kordestani, Tarih-i Erdelan, s.117.

²¹² Osmanlılarda donanma levendlerinden farklı olarak vezir ve beylerbeyi maiyetinde süvari birliği olarak görev yapan askeri sınıf olup Kara Levendleri olarak adlandırılırlar.

²¹³ Koye ve Herir, Erbil'e bağlı olup Musul vilayetine tabidirler. Bkz. Senendeci, s.473.

"Hasan Ali Han, Süleyman Paşa'ya destek ve yardımda bulunmamalıdır. Onlardan her kim Baban hakimi olursa komşuluk ilişkilerine riayet edilsin. Eğer dostluk elini uzatırlarsa dost olunsun, muhabbet edilsin eğer düşmanlık ederlerse düşmanlıkları kabul edilmesin. Süleyman Paşa ve Selim Paşa'nın işlerine karışılmasın. Amca çocuklarıdır, birbirlerine nasıl davranıyorsa davransınlar kendileri bilirler. Baban vilayeti Bağdat vezirinin tasarrufundadır. Baban hükümetini bu iki şahıstan her kime istiyorsa versin, kendisi bilir. Rum vilayetine asker sevk etmek doğru değildir."

Molla Hüseyin ve Abdullah Sultan onların hilafına olacak görüşler serdettiler ve Hasan Ali Han'a hitaben şöyle söylediler:

"Süleyman Paşa gibi bir hakim iki aydır senin kapına sığınmış "Vallahulhamd" ve halihazırda Irak'ta senin kuvvet ve kudretinde ve seninki gibi bir orduya sahip kimse yoktur. Doğru olan Süleyman Paşa ile birlikte gitmemiz ve Selim Paşa ile Koy ve Herir paşalarıyla ve Bağdat vezirinin kâhyasıyla savaşmamız ve Selim Paşa'yı vilayetten çıkarıp Süleyman Paşa'yı vilayetine geri döndürmemizdir."

Ahmed Han'ın oğlu Hüsrev Sultan, Cafer Sultan ve sair ileri gelenler Molla Mustafa ile İbrahim Bey'in sözlerini tasdik ettiler ve savaşa katılmama yönünde görüş belirttiler. Hasan Ali Han kabiliyet ve istidadına ve askerlerine çok güvendiği, üç ay içinde Zendiler ve Zengeneler ile yaptığı savaşıardan galip ayrıldığı için çok mağrur oldu. Savaşmaya karar verdi. Selim Paşa'nın oğlu Ferhat Han'a, Süleyman Paşa'ya yardım etmenin kendileri için bir vazife oluğunu söyleyip onu gönderdi. Ferhat Han Çevelan Kalesi'ne, Selim Paşa ile diğer paşaların yanına döndü. Bu arada Selim Paşa (vr 45) diğer paşalarla birlikte ordusunu hazırladı ve Merivan'a geldi. Hasan Ali Han da ordusuyla ve Muhammed Emin Han Gerus'la beraber Senendec'den hareket edip Selim Paşa'nın ordusuna mukabele etmek için geldi. Bağdat vezirinin kâhyası paşalarla birlikte bir daha tarafları barıştırmak için gayret ettiler fakat gayretleri bir işe yaramadı. Hasan Ali Han tarafların bir an önce vuruşmasını istiyordu bu yüzden savaş vuku buldu.

Güneşin doğuşuyla birlikte süvariler arasında başlayan mücadele ve çarpışmadan sonra taraflar ok, tüfek, kılıç ve mızrak darbeleriyle birbirlerine girdiler.

Savaş öğlene kadar sürdü ve talih Selim Paşa ve onun tarafını tutan paşalara güldü. Hasan Ali Han'ın ordusu yenildi, Selim Paşa, Baban ordusu, kâhya ve onlarla birlikte savaşı paşalar galip geldiler, fetih onlara müyesser oldu. Süleyman Paşa yanındaki bir grupla savaş meydanından sağ çıkabildi ve firar etti. Cafer Sultan ve Erdelanlılardan bir grup öldürüldüler bazıları da esir edildiler. Hasan Ali Han da ayan ve ümera ile birlikte savaşı kaybetti ve 1163 yılının Ramazan ayında (Ağustos 1750) Senendec'e döndü. Selim Paşa, Osman Paşa, Koç Paşa ve kâhya, Hasan Ali Han'ı takip ederek Senendec'e kadar geldiler. Hasan Ali Han Senendec'de durmadı, İylak²¹⁴ tarafına kaçtı. Hasan Ali Han ve tâbilerini takip eden paşalar Kemiz'e²¹⁵ geldiler. Müslümanlardan ve gayr-ı müslimlerden mal mülk sahibi, hali vakti yerinde olan bazı aileleri göç ettirdiler ve onları Şehrezor, Koy ve sair yerlere gönderdiler. Molla Hüseyin gibi mal mülk sahibi bazı kişilerin mallarına el koydular ve her nerede ayni ve nakti bir şey gördüler ise reayadan zorla ve hakaret ederek aldılar. İnsanları kendilerine mihmandarlık etmek zorunda bıraktılar, gürültü koparıp türlü bahanelerle insanlara eziyet ettiler ve on üç gün boyunca askerler Senendec'de kalıp kargaşa çıkardılar. On üç gün boyunca zulüm ateşi sönmedi ve yağmalamadıkları bir yer kalmadığını anlayınca paşalar (vr 46) galip ve muzaffer olarak ve aldıkları ganimetlerle Senendec'den ayrıлып vilayetlerine döndüler.

İylak'ta gizlenmiş olan Hasan Ali Han da Senendec'e döndü. Mihr Ali Sultan, Hüsrev Bey, Yusuf Bey ve Necef Kuli Bey ile istişarede bulundular ve "Vilayet yağmalanmış ve insanlar her bir tarafa dağılmışlar, onlara rehberlik edip vilyete geri gelmelerini sağlayalım böylece belki hayat normale döner" diye konuştular. İbrahim Bey paşalarla birlikte Senendec'e geldi oradan da Revanser, Elek ve tasarrufu altında bulunan köylere gitti. Elek Köyü'nde bir kale inşa etti ve etrafına bir duvar örüp müstahkem hale getirdi. Daha sonra Pelengan ve Bilvar topraklarını da hakimiyeti altına aldı. Hali vakti yerinde olan herkes ona sığındı ve onun yanında kendini güven ve emniyette hissetti.

²¹⁴ Kürdistan eyaletinin Kurve şehrine bağlı bir köy. Senendec'in doğusunda yer almaktadır. Bkz. Senendeci, s.442.

²¹⁵ Senendec'in Kelaterzan nahiyesine bağlı bir köy. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.56.

Hasan Ali Han tarafından yenilgiye uğratılmış olan Zendiye ve Zengene taifeleri münasip bir fırsat kolluyorlardı. Hasan Ali Han'ın yenildiği haberini aldılar. Kerim Han Zend ve Şeyh Ali Han Zend, kardeşleri, kavim, kabile ve tâbileriyle ordu hazırladılar. Vilayetlerdeki insanlar Burucerd ve Luristan yolundan ve "Vendler"²¹⁶ Kirmanşah yolundan süvari ve piyade olarak ellerinde sopalar, topladıkları tüfekçilerle birlikte yirmi bin kişiyi aşkın bir sayıya ulaştılar ve Kerim Han Zend'in etrafına toplandılar. Zengene taifesi de bütün imkânlarını seferber ederek süvari ve piyade olarak Kerim Han'ın ordusuna katıldılar. İbrahim Bey'in tavsiyesiyle intikam almak için harekete geçtiler ve bu haber Hasan Ali Han'a ulaştı. Beyzadeler, ayan ve ümera maslahat ve meşveret için toplandılar ve şu karara vardılar:

"Kutbu'l Arifin Şeyh Muhammed Vesim, Senendec ahalisini göç ettirmiş, onları alıp mülteci olarak Hewraman'a götürmüş, şehirde sadece az sayıda garip ve biçare insan kalmış. Şeyhülislam Molla Mustafa, Necef Kuli Han ile birlikte Kerim Han'ın yanına gitsinler. Ona vardıklarında Erdelan vilayetinin Rumlar ve Babanlar tarafından yağmalandığını, ne bulmuşlarsa götürdüklerini, işlerine yaramayanları yakıp yıktıklarını, şehirde Kerim Han'ın askerlerinin bir günlük erzak ihtiyacını dahi temin edecek kimsenin bulunmadığını söylesinler. Ona ricada bulunsunlar (vr 47) ve dostluk elini uzatsınlar ve Necef Kuli Bey bu iş için vekil olsun. Molla Mustafa Şeyhülislam'dır. Kız kardeşini Kerim Han ile nikâhlasın. Daha sonra aramızda barış tesis edildiğinde Kerim Han da kızını veya kızkardeşini Hasan Ali Han'a versin."

Bu istişareden sonra şehirde kalan insanları Hewraman'a, Şeyh Vesim'in yanına gönderdiler. Hasan Ali Han da ailesini Karatöre'ye²¹⁷ gönderip Kerim Han Zend'in cevabını beklemeye başladı. Molla Mustafa ve Necef Kuli Bey de Kerim Han'ın yanına gittiler. Bu esnada Süleyman Paşa Baban'ın canını kurtardığı, savaştan sonra tâbileriyle birlikte Pelengan dolaylarında kayalık bir mevkiye saklandığı ve Kerim Han'ın intikam almak için Senendec'e asker sevkettiğini duyduktan sonra Kerim Han'a katılmayı ve Kerim Han her nereye gider ve neyi uygun görürse kendisine tâbi olmayı kabul ettiği haberi geldi. Süleyman Paşa yanında Babanlardan

²¹⁶ Bkz. Dipnot. 209.

²¹⁷ Senendec vilayetinin Divandere şehrine bağlı bir köy. Bkz. Senendeci, s.446.

üç yüz kişi ile birlikte Pelengan'dan hareket ederek Gavrûd Çayı'na²¹⁸ ulaştı, orada Molla Mustafa ve Necef Kuli Bey ile görüştüktan sonra birlikte yola çıktılar ve Bilvar'ın Derbend muhitinde Kerim Han'ın ordugâhına dahil oldular. Kerim Han, Süleyman Paşa'yı yanındaki Babanlarla birlikte huzuruna çağırđı ve onlara muhabbet ve merhamet gösterdi. Molla Mustafa ve Necef Kuli Beyi de huzuruna çağırđı. Hasan Ali Han'ın mesajını iletip ricasını tebliğ ettiler. Kerim Han cevaben şöyle söyledi:

"Bizim kendileriyle tanışıklığımız eskilere dayanır. Süphanverdi Han bizim dayımız sayılır. Bundan sonra vuslatı uzatmak olmaz. Vileyetin harab olduğunu, sakinlerinin göç ettiğini, yiyecek ve erzak sıkıntısı çektiğini söylemiş. O iş kolay. Benim maksadım gelip dayı oğlumu ziyaret etmektir."

Bu haberi Senendec'e getirip Hasan Ali Han'a ulaştırdılar, Kerim Han'ın, mektubuna verdiği cevabı iletiler ve yarın Senendec'e ulaşacağını söylediler. Hasan Ali Han beklemeksizin aceleyle atına binip Karatöre'ye kaçtı. Kerim Han o günün ertesi günü büyük bir gösteriş ve debdebeyle (vr 48) ve ağır bir ordusuyla Senendec'e girdi. Şehirde kalan ve kaçma imkânı bulamayan garip ve acizleri, Yahudi ve Ermenileri katledip mallarını mülklerini talan etti, şehri yakıp yıkıp yağmaladı. Süleyman Paşa Baban ve tâbileri cuma mescidine ve medreseye yerleştiler. Diğer mescitlere de ordunun yük ve ağırlıklarını ve diğer askerleri yerleştirdiler. Süphanverdi Han ve yakınlarının evleri ve eşyaları yerlerinde duruyorlardı. Binek bulunamadığı için ve taşımaya güç yetirilemediği için eşyaları götürülemedi. Neleri var neleri yoksa zorla alındı. Hüsrev Han da Erdelan vâlisi olarak atanma ümidiyle şehirde kalmıştı. Kerim Han onu Hewraman'a kaçmış olan şehir sakinlerini geri getirmesi için gönderdi ama o bir daha geri dönmedi.

Kerim Han, Hasan Ali Han'a güven ve itimat telkin etmesi, gönünü alması için Karatöre'ye bir adam gönderdi. Akli onda kalmıştı. Gönderdiği adamı Hasan Ali Han'ı ikna etti. Ondan sonra Kerim Han, Şeyh Ali Han'ı Hasan Ali Han'ı yakalaması için bir birlikle Karatöre Kalesi'ne gönderdi. Abdullah Sultan-ı Beraz Karatöre'de

²¹⁸ Senendec'in güneyinde şehre 5 fersah uzaklığında bir nehir. Erdelan'ın en büyük ikinci nehridir. Bkz. Senendeci, s.57.

muhkem bir kale inşa ettiği, iki üç aylık erzak depoladığı ve kale kapısına üç top mevzilediği için Hasan Ali Han da Erdelan'ın meşhurlarından ve sıradan insanlarından üç yüz kişiyle kaleye sığınmıştı. Zendilerden Hasan Ali Han'ı yakalamakla görevli bir grup üç dört gün boyunca mezkur kale çevresinde gürültü kopardılarsa da bir şey elde edemediler ve maksatlarına nail olamadan Senendec'e Kerim Han'ın yanına geri döndüler. Kerim Han bir birliği de Şeyh Vesim ile beraber Hewraman dağlarına sığınan aileleri geri getirmeleri için tayin etti fakat onlar da muvaffak olamadan geri döndüler.

Kerim Han on iki gün boyunca Senendec'de kaldı. Senendec ileri gelenlerinden ve sakinlerinden bir çoğunun ev ve imaretlerini, Senendec'deki mescit ve medreseleri ve reayaya ait ev ve mekanları ateşe verdikten sonra Gerus'a doğru hareket etti. Gerus'a vardıktan sonra oranın hakimi Muhammed Emin Han'a dayak attırdı ve neyi var neyi yoksa garet edip ganimet olarak aldı. Kızını da zorla kendisi için alıyordu. Bicar Köyü'ne gidip ahalisinden bazılarını katletti ve bazılarını da esir aldı. Molla Mustafa ve Necef Kuli Bey'i Bicar'da serbest bıraktı, onlar da vilayete döndüler. Muhammed Emin Han ve Süleyman Paşa'yı (vr 49) beraberinde götürdü. Kerim Han Irak taraflarına gittikten sonra Hasan Ali Han, Abdullah Han ile birlikte Karatöre Kalesi'nden çıkıp Senendec'e geldiler. Senendec yerle bir edildiği ve sakinleri Kerim Han'ın gelişinden dolayı şehri terk edip dağıldıkları için henüz toparlanamamışlardı ve şehirde hayatın normale döneceğine dair ümitlerini de kaybetmişlerdi.

Azad Han-ı Afgan²¹⁹, Tebriz taraflarında büyük bir kalabalık toplamış, Selim Paşa Baban da vâilikten azledildiği için Babanlardan bin kişiyle Azad Han-ı Afgan'a sığınmıştı ve Kerim Han'dan kaçan civar ve etraftaki insanlar Azad Han'ın etrafına toplanmışlardı. Hasan Ali Han, Abdullah Sultan ve Senendec'de kalmış olan şehrin ayan ve eşrafı da yardım ve imdat talebiyle Afşar taraflarında bulunan Azad

²¹⁹ Azad Han Afgan Kâbilli idi. Nadir Şah'ın 1150 (M1737) yılında Kâbil'i fethetmesinden sonra Nadir Şah'ın ordusuna katıldı ve Nadir Şah'ın Hindistan seferine iştirak etti. Nadir Şah'ın ölümüne kadar da hizmetinde bulundu. Nadir Şah'ın ölümünden sonra yeğeni İbrahim Şah'tan "Han" ünvanı aldı. İbrahim Şah'ın Şahrüh Mirza'ya yenilmesinden sonra fırsatı ganimet bilen Azad Han, Urmiye'yi ele geçirdi ve Azerbaycan'ı tasarrufu altına alıp İran mülkü üzerinde şahlık iddiasında bulundu. Bu çerçevede Kerim Han-ı Zend ile bir dizi savaşlar yaptı.

Han'ın yanına gittiler ve Sain Kale-yi Afşar dolaylarında Azad Han'ın ordusuyla karşılaştılar. Azad Han'dan iyilik, muhabbet, yardım ve destek göreceğini uman ve böyle bir beklenti içinde olan Hasan Ali Han, Azad Han'ın ihanet ve hakaretine uğradı, tutuklanıp hapse atıldı ve intikam alması için Selim Paşa'nın yanına Çevelan Kalesi'ne yollandı. Hasan Ali Han, Selim Paşa tarafından saygı ve ihtiramla karşılandı, yedi ay boyunca izzet ve ikramla ağırlandıktan sonra hapse atıldı, malları yağmalandı ve sonunda Selim Paşa tarafından 1164 (M.1751)²²⁰ yılında Çevelan Kalesi'ne bağlı Elek Köyü'nde öldürüldü. Bir müddet sonra Selim Paşa, Baban hükümetinden azledildi ve yerine Süleyman Paşa tayin edildi. Hasan Ali Han, Süleyman Paşa'ya yardım etmiş, Selim Paşa, kâhya, Baban ordusu ve diğer paşalarla savaşmış ve Süleyman Paşa'nın uğruna devlet ve hükümetini feda etmişti ama sonunda Hasan Ali Han, Selim Paşa tarafından öldürüldü.

3.21. Kerim Han'ın, Hüsrev Han'ın, Selim Paşa Baban'ın Yönetimleri ve Süphanverdi Han'ın Yeniden Atanması

Merivan'da ordusu bulunan, güç ve kuvvet sahibi Özbek Taştımur Han, o sıralarda Azad Han tarafından Erdelan vâlisi olarak tayin edilmiş olan Süphanverdi Han'ı azletti²²¹ ve 1164 (M.1751) yılında Erdelan hükümetini Hasan Ali Han'ın Süleyman Paşa'ya yaptığı yardımlara karşılık olarak Hasan Ali Han'ın kardeşi Kerim Han'a verdi. Kerim Han, Taştımur Han ve Süleyman Paşa'ya bağlı olarak bir yıl kadar Erdelan'ı yönetti.

(vr 50) İbrahim Bey Vekil, Hasan Ali Han'ın Merivan'da yenilgiye uğramasından sonra Elek Kalesi'ne gitmiş ve Pelengan, Bilaver ve Revanser topraklarını tasarrufu altına almıştı. Hatırı sayılır miktarda reayası vardı, kimseye tâbi değildi ve Zendler'le dostluk kurmuştu. Erdelan vâlisi olarak atanmış olan Kerim Han, vilayeti yönetemediği için daha sonra azledildi ve Kerim Han-ı Zend tarafından görevlendirilen Yar Veys Han üç yüz süvariyle Senendec'e hareket etti. İbrahim Paşa da iki yüzü süvari olmak üzere toplam beş yüz asker hazırladı ve Yar Veys Han'a

²²⁰ Şükruallah Senendeci, Hasan Ali Han yönetiminin 1166 yılında son bulduğunu yazarken Muhammed Merduh Kordestani bu tarihi 1167 olarak kaydetmiştir. Bkz. Senendeci, s.144; Merduh Kordestani, s.353.

²²¹ Hüsrev Bey, Mesture Mahşeref Hanım ve Muhammed Şerif Kadı, Süphanverdi Han'ın bu tarihte sekizinci defa Erdelan miri olarak tayin edilmiş olduğunu kaydetmişlerdir. Bkz. Menuçehr, s.46; Mesture Kordestani, s.87; Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.60.

katıldı. İki kışın ilk günlerinin bir akşam vaktinde Duşan Köyü'ne²²² ulaştılar. Gelişlerinden haberdar olan ve onlara karşı koyacak gücü ve askeri bulunmayan Kerim Han, o şiddetli soğukta ve o yoğun karın içinde ahaliyi göç ettirdi. Kerim Han, Muhammed Ali Sultan, Hüsrev Bey, Necef Kuli Bey, Yusuf Bey ve sair ayan ve eşrafi da yanına alıp Hewraman'ın Şamiyan bölgesine gitti. İbrahim Bey Vekil ve Yar Veys Zend hiç bir şey elde edemedi elleri boş olarak topraklarına geri döndüler. Kerim Han, Erdelan ahali ile birlikte üç ay boyunca soğukun, kar ve fırtınanın içinde Şamiyan'da hayatlarını sürdürdüler. Bahar geldiğinde insanlar dağıldılar. Ayan ve eşraftan olanlar Şehrezor'a Süleyman Paşa'nın yanına gittiler. Geriye kalan fakir, fukara ve biçareler viran haldeki Senendec'e döndüler.

Süphanverdi Han'ın oğlu Ahmed Han'ın oğlu Hüsrev Han²²³, cesaret ve kararlılığıyla ve Süleyman Paşa'nın yardım ve desteğiyle 1165 (M.1752)²²⁴ yılında Erdelan vâlisi oldu ve Senendec'e geldi. Reaya perişan bir haldeydi ve hali vakti yerinde olan şehrin ayan ve eşrafi Senendec'e dönmemişlerdi. Hüsrev Han bu şartlar altında bir yıl boyunca bağımsız olarak Erdelan'ı yönetti.

İran'da Safevi ve Afşar hanedanlarından güç ve nüfuz sahibi kimse kalmadı ve ülkede iktidar boşluğu yaşandığından Azad Han-ı Afgan kendisini Irak ve Azarbeycan'da otorite olarak görmeye başladı. (vr 51) Selim Paşa Baban, Âl-i Osman tarafından azledilip sürüldü. Âl-i Osman'a kinlenen Selim Paşa, yanına ailesini, evini barkını ve Babanlardan beş yüz kişiyi alıp Azad Han Afgan'ın yanına gitti ve ona itaatini bildirdi. Hüsrev Han, Azad Han-ı Afgan tarafından Erdelan vâlisi olarak atanmamıştı bu yüzden de huzuruna çıkmadı. Azad Han da onu azledip Erdelan hükümetini 1166 (M.1753)²²⁵ yılında Selim Paşa Baban'a verdi. Erdelan ileri

²²² Senendec havalisinde bulunan Hasanabad'a bağlı köylerden birisi. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.59.

²²³ Hüsrev Han-ı Bozorg veya II.Hüsrev Han olarak da bilinen Erdelan miri. Bkz. Rüstem Alihani, Tarih-i Vâliyan-ı Erdelan, İntişarat-ı İlmi-yi Kalec, Senendec 1395, s.153.

²²⁴ Abdulkadir b. Rüstem Babani, Ahmed Han'ın oğlu Hüsrev Han'ın vâliliğinin 1150 yılında başladığını kaydetmiştir. Bkz. Babani, s.54. Buna karşın Şükrullah Senendeci, Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar bu tarihi 1168 olarak zikretmişlerdir. Bkz. Senendeci, s.148; Merduh Kordestani, s.354; Ali Ekber Vakayinigar, Hadika-i Nasriyye, s.109.

²²⁵ Şükrullah Senendeci ve Ali Ekber Vakayinigar, Selim Paşa Baban'ın Erdelan vâliliğinin 1167 yılında başladığını kaydetmiştir. Bkz. Senendeci, s.146; Ali Ekber Vakayinigar, Hadika-i Nasriyye, s.108.

gelenlerinden, ayan ve eşrafından bir çoğu aileleri ve yakınlarıyla birlikte o sıralar Şehrezor'da Süleyman Paşa'nın yanında idiler ve her birine durumlarına uygun köy ve mahaller tahsis edilmişti. Süleyman Paşa onlara iyi davranıyordu bu yüzden de vatan hasreti çekmiyorlardı. Erdelan ahalisinden bir grup ileri gelen bu hengâmede göç etmemiş, Selim Paşa'ya itaat etmiş ve kanaatkar bir şekilde yaşamlarını devam ettiriyorlardı. Etrafa dağılmış olan ahaliden bir çoğu sonunda Senendec'e döndüler şehri abad etmekle, tarlalarını ekip biçmekle meşgul oldular. Erdelan zamanla abad oldu ve viran olmuş köylerin bir çoğu Selim Paşa'nın hükümeti döneminde bayındır hale geldi, zirai faaliyetler yeniden başladı ve hayat normale döndü. Selim Paşa dört yıldan fazla bir süre²²⁶ Erdelan ve Savucbulak'ı²²⁷ yönetti.

İran'da Afşar saltanatının tesis edilmesinden sonra Safeviler'e mensup bazı şehzadeler üç dört yıl İran'ın siyasi arenasında boy gösterdiler. Şahruh²²⁸ 1161 (M.1748) yılında tahta çıktı ve bir yıl hüküm sürdü. Bir yılın sonunda Safevilerden Süleyman Mirza, Şahruh'u hapse attırdı ve gözlerine mil çektirdi.²²⁹ 1162 (M.1749) yılında bir grup insan etrafına toplandı ve Şahruh gözleri görmediği halde yeniden tahta çıktı fakat etkili olamadı. Şah Süleyman Horasan'da iktidar oldu fakat iktidarı kırk gün sürdü. Şahruh onu hapsedip daha sonra kör ettirdi. Sam Şah, Nadir Şah hayatta iken Horasan taraflarında idi ve Nadir Şah'ın ölümünden sonra beş altı ay Azerbaeycan'ı yönetti sonra da öldü. Şahruh onu da kör edip hapse attırmıştı. Şah İsmail İsfahan'da tahta çıktı. Bir yıl geçmeden onu öldürdüler. Sam Şah ondan sonra öldü. 1162 yılının Rebiülevvel ayının (Mart 1749) ilk günlerinde Esterabad hududunda bulunan İbrahim Şah'ın askerlerinden (vr 52) bir grup Şahruh Mirza'nın öncü birliklerine yenildiler ve İbrahim Şah'ın Semnan'da bulunan ordusuna katıldılar. Semnan'da bulunan ve muhtelif kabilelerden oluşan seksen bini aşkın askerin arasında ihtilaf baş gösterdi ve o ağır ordu kendi kendine dağıldı. Afgan ve Özbekler İbrahim Şah'ı alıp "Darulmü'minin"²³⁰ olarak adlandırılan Kum'a götürdüler. Orada da Afgan ve Özbekler arasında ihtilaf çıktı. Allahyar Han, Ataullah Han-ı Özbek ve

²²⁶ Şükrullah Senendeci ve Ali Ekber Vakayinigar, Selim Paşa Baban'ın Erdelan vâililiğinin bir yıl sürdüğünü kaydetmişlerdir. Bkz. Senendeci, s.146; Ali Ekber Vakayinigar, Hadika-i Nasiriyye, s.109.

²²⁷ Şimdiki Mahabad şehri.

²²⁸ Şahruh Mirza veya Şahruh Afşar (1748-1796). Afşar Hanedanı (1736-1796)'nın dördüncü şahı.

²²⁹ Birinin gözlerini kızgın mille kör etmek. Bkz. <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim tarihi: 02.12.2018).

²³⁰ Mü'minlerin evi.

kalabalık bir grupla İsfahan ve Şiraz'a gittiler. Afgan Hutek hanları, Afgan Kâbil hanları ve Özbek hanları oradan Erdelan'a doğru at sürüp evvelce Merivan'a gelmiş bulunan Azad Han'a katıldılar. 1161(M.1748) yılında İbrahim Şah ile Emir Aslan Han arasında Leylan mıntıkasında yaşanan mücadelede Emir Aslan Han ciddi bir savaş yapılmadan mağlub edildi. Safevi ve Afşar hanedanlıklarının yıkılışından sonra İran ülkesi dağılmaya yüz tuttu. Irak, Azerbeycan ve Erdelan ahalipleri ile Zengeneler, çiftçiler, ümera, reaya, ayan, eşraf, gulam taifesi, eyaletlerin ileri gelenleri ve "Vendler" in hepsi Şehrezor'a gidip oraya yerleştiler. Dört beş yıl boyunca İran merkezi bir güçten mahrum kaldı. Bu otorite boşluğunda Kerim Han-ı Zend ve Azad Han-ı Afgan boy göstermeye başladılar ancak mutlak bir nüfuzları yoktu. Sürekli olarak ordularını besleme endişesi taşıyorlardı. "Kendi kendimize yetelim gerisi önemli değil" düşüncesinde idiler. Geri kalan insanlar sürekli bir kaçış hali içinde idiler. Mal mülk kalmamıştı, onur ve haysiyetlerini kurtarmaya çalışıyorlardı ta ki bu son zamanlara kadar.

Kerim Han, Azad Han'ı mağlub etti ve onu hizmetkârı yaptı. Reayaya iyi davrandı ve adaletle hükmetti. Afşarlar gibi orduyu sürekli dolandırmadı. Irak, Fars ve Azerbeycan ahalisi için emniyet, huzur ve asayiş tesis etti. (vr 53) İran abad olmaya yüz tuttu ve Kerim Han emektar hanlarından birisini Baban hakimi Süleyman Paşa'nın yanına yollayarak ona sığınmış olan İranlı ahaliyi istedi. Süleyman Paşa Kerim Han'ın heybetinden korkuyordu. Ona sığınmış olan tanınmış insanları topraklarına dönmeleri için serbest bıraktı. Göç etmek zorunda kalan ama şimdi adalet ve emniyet hisseden sıradan insanlar ve reaya da topraklarına geri döndüler. Fakat onlardan bir kısmı halihazırda atmış yıl oluyorki Rum diyarını mesken tutmuşlar. Onlar Rum ehliyle birleştiler, onlarla kaynaştılar, çoluk çocuk sahibi oldular, çoğaldılar ve mezheplerini değiştirdiler.²³¹ İranlılık hüviyetinden sıyrıldılar, o topraklara yerleştiler ve halâ oradalar ve kıyamete kadar da orada kalacaklar. Kerim Han bundan önce yani yönetim selahiyetine sahip olmadan ve Azad Han'ı ikna edip ona baş eğdirmeden önce Azad Han ile çoğunu Kerim Han'ın kazandığı ve aşağıda detayları verilecek olan bir dizi savaşlar yapmıştı.

²³¹ Kendisi de diğer Erdelanlı sakinler gibi Şafii mezhebine mensub olan müellifin (bkz. Kadı, Zübde'tü't-Tevarih, s.39) kastı Osmanlı Devleti'ne sığınan ve Şii mezhebine mensub olan İranlılar olmalıdır.

Kerim Han ile Azad Han arasındaki ilk mücadele 1166 yılının mübarek Ramazan ayının sekizinde (9 Temmuz 1753) İsfendabad'a bağlı Kurve Köyünde yapıldı. Kerim Han yenildi ve Azad Han Pertiye Kalesi'ne gitti. Kerim Han kaçtı, kardeşleri, kavim, kabile ve tâbileri Azad Han tarafından hapsedildiler ve mal ve mülkleri yağmalandı. Azad Han'ın Kerim Han'la ikinci mücadelesi Kumişe'de²³², üçüncü mücadeleleri 1167 (M.1753) yılında Luristan'ın Serbend-i Silahur bölgesinde, dördüncü mücadeleleri Çeharmehal'de²³³, beşincisi ve Kerim Han'ın Feth Ali Han Afşar'a²³⁴ yaptığı gece baskını 1167 (M.1753) yılının sonunda, altıncı mücadeleleri yine 1167 (M.1753) yılında Şiraz havalisinde yaşandı. Yedinci mücadelelerinde Azad Han, Kerim Han'ı muhasara altına aldı. Bir kaç günlük kuşatmadan sonra 1167 yılının Kurban Bayramından bir gün sonra (Eylül 1754) Kerim Han kaleden çıktı, elinde kılıcı, kardeşleri, kavim-kabilesi ve bir grup askeriyle birlikte cesurca Azad Han'ın ordugâhına hamle yaptı. Azad Han'ın adamlarından çoğunu öldürdü, bir kısmını da yaraladı.

Bu sırada gurur ve kibre kapılan Feth Ali Han, Kerim Han Zend'e baş kaldırdı ve Urmiye Kalesi'ne sığındı. (vr 54) Kerim Han onu muhasara altına aldı. Muhasara altı ay sürdü. Yiyecek azlığından ve saldırı kabiliyeti kalmadığından Kerim Han, kalenin çevresine burçlar yaptırdı. Sonra da cesur topçulara ve yiğit zemburekçilere bir kaç gün boyunca kaleyi top yağmuruna tutmalarını emretti. Top ve gülle darbelerinden kale duvarları delik deşik edildi. Zendiye dilaverleri sürekli olarak meydan savaşı istiyorlardı. Sonunda kaledeki mahsurlar dışarı çıktılar ve taraflar arasında meydan savaşı yapıldı. Mahsurlardan bazıları katledildi ve bazıları da esir alındılar. Geri kalanlar mağlup bir şekilde kaleye döndüler. Sonra bir gün kaledekilerin tamamı meydan savaşı azmiyle dışarı çıktılar. Erdelan vâlisi Hüsrev Han, Kerim Han'ın yanındaydı ve Zendiye yiğitleri cesurca savaşıyorlardı. Feth Ali Han'ın kendisi de savaş meydanındaydı. Kerim Han'ın ordusu yenildi ve askerlerinin çoğu kaçtı. Komutanları Hemedan'a gitti. Hüsrev Han, Kerim Han'ın yanındaydı ve

²³² Kirmanşah'a bağlı bir köy. Bkz. Razmâra, Ferheng-i Coğrafya-yı İran, C.5, 339.

²³³ İsfahan'ın güneybatısında, Luristan, Fars ve Huzistan arasında yer alan dağlık bir bölge. Bkz. Lugatname-yi Dehhoda.

²³⁴ Tarih-i Kurd isimli nüshada Feth Ali Han Afşar şeklinde geçmektedir. Bkz. Tarih-i Kurd adlı eserin elektronik kopyası, vr.53. Ancak doğrusu Feth Ali Han Kaçar olmalıdır.

yanında kardeşleri, kabilesi ve Zendiye savaşçılarından küçük bir grup vardı. Kerim Han, Hüsrev Han'a; "Bu gün onurumuzu kurtarmalı ve bizi bu utanılacak durumdan kurtarıp başımız dik yürümemiz için bize yardımcı olmalısın" dedi. Bunun üzerine Hüsrev Han Erdelanlı cengaverlerle öne atıldı. Feth Ali Han Afşar'ın ordusuna cesurca saldırdı, Allah'ın yardımıyla onları mağlup etti. Feth Ali Han'ın askerleri dağılmış bir vaziyette kaleye firar ettiler. Hüsrev Han topçulara ve zemburekçilere kaleyi top yağmuruna tutmalarını emretti. Çaresiz kalan mahsurlar "El aman, el aman" diyerek kale kapılarını açtılar. Önde sadat, şeyhler ve mollalar Kelamullahı şefaathçi kılarak Kerim Han'ın huzuruna vardılar. O da kale ehline eman verdi, Feth Ali Han'ı bağışladı ve kaleden almayı umduğu her şeyi aldı. Kaleyi yıktırdı (vr 55) ve Feth Ali Han'ı alıp beraberinde Irak'a götürdü.

Kerim Han 1166 yılının Şaban ayının bir Pazartesi günü (Haziran 1753) Cevanrud'da, şehzade Mustafa Han ve sair hanlarla mücadele etti. Muhammed Han-ı Zend Bilaver'de Selim Paşa'ya bir gece baskını düzenledi ve o baskında Erdelan ve Babanlardan bazıları öldüler, Nezer Ali Sultan-ı Hewrami ve taraflardan bir çoğu da yaralandılar. Ertesi gün Selim Paşa da burnundan yara aldı ama Muhammed Han'ı mağlub etti ve Muhammed Han-ı Zend 13 Safer 1168 Cuma günü (29 Kasım 1754 Cuma) kaçtı. Muhammed Ali Sultan-ı Bane ve oğlu Süphanverdi Bey ile Salih Han-ı Merivan ve kardeşi Şir Bey aynı tarihte Selim Paşa tarafından öldürüldüler.

Süphanverdi Han dokuz defa²³⁵ Erdelan vâililiği yaptıktan sonra Hemedan'a gitti ve 1167 (M.1754)²³⁶ yılında orada öldü ve Hemedan'da defnedildi. Altı ay sonra naaşını Hemedan'dan alıp bu gün Şeyda²³⁷ adıyla meşhur olan Çemkulu Köyü'ne getirdiler ve köyün yakınlarındaki bir dağın başında medfun olan iki şehidin yanına gömdüler. Üzerinden altı ay geçmiş olmasına rağmen bir ayak tırnağı dışında cesedi hiç bozulmamıştı. Abbas Kuli Han'ın oğlu Kerim Han bir yıl Erdelan'ı yönettikten sonra 1168 (M.1755) yılında Fars vilayetinde öldü.

²³⁵ Mesture Mahşeref Hanım, Süphanverdi Han'ın son defa Azad Han Afgan tarafından Erdelan vâlisi olarak atandığını daha sonra azledilerek yerine Kerim Han'ın atandığını yazmıştır. Bkz. Mesture Kordestani, Tarih-i Erdelan, s.101.

²³⁶ Muhammed Merduh Kordestani ve Şükrullah Senendeci Süphanverdi Han'ın vefat tarihini 1161 olarak kaydetmişlerdir. Bkz. Merduh Kordestani, s.348; Senendeci, s.144.

²³⁷ Şeyda, Senendec şehrinin İylak mevkiinde bulunan yüksek bir dağın adıdır. Süphanverdi Han'ın mezarı oradadır ve mezarın üzerine bir kümbet yapılmıştır. Bkz. Menuçehr, s.47; Senendeci, s.488.

Nadir Şah, oğulları ve kabilesi yirmi yıl boyunca İran'da padişahlık yapıp saltanat sürdürdükten sonra gittiler. Azad Han-ı Afgan ve Kerim Han-ı Zend bir müddet Irak'ta birbirleriyle didiştiler. Bir kaç gün birisi galip geliyordu, bir kaç gün diğeri. Her kim galip gelirse yeni hüküm ve fermanlar çıkarıyordu. Ta ki 1169 (M.1756) yılında merhum Feth Ali Han'ın oğlu, şan ve şöhret sahibi şehinşah vasıflı Muhammed Hasan Han Kaçar ve silsile-i celileleri ortaya çıkıncaya kadar. Bu silsile güç, kuvvet, iktidar, devlet ve saltanat vasıflarına sahibti. Özellikle Muhammed Hasan Han, cesareti, adaleti, sahip olduğu ordu ve yaptığı fetihlerle herkesi geride bıraktı ve saltanat ve ikbalinin yıldızı (vr 56) parladı.

3.22. Hüsrev Han'ın Yeniden Atanması

Bütün Irak, Azerbeycan, Esterabad ve Mazenderan ahalişi Muhammed Hasan Han'ın etrafında kenetlendiler. Muhammed Hasan Han, 1170 (M.1757) yılında Erdelan hükümetini Hüsrev Han'a verdi ve Hüsrev Han atandıktan sonra vilayete geldi. Bir müddet Selim Paşa Baban Erdelan'ı yönettiği için Senendec ve ona tâbi yerler bir hayli gelişmiş, bayındır hale gelmişlerdi ama Erdelan'ın ayan ve eşrafından bir çoğu halen Şehrezor'da, Süleyman Paşa'nın yanında idiler. Erdelan hükümetinin Hüsrev Han'a verildiğini duyar duymaz vilayetlerine dönme hevesine kapıldılar. Süleyman Paşa, Erdelan ileri gelenlerini bırakmadı ancak diğer insanlar Senendec'e döndüler. Senendec ileri gelenlerinden ve eşrafından Necef Kuli Bey, Mihr Ali Sultan ve Yusuf Bey, Selim Paşa'nın vâililiği döneminde Senendec'de kalmışlardı. Selim Paşa'nın hükümeti döneminde İbrahim Bey, Babanlar tarafından kullanılmıştı. Muhammed Reşid Bey, babasının vefatından sonra kavmi ve tâbileriyle birlikte Elek'te idi. Revanser²³⁸, Şadiabad ve Pelengan'ı da tasarrufu altına almış, Hüsrev Han'a tabi olmamıştı.

Selim Paşa, Erdelan'da Hasanabad Kalesi'ni abad edip duvarlarını ördürmüş ve Senendec ahalişini kalede iskan ettirmişti. Kale içine evler, çarşı ve mescit inşa ettirmiş daha sonra Senendec şehrini ahalişden yoksun bırakıp kendi haline terk etmiş ve şehir harap ve viran olmuştu. Şehrin tanınmış simalarından Necef Kuli Bey, Mihr

²³⁸ Senendec şehrine bağlı bir yerleşim yeri. Kuzeyinde ve doğusunda Kamyaran, güneyinde Sencabi, batısında Veledbegi Köyü yer almaktadır. Bkz. Lugatname-i Dehhoda.

Ali Sultan, Yusuf Bey, Hüsrev Bey ve diğer meşhur kişiler mezkur kalede kendilerine ev ve imaretler yaptırmışlardı.

Hüsrev Han, Erdelan vâililiğine atandıktan sonra Senendec'e geldi ve şehri yıkık ve viran olmuş bir halde buldu. Hüsrev Han göreve başladıktan sonra çeşitli sebeplerle şehri terketmiş ve etrafa dağılmış olan ahali de şehre döndüler. Evlerini tamir edip tarlalarını işlemeye ve şehri abad etmeye başladılar. Hasanabad Kalesi'ne yerleşmiş olan şehrin uluları, zenginleri, ayan ve eşrafı kalede kalıp uzaktan uzağa Hüsrev Han'a itaat ve bağlılıklarını ve hizmete hazır olduklarını bildirdiler. Hüsrev Han, Abbas Han-ı Şahseven'i ve iki yüz atlısını ve kendi adamlarından da iki yüz kişiyi yanında tutuyordu. Yiyecek ve erzak yokluğundan dolayı çok büyük sıkıntı çekiyorlardı. Bu yüzden Senendec'den ayrılıp Hasanabad Kalesi havalisindeki düzlüklere çadır kurdular. Her gün bir dere kenarına veya farklı bir mekâna kurluyor, kendi adamlarını ve Abbas Han Şahseven'in adamlarını öteye beriye iskân ettiriyordu. Vilayette tam bir yetki (vr 57) ve nüfuzu yoktu ve kaleye yerleşmiş olan şehrin ekabiri Hüsrev Han'ı pek umursamıyorlardı. Kale sakinleriyle birlikte hareket eden Mihr Ali Sultan her gün atına atlayıp kaleden dışarı çıkıyor, Hüsrev Han'ın yanına gelip ona itaat ve bağlılığını arz ediyordu. Zamanla kaledeki ayan ve Hüsrev Han arasında nefret ve düşmanlık hisleri baş gösterdi. Hüsrev Han, Abbas Han ile istişare ettikten sonra; " Onların en önemli adamları Mihr Ali Sultan ile Hüsrev Bey'dirler. Onları ortadan kaldırabilirsek etkin ve yetkin oluruz" dedi.

Mihr Ali Sultan karar gereği her gün Hüsrev Han'ın yanına geliyordu. O gün de geldi. Onu tutuklayıp şehre gönderdiler. Daha sonra kalede bulunan Hüsrev Bey'i de alıp onu ve Mihr Ali Sultan'ı yok ettiler. Ellerinde avuçlarında ne varsa el koydular ve Hüsrev Han tam bir güç ve selahiyetle Erdelan'da nüfuzunu tesis etti. Hasanabad Kalesi'ni boşalttırdı ve sakinlerini getirip Senendec'e yerleştirdi. İnsanlar evlerini ve imaretlerini tamir etmeye, bağ ve bostanlarını işlemeye, tarlalarını sürmeye başladılar. Etrafa dağılmış olan ahali de Senendec'e döndü ve Hüsrev Han da ahaliyle hoş geçinerek ve adil bir yönetimle vilayetini yönetmekle meşgul oldu. Hüsrev Han Şehrezor'dan Senendec'e gelen reayadan kanun-u kadim gereği

hayvanlarının bir kısmını talep ediyor, onlar da bir bahane bulup vermemezlik ediyorlardı, bazen de Hüsrev Han onlardan bir şeyler almayı başarıyordu.

Süleyman Paşa gücünün ve kudretinin zirvesinde olarak Şehrezor'a hakimdi ve mağrur bir şekilde şehri yönetiyordu. Hüsrev Han'ın reayasına yaptığı muameleyi duyunca çok rahatsız oldu ve ondan intikam almak istedi. Bu arada Azad Han-ı Afgan maiyetiyle beraber Şehrezor'a gelmiş ve Süleyman Paşa'ya tâbi olmuştu. Süleyman Paşa ondan Senendec'e gidip sayıları iki yüz atlıyı bulabilen Muhammed Reşid Bey gibi vilayetın ileri gelenlerini etrafına toplamasını, Şehrezor'da ikamet eden yabancı yerleşimcileri de ordusuna dahil edip iki bin süvari tedarik etmesini ve Hüsrev Han'ı Hasanabad Kalesi'nden ve Senendec'den çıkarıp Erdelan vilayetini tasarrufu altına almasını istedi. Süleyman Paşa, Azad Han'a:

"Muhammed Reşid Bey'le birlikte söylediğim şeyi yaparsanız Mihr Ali Sultan ile Hüsrev Bey'in (vr 58) intikamını da ondan almış olacaksınız. Eğer kaleyi ve Senendec'i ele geçirirseniz ahaliyi, mallarını mülklerini orada bırakın. Siz Irak vilayetine yürüyün ve orayı ele geçirin" dedi.

Süleyman Paşa'dan bu emri alan Azad Han ordusu için gerekli hazırlığı yaptı. Süleyman Paşa da Muhammed Reşid Bey'i ve Erdelan ahalisini Azad Han'ın yanına verdi. Askerlerini düzene soktuktan sonra iki bin kişi ile harekete geçtiler. Bu haber Hüsrev Han'a ulaştı. Ahaliyi de yanına alıp Hasanabad Kalesi'ne gitti. Erzak ve gerekli levazımatı tedarik edip kaleye sığıdı. Azad Han da Hasanabad Kalesi havalisine geldi ve onları muhasara altına aldı. Hüsrev Han, Abbas Han-ı Şahseven'le birlikte kaleyi muhafaza etmek için her ne gerekiyorsa yaptı. Taraflar defalarca meydan muharebesi yaptılar. Cesur Afgan savaşçılar önceleri üstünlük sağladılarsa da sonunda Erdelanlı yiğitler kaleden dışarı çıkıp mevzilerine saldırdılar ve kaleyi kuşatanlar mevzilerini geri çekmek zorunda kaldılar. Afganların fermanırlığı altında savaşan Erdelanlı savaşçılarn kendi kabilelerine karşı hissettikleri merhamet duygusu onları var güçleriyle savaşmaktan alıkoyuyordu. Bu yüzden de Afganlar meydan savaşını kazanamıyorlardı. Erdelanlılar Afganların fermanırlığı altında savaşıyorlardı ve kale etrafına mevziler yapmışlardı. Yavaş yavaş mevzilerini kale kapısına kadar dayadılar. Özellikle Muhammed Reşid Bey'in ameleleri ve onlar

arasında da özellikle Muhammed Salih Bey-i Kemreh ki kördü, çok gayretli çalışıyordu. Hüsrev Han muhasaradan kurtulduktan sonra Muhammed Salih Bey'in muhasara esnasındaki gayretinden dolayı gözlerini kör ettirdi.

Bu yorgunun katli senin kaderinde yoktu

*Yoksa senin merhametsiz gönlün bunu esirgemezdi*²³⁹

Azad Han'a tabi Erdelanlılar ve Afganlar sadaklarında ne kadar ok varsa fırlattılar ama hiç bir tanesi bir Allah'ın kuluna isabet etmedi. Kadınlar su getirmek için Şir Hatun Çeşmesi'ne gidiyorlardı ve Erdelanlılar onlara kurşun yağdırıyorlardı. Hülasa, kırk beş gün boyunca Afgan ve Erdelanlılardan oluşan iki bin süvari ve piyade gece gündüz gayret etmelerine rağmen zafer elde edemediler. Kale kapısına doğru konumlandırılmış iki tane büyük Lahori topu vardı. Topçular her gün defalarca top atışı yapıyorlardı. (vr 59) Afganlardan bir çok kişi öldürüldü ama Hüsrev Han muhasaranın devam edeceğini anladı. Yardım ve imdat istemesi için bir adamını Hemedan'da bulunan Şeyh Ali Han-ı Zend'e yolladı. O da ordusuyla birlikte Hemedan'dan yola çıktı. Onun geldiğini duyan Azad Han, Afganları ve Erdelanlıları alıp kaçtı. Şeyh Ali Han bir müddet onları takip etti. Onları kaçırttı ve kendisi Merağe'ye²⁴⁰ gitti. Süleyman Paşa'nın o taraflarda bulunan bir kısım reayasına saldırıp mallarını garet etti, sonra da Irak'a döndü. Şeyh Ali Han, Hemedan, Melayir²⁴¹, Çeharrah²⁴² ve o tarafların ahaliden yoksun bulunan mevkiilerini abad etmek, oralarda zirai faaliyetler yaptırmak ve ahali için o bölgeleri mamur hale getirmek istiyordu. Bunun için yükler dolusu hububat ile bir çok ziraat levazımatı ve bazı aileleri Hüsrev Han'a gönderdi.

Hüsrev Han'ın vilayeti harap ve ahaliden yoksun bir haldeydi. Kendisi de ordugâhta değildi. Kalede muhafızlık görevi yapan ve bir çok kişinin sorumluluğunu taşıyan Yusuf Bey ve Mirza Abdullah aciz oldular. Akşam olduğunda kale kapısını açtılar, kendi ailelerini ve diğer mahsurların ailelerini kaleden çıkarıp Şehrezor'a

²³⁹ Hafız-ı Şirazi Divanı, Tashih: Perviz Natel Hanleri, İntişarat-ı Harezmi, 2.Baskı, Tahran, 1362, s. 444.

²⁴⁰ Tebriz'de Sehend Dağı'nın eteklerinde yer alan bir şehir.

²⁴¹ İran'ın Loristan Eyaletinde bir şehir.

²⁴² Loristan'da bir kasaba.

gittiler. Hüsrev Han ile kardeşi Rıza Kuli Han'ın aileleri ise kalede kaldılar. Ahalinin gittiğini duyan Hüsrev Han yanında bir grup adamla birlikte Hasanabad Kalesi'ne, ailesinin, hizmetkârlarının, tâbilerinin ve henüz göç etmemiş olan ailelerin yanına geldi. Kalede kalanları kendi ailesiyle birlikte Senendec'e getirdi. Şehri yeniden imar etmeye çalıştılar. Hüsrev Han, Hasanabad Kalesi'ni yıktırdı. Bu gün bile mezkur kale harap haldedir ve duvarlarından eser yoktur. Üç tane büyük ve oldukça kıymetli Lahori topu kalede idi. Kerim Han Zend adamlarını gönderip o topları oradan aldırdı.

Hüsrev Han Senendec'de evlerin ve imaretlerin tamir edilmesi, bağ ve bostanların yeşertilmesi, şehrin mamur hale getirilmesi için uğraştı ve yedi yıl Erdelan vâlisi olarak görev yaptı.

Şanlı Kaçar hanedanının saltanat, kudret ve iktidar zamanı "El umur merhunetu ba veqateha"²⁴³ hükmü gereğince henüz gelmemiş ve âlem-i ezelde takdir-i ilahi gereği saltanatları bir vakit daha tehir edilmişti. Zamanı geldiğinde ikbal ve bahtiyarlık yıldızları parlayacak, nuru her tarafı aydınlatacaktı. İran'da yıldız gibi parlayacak kişiler tarih sahnesine çıkacak ve devlet ve saltanatları güneş gibi doğup ebediyete kadar alemleri aydınlatacaktı.²⁴⁴ O vakit henüz gelmediği için Zendiye iktidarı günden güne güçleniyor, ilerleme kaydediyordu. Kerim Han-ı Zend bağımsızlık iddiasında bulunuyor ve Irak'ta boy gösteriyordu. Muhammed Hasan Han²⁴⁵ (vr 60) sınırdaki ve Mazenderan'da ağır bir ordu tedarik etti ve etrafına bir çok asker toplandı. Kerim Han Zend ile Muhammed Hasan Han-ı Kaçar arasında çok çetin bir savaş yaşandı. Yoğun bir çekişme ve çatışmadan sonra hükm-ü ilahi gereği Kerim Han galip, Muhammed Hasan Han'ın ordusu mağlup oldu ve kendisi de kaçtı. Bu zafer Zendiye vilayetinin gelişip güçlenmesine vesile oldu ve Kerim Han 1170 (M.1757) yılında Irak'tan hareket edip Fars vilayetine yöneldi. Şiraz beldesine yerleşip orayı saltanatının ve devletinin başkenti yaptı. Her vilayetten ve her taifeden tanınmış, söz sahibi, ileri gelen bir veya iki kişiyi talep etti ve onları Şiraz'da rehin tuttu. Bu çerçevede Ağa Muhammed Hüseyin Han, Azad Han, Refi' Han-ı Kaçar,

²⁴³ "Her şeyin bir zamanı vardır, her şey bir zamana bağlıdır" anlamında Arapça bir deyim.

²⁴⁴ Müellif eserini Kaçar Hanedanı (1789-1925) döneminde yazdığı için Kaçar şahırlarından bahsederken dönemin tarih yazıcılığı geleneğinin de etkisi ile övgü ifadelerine sıkça yer vermiştir.

²⁴⁵ Feth Ali Han'ın oğludur. Muhammed Hasan Han Aşağıbaş Qevanlû (ö.1758), Kaçar Aşağıbaş aşiretinin önderi Ağa Muhammed Han'ın babasıdır.

Şehbaz Han-ı Dünbülü, Penah Han-ı Cevanşiri, Reis Ahmed Şah-ı Deştetani ve İsmail Han-ı Kaşkai'yi çocukları ve aile efratlarıyla birlikte rehin tuttu. Şiraz Kalesi'ni baştan aşağı yeniledi. Metin ve muhkem bir kale, hisarlar, burçlar inşa etti. Kalenin hendekleri, burçları, hisarları ve duvarları diğer bütün kadim kalelelerinden daha sağlamdı. Ayrıca kaleye çeşitli büyük toplar, güller, zemburekler, cengaverler, bir burçtan öbürüne gidip gelmek için kullanılan urganlar, bir silahhane ve kale için gerekli olan sair levazımata yerleştirdi. İran'ın bütün askerleri onun etrafına toplandı öyle ki yüz binden fazla (vr 61) süvari leşkernüvisin defterine kaydedildi. Bir çoğunun evleri ve aileleri Şiraz'da bulunuyordu. Kerim Han'ın kendisi seferlere nadiren katılıyordu. Ne zaman bir vilayette birisi isyan edecek olsa kardeşlerinden veya kabilesinden birisinin emrine bir birlik verip ve onu serdar olarak atayıp yolluyordu. Vazifeyi alan kişi de gidip düşmanı mağlup edip geri dönüyordu. Kerim Han, saltanatı döneminde Azerbeycan, Irak, Fars ve Horasan'ın büyük bir bölümüne hükmediyordu. Ayrıca Arabistan ve Huzistan'ı²⁴⁶ da fethetti. Muhammed Sadık Han'ı kahhar bir orduyla Rumların büyük vilayetlerinden biri olan Basra'yı fethetmeye memur etti. Muhammed Sadık Han iki üç yıl Basra'yı Kerim Han'a bağlı olarak yönetti.

Ahmed Paşa ve kardeşi Mahmud Paşa, Şehrezor'a ve Çevelan Kalesi'ne hakim olan Süleyman Paşa Baban'a karşı Baban hükümetini ele geçirmek için ayaklandılar. Süleyman Paşa azledildi ve İran'a iltica etti. Hane Paşa'nın oğlu Muhammed Paşa, Bağdat veziri tarafından Baban hakimi olarak atandı. Süleyman Paşa Baban azledildikten sonra ailesi ve tabileriyle birlikte önce Sakız²⁴⁷ taraflarına gitti oradan da Kirmanşah'a geldi. Muhammed Paşa bir yıl boyunca Baban vilayetini yönetti. Daha sonra Bağdat veziri Süleyman Paşa, azledilmiş olan Süleyman Paşa Baban'a tekrar hilat gönderdi ve onu Baban hakimi olarak atadı. Böylece Hane Paşa'nın oğlu Muhammed Paşa azledildi. O da Zehab hakimi Abdullah Paşa ve Baban hakimi Süleyman Paşa'nın kardeşi Ahmed Paşa ile birlikte Süleyman Paşa'dan intikam almak için harekete geçti. Taraflar Sirvan Nehri kenarında karşılaştılar ve yapılan savaşta Hane Paşa'nın oğlu Muhammed Paşa ile Süleyman Paşa'nın kardeşi

²⁴⁶ Arabistan ve Huzistan İran'ın güney bölgeleridir.

²⁴⁷ İran'ın Kürdistan eyaletinde bir şehir.

öldürüldüler ve Abdullah Paşa ile Ahmed Paşa ağır bir yenilgi aldılar. Süleyman Paşa Baban galip geldi. Hüsrev Han, Kerim Han tarafından Erdelan vâililiğinden azledilerek yerine Süleyman Paşa Baban tayin edildi. Ahmed Paşa Şehrezor hakimi idi, onu da Bağdat veziri azletti.

3.23. Süleyman Paşa Baban'ın, Ali Han Baban'ın Yönetimleri ve Hüsrev Han'ın Yeniden Atanması

Süleyman Paşa Baban, Baban vilayetini (vr 62) bağımsız olarak yönetiyordu ve Ahmed Paşa Bağdat'ta vezir Ali Paşa'nın yanında idi. Vezir Ali Paşa, Süleyman Paşa'nın Kerim Han'a hizmet ettiğini ve kendisini kaale almadığını duydu. Bağdat veziri Ali Paşa azim bir iradeyle ve büyük bir cesaretle levendlerden, yeniçerilerden, kışladaki askerlerden, sipahilerden, ağalardan ve amelelerden müteşekkil bir orduyla Bağdat'tan hareket etti. Musul hakimi Emin Paşa'yı, Zehab hakimi Abdullah Paşa'yı, Baban vilayetine talip olan Ahmed Paşa'yı, Arapları ve muhtelif aşiretleri de beraberinde getirdi. Süvari ve piyadelerden oluşan yirmi bin askerle ve tophane ve zemburekhane levazımatıyla Kefri²⁴⁸ mıntıkasına vardı. Süleyman Paşa da Erdelanlılardan, Babanlardan ve sair kabilelerden süvari ve piyadelerin oluşturduğu on iki bin kişilik bir ordu hazırladı ve Vezir Ali Paşa'ya karşı koymak için harekete geçti. Taraflar karşılaştıktan ve aralarında azim bir savaş vuku bulduktan sonra Rum ordusu galip geldi ve Süleyman Paşa'yı ağır bir yenilgiye uğrattılar. Süleyman Paşa bir grup adamıyla birlikte kaçtı ve Erdelan'a geldi. Orduya ait bütün ağırlıkları ve savaş alet edavatını savaş meydanında bıraktılar. Çadırları, kılıçları, tüfekleri ve diğer savaş araç gereçleri Rumilerin eline düştü. Baban ve Erdelan askerlerinden bir çoğu esir alındı, bazıları da öldürüldüler. Zaferden sonra Bağdat veziri Ali Paşa, Ahmed Paşa'yı Baban hakimi olarak atadı.

Süleyman Paşa bir sene kadar İran'da kaldı. Ordusunu yeniden topladı, tam bir istidatla Çevalan Kalesi'ne gitti. Ahmed Paşa'yı kaleden çıkardı ve Bağdat vezirinden izin almaksızın, Baban vilayetine hakim oldu ve orayı müstakil bir şekilde yönetti. Bir süredir Şehrezor'a sığınmış olan Senendec'in ve ona tâbi beldelerin ahalisini Babanlı bir kısım ailelerle Senendec'e yolladı. Oğlu Hasan Bey'i de vekili

²⁴⁸ Süleymaniye'nin güneyinde bir şehir.

olarak Senendec'e gönderdi. Böylece hem Baban ve hem de Erdelan vilayetlerinin hakimi oldu. Her iki mülkü de yönetiyordu. Oğlu Ali Han da ailesiyle beraber Kerim Han Zend'in (vr 63) yanındaydı. Süleyman Paşa'nın eceli de gelmiş olduğu için bir gece İbrahim adında müfsid bir fakih onu hançerleyerek yaraladı. Yarası derin olduğu için Süleyman Paşa dokuz gün sonra öldü. Onun ölümünden sonra Bağdat veziri, kardeşi Muhammed Paşa'yı 1178 (M.1764) yılında Baban hakimi olarak tayin etti. Süleyman Paşa'nın vefatından sonra Kerim Han-ı Zend de, Süleyman Paşa'nın Şiraz'da rehin tutulan oğlu Ali Han'ı Erdelan hakimi olarak atadı ve Ali Han bir buçuk yıl boyunca bu görevi ifa etti. Vâililik selahiyetine sahip olmadığı ve bu görevi layıkıyla yapamadığı için Muhammed Reşid Bey Vekil, Mirza Abdullah Vezir, müstevfi Muhammed Sadık, Erdelan'dan firar edip Şiraz'a Kerim Han'ın yanına gittiler. Hüsrev Han o sıralarda Kerim Han'ın yanındaydı ve ona hizmet ediyordu. Kerim Han 1180 (M.1766)²⁴⁹ yılında Erdelan valiliğini adı geçen devlet adamlarının da tasdiğiyle Hüsrev Han'a verdi.

Hüsrev Han, Muhammed Reşid Bey'in, Mirza Abdullah ve Mirza Muhammed Sadık'ın ve sair ekabirin refakatiyle ve büyük bir tören ve şatafatla Senendec'e vardı. On bir yıl boyunca tam bir yetkiyle vilayeti yönetti ve güzel günler geçirdi. Senendec'de oldukça güzel muhtelif evler, hamamlar, mescitler inşa edildi, bağ ve bostanlar yeşerdi. Hüsrev Han hükümet merkezi olarak kullanılan ve atalarından kalmış olan imareti yıktırdı. Yeni, nakışlı, tasvirli büyük bir imaret yaptırdı. Adı geçen imarete camları olan bir çok pencere kullanıldı ki söz konusu imaret halen bile bütün güzelliği ve temizliğiyle ayaktadır. İmarette mescit de yaptırdı ve yıllardır harap halde bulunan Kışlak Köprüsü'nü yeni baştan yaptırdı ki şimdi bile sapsağlam ayaktadır. Daha önce Erdelan valiliğine ait olan, viran ve yerle yeksan olmuş Bağ-ı Meydan'ı yeniden tezyin etti, üzüm bağları ve muhtelif ağaçlarla donattı ki halihazırda Çehar Bağ adıyla meşhurdur. Hüsrev Han ve vilayeti öyle bir güç, kuvvet, kudret ve saadet elde etti ki bu güç ve saadet önceki yüzyıllarda hiç kimseye nasip olmamıştı. Ne bir yere sefer yapıyordu ne de ordu sevkediliyordu. Bütün İran ahali, özellikle de Erdelan ahali güzel günler geçiriyorlardı. Ta ki (vr

²⁴⁹ Metinden anlaşıldığı kadarıyla Hüsrev Han bu tarihte üçüncü kez Erdelan vâililiğine atanmıştır oysa Şükrullah Senendeci ve Muhammed Merduh Kordestani 1179 yılında Hüsrev Han'ın ikinci kez Erdelan vâlisi olarak atandığını kaydetmişlerdir. Bkz. Senendeci, s.153; Merduh Kordestani, s.358.

64) Rum serhaddindeki vezirler, hakimler ve paşalar Devlet-i Âliye-yi Osmaniye'nin divanına serhaddeki karışıklığı ve Basra vilayetinin nasıl fethedileceğini arzedeceye kadar.

Divan-ı Âl-i Osman'dan hüküm sadır olup emir buyuruldu ki; "Vezir Hasan Paşa ile Musul ve Kerkük valileri Çevalan Kalesi tarafından, Bağdat veziri ve muhafızı Abdullah Paşa Zehab tarafından Basra'yı kurtarmak ve intikam almak için İran topraklarına yürüsünler. Belki bu şekilde Basra vilayeti İran hakimi Kerim Han'ın tasarrufundan çıkarılır ve geri alınır ve Kerim Han'dan intikam alınmış olur."

Baban vilayeti hakimi Muhammed Paşa, Hasan Paşa'nın yanına gitti. Ona bir çok taahhütler vererek; "Eğer bana bir ordu ve geniş yetkiler verir ve Merivan üzerinden yürümeme müsaade ederseniz belki bir şeyler yaparım" dedi. Hasan Paşa da Osmanlı Devleti'nden mühim bazı işlerin halledilmesi için aldığı nakit parayı Muhammed Paşa'ya verdi, onu fermandar olarak atayıp Rum ordusundan elinde bulunan bütün askerleri emrine verdi. Muhammed Paşa Merivan'a geldi, Bane'yi ele geçirdi ve gövde gösterisi yaptı. Bu durum Erdelan valisi Hüsrev Han'ın hiç hoşuna gitmedi ve hadiseyi Şiraz'da bulunan Kerim Han'a arzetti. Hüsrev Han, Kerim Han'ın cevabını beklemeden hizmetinde bulunan askerlerle ve ona yardım etmek için gelen Merağe ve Gerus'un ordularıyla birlikte yaklaşık dört beş bin cesur süvariden ve tüfekçiden oluşan ordusuyla Muhammed Paşa'yı defetmek için Senendec'den hareket etti. Menzil menzil yol alan Hüsrev Han, Merivan'da onu bekleyen Muhammed Paşa'nın Rum ve Babanlı süvarilerden oluşan on-on iki bin kişilik ordusuyla savaşmak için harekete geçti. Taraflar karşılaştıktan sonra aralarında savaş vuku buldu. Muhammed Paşa'nın ordusu Hüsrev Han'ın ordusunun iki katıydı. Buna rağmen Hüsrev Han'ın ordusu savaş meydanında gerçekten iyi dayandı. Bu iki ağır ordunun uzun süren savaşından sonra taraflardan bir çoğu kılıç, tüfek ve mızrak darbeleriyle yaralandı ve kaçtı. (vr 65) Erdelan ahalisinden Mirza Abdullah Vezir'in oğulları Mirza Ali ve Mirza Mehdi, Yusuf Bey'in oğlu Nasrullah Bey, Abdullah Bey-i Münşi ve vilayetin ileri gelenlerinden bazıları o savaşta öldürüldüler. Mirza Abdullah'ın oğlu Mirza Ahmed ve vilayetin bazı önde gelenleri de esir edildiler. Muhammed Paşa'nın ordusundan bazıları katledildi ve bazıları da esir alındı.

Neticede Hüsrev Han'ın ordusu mağlup oldu, Rumiler ve Babanlar galip geldiler. Savaşın sonra Hüsrev Han Senendec'e geri döndü. Şehirde kaldı ve kalenin muhafazası ve reayanın idaresiyle meşgul oldu. Olup bitenler Kerim Han'ın kulağına gitti, Rumiler'in bu nahoş hamlelerine karşılık vermek için rikab-ı hümâyün ordusunu ve vilayetlerdeki askerlerden oluşan asâkir-i mansureyi Şeyh Ali Han'ın oğlu Feth Ali Han'ın ve Ali Murad Han'ın fermanlıkları altında tayin etti. Kısa süre içinde Erdelan havalisine ordugâh kurdular ve gün be gün etraftan dalga dalga gelen askerler orduya katıldılar. 1191 yılının Recep ayının başlarında (Ağustos 1777) savaşın yapıldığı meydana karargâh kurmuş olan Muhammed Paşa'ya doğru harekete geçtiler. Muhammed Paşa'nın ne ilerleyebilecek gücü ne de geri çekilecek yüzü olmadığı için savaş meydanında kalakalmıştı. İran ordusu hızlıca harekete geçti. Hüsrev Han görkemli bir şekilde ordunun önünde seyrediyor, hücumu yönetiyordu. Ordu Karan Vadisi'ne ulaştı. Muhammed Paşa ve beraberindeki Rumiler Çevalan Kalesi'ne kaçtılar ve Rum ordusu kendi kendine tefrikaya düştü. İran askerleri Çevalan Kalesi'ne beş fersah uzaklıkta bulunan Kızılcı'ya vardılar. Süphanverdi Han'ın oğlu Lütf Ali Han bir grup askerle Rumları takip etmesi için görevlendirildi. Lütf Ali Han, Şehrezor ve Karadağ'a²⁵⁰ kadar gitti. O diyarları yağmalayıp garet etti. Bu sırada Kerim Han tarafından gönderilen öncü birliklerin komutanı Kurt Ali Bey de ona yetişti. Kerim Han, Hüsrev Han'a ve ordudaki diğer serdarlara şanlı Rum sultanının²⁵¹ elçi gönderdiğini, özürlerini beyan ettiğini ve anlaşma yapmak istediğini dolayısıyla Şehrezor'dan ayrılıp yerlerini geri dönmeleri gerektiğini yazdı. "İştimalen li emrihi"²⁵² Ali Murad Han Kermanşah'a doğru hareket etti ve Kelb Ali Han ile Hüsrev Han, Erdelan'a bağlı Zağ (vr 66) mevkiine geldiler ve iki ay boyunca orada kaldılar. Kerim Han tekrar bir ulak gönderip şöyle emretti: "Fesat kaynağı Muhammed Paşa ve Rum askerlerinin kökleri kazınmadığı için tekrar harekete geçmişler. Şehrezor'a gidip o vilayeti ve ona tâbi mıntıkları çiğneyin, yerle bir edin."

Emir geldikten hemen sonra Kelb Ali Han ile Hüsrev Han büyük bir orduyla Zağ'den hareket ettiler. Hüsrev Han tekrar ordunun öncü birliğinin komutanı olarak

²⁵⁰ Irak'ın Kürdistan bölgesinin köylerinden biri.

²⁵¹ I.Abdülhamid (1774-1789).

²⁵² "Onun emrine itaat etti" anlamında Arapça bir ifade.

yürüdü ve Zülfikar Han ile diğer serdarlar ağır bir orduyla onu takiben yola revan oldular. Hamse hakimi Zülfikar Han ve diğer hanlar başka bir yoldan Şehrezor'a girdiler. Çevalan Kalesi'nde bulunan Muhammed Han firar etti ve Hasan Paşa, kâhyayı bir orduyla birlikte Muhammed Paşa'nın imdadına yetişmesi için gönderdi. Ahmed Paşa, Hüsrev Han'ın serdarı Kelb Ali Han'ın yanına geldi ve Muhammed Paşa ile kâhyanın peşinden gitti. Kâhya ve Muhammed Paşa muhkem bir mevzi yapmışlardı ve bir kaç gün mevzilerinde kaldılar. Hüsrev Han, Kelb Ali Han ve Ahmed Paşa'nın mevzilerine yaklaşmakta olduğunu duyan Muhammed Paşa, kâhya ve Rum askerleri karşı koyacak gücü kendilerinde bulamadılar ve akşam olunca mevzilerini terkedip kaçtılar. İran askerleri o vilayetleri tamamen harab ettiler, evlerini yıkıp tarlalarını viran ettiler, sakinlerine saldırıp gidebilecek durumda olanları sürdüler ve kadınlarını esir aldılar. Velhasıl, Merivan'da mağlup edilmiş olan Hüsrev Han'ın intikamını Muhammed Paşa'dan ve Rumilerden katbekat aldılar. Hoşgörülü bir insan olan Hüsrev Han, askerleri tarafından tutsak edilmiş olan bütün esirleri askerlerinin elinden aldı ve sahiplerine geri verdi. Esirler de topraklarına geri döndüler. Rıza Kuli Han'ı bir grup askerle Ahmed Paşa'nın yanında bıraktılar ve Hüsrev Han, Kelb Ali Han ve diğer hanlar emirlerindeki askerlerle birlikte Şehrezor'dan hareket edip Senendec'e döndüler. Kelb Ali Han askerleriyle Şiraz'a gitti ve Hüsrev Han Erdelan vilayetine hakim olup müstakil bir şekilde orayı yönetti. Rıza Kuli Han, düşmanlarını bertaraf ettikten ve Ahmed Paşa'nın istiklalini temin ettikten sonra vilayete (vr 67) geri döndü.

Muhammed Paşa bundan sonra kendisini Kerim Han'a nisbet etmeye başladı ve bu durum Bağdat vezirine de malum oldu. Bazı zamanlar kardeşi Ahmed Paşa'yı üzerine salıyorlardı ama Muhammed Paşa, Kerim Han'dan yardım ve destek gördüğü için her defasında galip geliyordu. Muhammed Paşa'nın hikayesi şöyleydi:

Kerim Han-ı Zend tarafından Gerus havalisinde bulunan Ali Murad Han, Muhammed Paşa'nın imdadına yetişmesi için gönderildi. Ali Murad Han 1186 yılının Ramazan ayında (Kasım 1772) Senendec'e ulaştı ve Ramazan ayının son günlerinde Sakız'da Muhammed Paşa ile görüştü. Muhammed Paşa, Ali Murad Han ile birlikte Çevalan Kalesi'ne gitti. Bağdat veziri tarafından Baban hakimi olarak tayin edilmiş olan Ahmed Paşa kaçtı ve Muhammed Paşa hükümetin başına geçtikten sonra Ali

Murad Han Şiraza'a geri döndü. Daha sonra Ali Murad Han ikinci defa büyük bir orduyla Muhammed Paşa'ya yardımcı olmak için 1187 yılının Şaban ayında (Ekim 1773) Kerim Han tarafından görevlendirildi. Ali Murad Han ve Muhammed Paşa; Ahmed Paşa, Abdullah Paşa, levendler başağası ile Çevalan Kalesi havzasında savaştılar. Ali Murad Han yenildi ve savaş meydanında Ahmed Paşa tarafından tutuklatılıp hapse atıldı. İki ay boyunca zındanda kaldı daha sonra Bağdat'a, vezirin yanına gönderildi ve on iki gün Bağdat'ta tutulduktan sonra serbest bırakıldı ve Feyli Kürdistan'ı²⁵³ üzerinden Şiraz'a yollandı. Muhammed Şefi' Han-ı Zend emri altındaki orduyla Muhammed Paşa'nın imdadına yetişmesi için Kerim Han-ı Zend tarafından görevlendirildi. 1188 (M.1774) yılının kış mevsiminin ortalarında on-on iki bin süvariyle birlikte Senendec'e geldi ve ordusuyla birlikte iki ay Senendec'de kaldı. Oradan Hüsrev Han'la birlikte Şehrezor'a doğru hareket etti ve orada Muhammed Paşa'ya katıldı. Muhammed Paşa istiklaline kavuşturuldu ve Muhammed Şefi' Han ile Hüsrev Han ordularıyla birlikte yedi ay boyunca Şehrezor'da kaldılar ve 1189 (M.1775) yılında Erdelan'a geri döndüler. Nezer Ali Han-ı Zend'in yakınlarından Muhammed Ali Bey ordusuyla birlikte geldi ve Muhammed Paşa ile birlikte Çevalan Kalesi'ne yürüdüler. Ahmed Paşa ve Abdullah Paşa kaleyi terkedip kaçtılar. Muhammed Paşa için tekrar emniyet tesis (vr 68) edildi ve Muhammed Ali Bey, Senendec'e Nezer Ali Han'ın yanına döndü.

Süleyman Paşa'nın oğlu Halid Paşa bir kaç adamıyla birlikte 1190 (M.1776) yılında Mendeli'de öldürüldü. Muhammed Paşa Kerkük'e gitti ve Ahmed Paşa da peşinden gitti. 1191 yılının Sefer ayının sonlarında (Mart 1777) Kerkük'ten döndüler. 1190 yılının Muharrem ayında (Şubat 1776) Ömer Paşa Bağdat vezirliğinden azledildi. El-Hac Hafız Mustafa Paşa Bağdat vezirliğine atandı ve Ömer Paşa yakalanıp katledildi. Üç ay sonra Mustafa Paşa da azledildi ve Abdi Paşa Bağdat'a geldi. Abdullah Kâhya özrünü beyan edip Araplardan ve Bağdat ahalisinden bir grubu yanına alarak Bağdat'tan ayrıldı ve bir ay boyunca şehre bir fersah uzaklıkta

²⁵³ Zagros eteklerinde yerleşik eski bir Kürt kabilesidir. İran'ın Loristan ve Kirmanşah bölgeleri ile Irak'ın Bağdat, Basra, Kerkük, Koye, Erbil, Süleymaniye ve Hanekin gibi kentlerinde yaşamaktadırlar. Feyli Kürtleri çoğunlukla Şii mezhebine mensupturlar. Feyli Kürdistanı'ndan kasıt Loristan'dır.

bir yerde konakladı. Aynı tarihte Bağdat vezirliği Abdullah Paşa'ya ve Kerkük de Hasan Paşa'ya verildi.

Kerim Han-ı Zend bundan sonra gerek kendisi ve gerekse vekilleri eliyle yirmi iki yıl, belki de daha fazla, Irak, Fars ve Azerbeycan topraklarını yönetti. Öyle bir adil düzen tesis etti ki Allah'ın kulları onun döneminde emniyet ve asayiş içinde yaşadılar ve insanlar her nereye gitmek isterlerse korkudan ari bir şekilde gittiler ve murad ettikleri şeylere kavuştular. Onun döneminde ahali ve reaya güven içinde rahat bir yaşam sürdürdüler ta ki Kerim Han 1193 yılının Safer ayının 13'ünde (2 Mart 1779) ölünceye kadar.

Kerim Han'ın ölümünden bir kaç gün sonra kardeşleri, akrabaları ve Zendiye taifesi arasında büyük bir ihtilaf baş gösterdi. Aralarındaki nifak ve husumet öyle bir şiddetlendi ki sonunda çatışmaya dönüştü ve Nezer Ali Han ile oğulları ve Şeyh Ali Han taifesinin küçükleri ve büyükleri o nifakamiz çatışmada öldürüldüler. Zeki Han, komutanlık ve önderlik sorumluluğunu Ebulfeth Han'ın üzerine yıktı ve kendisi de ona tâbi oldu ama iki ay sonra onu hapse attırdı, daha sonra onu da yanına alıp İsfahan'a geldi. Babasının yaptığı kötülüklerin cezasını o çekti, bütün İsfahan halkı ona karşı birleşti ve bir akşam aralarında çıkan savaşta onu (vr 69) öldürdüler. Ebulfeth Han da Şiraz'a döndü.

Özetle, Kerim Han'ın ölümünden sonra her gün ülkede bir olay oluyordu. Ahalinin gözüne uyku girmiyor, insanlar maksatlarına nail olamıyorlardı. Yediden yetmişe herkes endişe içindeydi. İnsanlar hep bir şeylerin hasretini çekiyor, genci yaşlısı hiç kimse arzuladığı hayata kavuşamıyordu. Bu karışık ortamı müşahade eden Zülfikar Han-ı Afşar, gurur ve kibre kapıldı ve muhalefetin bayraktarlığını yaparak bağımsızlık iddiasında bulundu. Ali Murad Han-ı Zend²⁵⁴ o sırada İsfahan'daydı. Zülfikar Han'ın muhalefet için kalkıştığını duydu. Askerlerinin ihtiyaçlarını temin edip onları hazırladı ve babası Hüsrev Han tarafından on dört yıldır rehin tutulan Han Ahmed Han'ı da yanına aldı. İsfahan'dan iki menzil uzaklaştıktan sonra Irak'ın bütün hanları, önderleri, sultanları, ileri gelenleri ile Muhammed Han-ı Feyli ve Bağdat

²⁵⁴ Zend Hanedanlığı'nın şahırlarından. 1781-1785 yılları arasında hüküm sürmüştür.

veziri tarafından sürülen Baş Ağa Ahmed Ağa ve levendleri gelip Ali Murad Han'a katıldılar. Böylece etrafına büyük bir ordu toplanmış oldu. Etrafına evbaş ve haydutlardan bir grubu toplayan Zülfikar Han da isyan bayrağı çekmiş ve tuğyan etmişti. Zülfikar Han menzil menzil ilerleyerek Ali Murad Han'ın ordusuna kadar yaklaştı. İki taraf İsfahan havalisinde karşılaştılar. Gün doğumuyla başlayan ve akşam karanlık çökünceye kadar kana susamış iki ordu arasında cereyan eden savaşta Zülfikar Han mağlup ve hakir, Ali Murad Han galip ve mensur oldu. Zülfikar Han'ın askerlerinden bazıları öldürüldü ve bazıları da esir alındı ve beraberlerinde getirdikleri yükleri, eşyaları ve erzakları Ali Murad Han'ın askerlerine nasip oldu. Zülfikar Han beş altı adamıyla birlikte savaş meydanından sağ kurtulmayı başardı ancak ecel atı onu alıp Tarem'e²⁵⁵ götürdü. Tarem beldesi hakimi onu tutuklatıp hapse attırdı daha sonra da Ali Murad Han'ın yanına (vr 70) gönderdi. Ali Murad Han, Zülfikar Han'ın katledilmesini emretti ve zaferden sonra Hüsrev Han'la görüşme talebinde bulundu. Hanlardan birini gönderip Hüsrev Han'ı çağırdı. Hüsrev Han 1194 yılının mübarek Ramazan ayının ortalarında (Ağustos 1780) büyük bir gösteriş ve ihtişamla Erdelan'ın ayan, eşraf, han ve sultanlarından oluşan bin beş yüz kişilik bir kabileyle Senendec'den hareket etti ve İsfahan havalisinde bulunan Ali Murad Han'ın ordugahına geldi. Ali Murad Han onu ordugaha bir fersah kala karşıladı. Hüsrev Han ordugah'a varır varmaz hapiste bulunan Kirmanşah hakimi Allah Kuli Han'ın serbest bırakılmasını Ali Murad Han'dan rica etti. Onun rızasına uygun olarak Allah Kuli Han hemen hapisten çıkarıldı, ona hil'at verilip Kirmanşah yönetimine tekrar atandı. Ali Murad Han'ın ordusu Ebher'de²⁵⁶ idi, Hüsrev Han orduya katıldıktan sonra oradan hareket edip Kazvin'e gitti. Ali Murad Han bir müddet orada kaldı ve her gün Hüsrev Han'a hediye kabilinden çeşitli nefis şeyler verdi. Hüsrev Han'ın komutanlarına, hanlarına, yanındaki ayan ve eşrafa erzak ve ihtiyaç duydukları diğer şeylerden fazlasıyla verdi ve Hüsrev Han ile ordusuna ilgi ve alaka gösterdi. Daha sonra Kazvin'den hareket edip İsfahan'a yöneldi.

Sadık Han'ın oğlu Cafer Han büyük bir grupla İsfahan'da idi. Cafer Han, Ali Murad Han'ın geldiğini duyar duymaz kaçtı ve yanındaki cemiyetin çoğu gelip Ali

²⁵⁵ İran'ın Zencan Eyaleti'nin şehirlerinden biri.

²⁵⁶ Zencan Eyaleti'nin şehirlerinden biri.

Murad Han'ın ordusuna katıldılar. Cafer Han bir grup adamıyla beraber Şiraz'a gitti ve Ali Murad Han kalabalık bir orduyla İsfahan'a girdi. Hüsrev Han'ı makul bir imarete ve askerlerini de münasip yerlere yerleştirdi. Erdelan'ın ulularına ve meşhurlarına duyduğu muhabbetten dolayı onları kendi muhafazasından sorumlu kıldı. Hüsrev Han ve maiyetine oldukça büyük bir ilgi ve saygı gösterdi. Kürdistan ahalisinin adetiymiş, ne zaman bir olay olsa ve vilayetlerinin hakimiyle bir yere gitseler ve seferleri uzun sürse aciz olurlar, muhalefet (vr 71) etmeye başlar ve türlü bahaneler bulurlardı. Erdelan ileri gelenleri Hüsrev Han ve maiyetinin Ali Murad Han'ın izzet ve ikramına mazhar olduğunu gördükleri için Hüsrev Han'la tartışmaya başladılar ve ona; "Her gece bize nöbet tutturuyorlar, bizi Zahir Han ve Seydi Murad Han'la birlikte devriye görevine gönderiyorlar" diye söylediler. Aralarında bu tür nahoş sözler dolaşmaya başladı ve Hüsrev Han'a duydukları öfkeyi Ali Murad Han'a arzettiler. Hüsrev Han'ın kudret ve kabiliyetinin farkında olan Ali Murad Han bu durumdan hoşlandı ve onların Hüsrev Han'dan ayrılmalarını arzuladı zira Hüsrev Han'ın gücünü ve iktidarını kaybetmesini istiyordu bu yüzden bu tefrikayı önlemek yerine teşvik ediyordu.

Erdelan ulularının muhalefetinin öncülüğünü Muhammed Reşid Bey Vekil yapıyordu. Onunla birlikte Erdelan taifesinin geneli, sultanlardan; Bane hakimi Salih Sultan, Cevanrud hakimi Derviş Sultan, Hewraman hakimi Rıza Sultan, Bane hakimi Salih Sultan'ın kardeşi Zaman Sultan, Erdelan büyüklerinden; Yusuf Bey'in oğlu Abbas Kuli Bey, Mirza Abdullah Vezir'in oğulları Mirza Yusuf ve Mirza Ahmed, Hasan Ali Bey'in oğlu Nezer Ali Bey ve biraderzadelerinden üç dört kişi, Sakız taifesi, meşhur ve sıradan insanlar ve ameleler ve tâbilerin hepsi, Hüsrev Han'a olan düşmanlıklarını aşikar ettiler. Onu Ali Murad Han'a şikayet ettiler ve Hüsrev Han'dan ayrıldılar. Yanında sadece Erdelan'ın ileri gelenlerinden iki üç kişi ve sıradan insanlardan on-on iki kişi kaldı. Ferraş²⁵⁷, yasavulu²⁵⁸, carcısı²⁵⁹ ve başmakçısı²⁶⁰ bile ondan ayrılıp Muhammed Reşid Bey'in etrafında toplandılar. Muhammed Reşid Bey, Erdelan ahalisiyle birlikte muhalefet sancağını dalgalandırdı.

²⁵⁷ Hizmetkar, müstahdem, uşak. Bkz. Lugatname-i Dehhoda.

²⁵⁸ Muhafız, koruma. Bkz. Lugatname-i Dehhoda.

²⁵⁹ Çağırıcı, münadi. Bkz. Lugatname-i Dehhoda.

²⁶⁰ Ayakkabılardan sorumlu görevli. Bkz. Lugatname-i Dehhoda.

Aralarındaki nifak bir ay boyunca devam etti. Ali Murad Han, Muhammed Reşid Bey ve Erdelan ahalesinin Hüsrev Han'la olan münakaşalarının bitecek gibi olmadığını anladı ve bu yüzden Hüsrev Han'ı bir kaç günlüğüne valilikten azletti ve Muhammed Reşid Bey ile Erdelan ahalesinin de tasdiğiyle Süphanverdi Han'ın oğlu Kehzad Han'ı vali olarak atadı. Kehzad Han'a verilmek üzere göstermelik bir hil'at ve valilik beratı Senendec'e getirildi. Bu arada Sadık Han-ı Zend'in oğullarının Ali Murad Han'a karşı bilindikleri ve Şiraz'dan kalabalık (vr 72) bir toplulukla harekete geçtikleri haberi geldi. Ali Murad Han, Muhammed Zahir Han'ı ve Seydi Murad Han'ı başlarında Muhammed Reşid Bey'in bulunduğu ve Hüsrev Han'a muhalefet edip Muhammed Reşid Han'a tabi olan Erdelanlı üç yüz süvariyle birlikte Sadık Han'ın oğullarına karşılık vermeleri için tayin ve memur etti. İlk gelişlerinde Ali Murad Han'ın komutanları onları püskürtmüştü. Bu sefer tayin edilen birlik onlarla savaşmaya gitti. Taraflar karşılaştıktan sonra Sadık Han'ın oğulları merdane saldırdılar ve Muhammed Zahir Han ile Seydi Murad Han karşı koyacak gücü kendilerinde bulamadıkları için yenildiler ve Sadık Han'ın oğulları galip geldiler.

Muhammed Zahir Han ve Seydi Murad Han'ın yenildikleri haberi İsfahan'a ulaşınca Ali Murad Han'ın ordusunda kargaşa çıktı ve birbirlerinden ayrıldılar. İsfahan'da Ali Murad Han'ın yanında bulunan Hüsrev Han ve Rıza Kuli Han beraberlerindeki Erdelanlılar'la İsfahan'dan hareket ettiler ve menzil menzil ilerleyerek İsfendabad'ın Çemeklu Köyü'ne geldiler. Muhammed Reşid Bey, Muhammed Zahir Han ve Seydi Murad Han'la birlikte yenilgiye uğrayan üç yüzü aşkın Erdelanlı da İsfahan'a, Ali Murad Han'ın yanına gittiler. Aynı grup oradan Hüsrev Han'ın gelişinden bir süre önce doğruca Senendec'e geldiler. Kehzad Han Erdelan hakimi olduğu için Hüsrev Han'ın İsfahan'dan Senendec'e gelemeyeceğini düşünüyorlardı. Kehzad Han'la işbirliği yaptılar ve vilayeti tasarrufları altına aldılar. Aradan iki gün geçtikten sonra Hüsrev Han, Rıza Kuli Han ve Lütf Ali Han'ın Senendec'e vardıkları haberini aldılar. Kehzad Han, Muhammed Reşid Bey, Mirza Yusuf, Mirza Ahmed Vezir ve onlara tabi olan ahali çaresiz, ailelerini ve eşyalarını alıp Paygelan'a²⁶¹ firar ettiler. Aynı gün Hüsrev Han, Rıza Kuli Han ve Lutf Ali Han tâbileriyle birlikte Senendec'e (vr 73) vardılar. Yol yorgunluğunu attıktan sonra ordu

²⁶¹ Senendec şehrinin Gavrud bölgesinin köylerinden biri. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.71.

tedarik edip akşam vakti Paygelan'da ordugâh kurmuş olan mezkur cemaate gece baskını yaptılar. Muhammed Reşid Bey, Kehzad Han, Mirza Ahmed, Mirza Yusuf, Abbas Kuli Bey ve onlarla birlikte şehirden kaçanlara saldırıp ellerinde avuçlarında ne varsa aldılar. Mezkur şahıslar ailelerini alıp Şehrezor'a kaçtılar. Hüsrev Han ve Rıza Kuli Han Senendec'e döndüler ve bu çatışmada zarar görüp etrafa dağılmış olan sıradan insanlar Hüsrev Han'ın yanına geldiler. Kör Muhammed Paşa ile kardeşi Ömer Paşa da Hüsrev Han'ın yanına geldiler. Kardeşleri Mahmud Paşa, Baban hakimi idi. Mahmud Paşa, Hüsrev Han'dan kardeşlerini talep etti. Hüsrev Han da ona bir adam gönderip; "Siz Kehzad Han'ı yanınızda tutuyorsunuz. Onu bize gönderin, biz de Muhammed Paşa'yı size gönderelim" dedi.

Mahmud Paşa da Ebubekir Ağa'yı bu konuyu görüşmek üzere Hüsrev Han'a yolladı. Hüsrev Han, Muhammed Paşa ile Ömer Paşa'yı Ebubekir Ağa'ya teslim etti ve onları Çevalan Kalesi'ne yolladı. Ağa Muhammed'i de Kehzad Han'ı getirmesi için yolladı. Oraya ulaştıklarında aylardan mübarek Ramazan'dı. Mahmud Paşa, kardeşleri Ömer Paşa ve Muhammed Paşa'yı hemen katlettirdi ve Kehzad Han'ı da Ağa Muhammed'e teslim edip Hüsrev Han'a yolladı. Kehzad Han huzura vardığında Hüsrev Han ona son derece ilgi ve şefkat gösterdi. O da aynı şekilde karşılık verdi ve Hüsrev Han'ın hizmetine râm oldu. Muhammed Reşid Bey de kendisine tabi ayanla Şehrezor'a göç etti ve oradan da Bağdat'a gittiler. Eşyalarını, yakınlarını ve çoluk çocuklarını Zehab'ta bıraktılar. Hüsrev Han bir ordu hazırladı ve onları geri getirmek için Ver Ovası'na gitti. Muhammed Reşid Bey Vekil'in yanında bulunan Mirza Yusuf, Mirza Ahmed Vezir, Abbas Kuli Bey ve diğer önde gelen Erdelanlılar Hüsrev Han'ın yanına döndüler. Muhammed Reşid Bey, kardeşleri, kavmi, akrabaları ve tabileriyle Zehab'ta kaldı. Daha sonra ailesini Zehab'ta bırakıp kendisi kabilesinden bir kaç kişi ile Bağdat'a gitti. Bağdat veziri Süleyman Paş onu son derece sıcak karşıladı, ona ilgi ve şefkat gösterdi, hil'at verdi. Muhammed Reşid Bey'e ve beraberindekilere Zehab ve ona tabi yerlerde bulunan (vr 74) üç dört tane büyük köyü bağışladı. Onlara, her ne ihtiyaçları varsa temin etmeleri için şanlarına yaraşır ayni ve nakdi yardımda bulundu. Muhammed Reşid Bey'in kabilesi, akrabaları, tâbileri ve reayasının sayıları bin aileyi buluyordu. Bağdat'tan ayrılmak için izin aldı ve kendisine tahsis edilen köylere gelip yerleşti. Her sene Hüsrev Han'ın reayası

yaylacılık için etrafa dağıldığında onlara önderlik ediyor hatta bazıları da Muhammed Reşid Bey'in yanında kalıyorlardı. Velhasıl Muhammed Reşid Bey üç dört yıl Rum Toprağında güzel günler geçirdi. Ta ki Ali Murad Han onu huzuruna çağırıncaya kadar.

Muhammed Reşid Bey, hazırlığını yaptı ve yanına kavminden makul bir grup insanı alıp İsfahan'a Ali Murad Han'ın yanına gitti. Ali Murad Han ona son derece sıcak ve müşfik davrandı. Hüsrev Han da amcalarıyla birlikte o sırada İsfahan'da idi. Ali Murad Han, Muhammed Reşid Bey'e izzet ve ikramda bulunarak onu onurlandırdı ve Hüsrev Han'la barışmalarını istedi ama her ne yaptıysa da olmadı. Ali Murad Han Pelengan ve Cevanrud mıntıklarını vilayetten ayırarak Muhammed Reşid Bey'e, kabilesine ve tâbilerine verdi. Nezer Ali Bey ve Muhammed Reşid Bey'in oğulları Zehab'ta kaldılar. Kehzad Han ve Lutf Ali Han da Muhammed Reşid Bey'le anlaşatılar ama bu mutabakat onlara hiç bir fayda getirmedi onlar da çaresiz, Hüsrev Han'a itaatlerini bildirip onun hizmetine girdiler ve Ali Murad Han'a şöyle söylediler:

"Burada sizin lütuf ve inayetinize mazhar olan Muhammed Reşid Bey bizimle eşit, hemfikir ve müttefik olduğunu iddia etmektedir ama kabilesi, tâbileri, oğulları ve Nezer Ali Bey Rum topraklarındadırlar. Gerçekte kendisi de Bağdat vezirine hizmet etmektedir. İşte bu da son bir kaç gün içinde gelen ve Bağdat vezirinin onu çağırıldığını gösteren mektup."

İddialarını ıspatlamak için hazırladıkları düzmece mektubu Ali Murad Han'a takdim ettiler. Ali Murad Han, Muhammed Reşid Bey'i huzuruna çağırdı ve müddeilerin önünde onu sorguya çekti. Muhammed Reşid Bey her ne kadar masum olduğunu, iddiaların gerçek dışı olduğunu söylediye de bir işe yaramadı. Ali Murad Han onun hapsedilmesini emretti. İsfahan'da sahip olduğu mal mülk cinsinden her ne varsa el konuldu. Hüsrev Han, Muhammed Reşid Bey'in kabilesinden, reayasından ve tâbilerinden beş bin tümen alacağını ve Ali Murad Han'a yollayacağını taahhüt etti. Hüseyin Han taahüd edilen meblağın tahsiline memur edildi. Han Ahmed Han'ın yanına geldi ve ikisi Muhammed Reşid Bey'in hizmetkarlarının ve tâbilerininin (vr 75) mal mülk nevinden neleri varsa alıp Ali Murad Han'a gönderdiler. Daha sonra

Muhammed Reşid Bey hapisten çıkarıldı ve tekrar Ali Murad Han'ın ilgi ve şefkatine mazhar oldu. Bir kaç gün sonra Ali Murad Han, Hüsrev Han'ı kemal derecesinde saygı ve ihtiramla vilayetine göndermek istedi ama bu niyetinden vaz geçmesi uzun sürmedi ve onu yine yanında alıkoydu.

Bundan önce de yazıldığı üzere²⁶² Ali Murad Han Hemedan'a geldi. Sadık Han'ın oğlu kısa süre içinde İsfahan'ı ele geçirdi ama ondan sonra kabiliyetli ve donanımlı bir ordusu olmadığını farkettiler. Ali Murad Han ihtiyaçların tedariki için bir süre Hemedan'da durdu daha sonra yanındaki makul ve cesur birlikle Hemedan'dan İsfahan'a doğru hareket etti ve yolda Sadık Han'ın oğlunun öncü birlikleriyle karşılaştı. Mezkur birlik gece vakti Şiraz'a doğru kaçtı. Sadık Han, Ali Murad Han'ın korkusundan Şiraz Kalesi'ne sığınmış, erzak ve tophane levazımatı tedarik etmişti ve kalenin metin ve muhkem oluşuna güvenmişti. Ali Murad Han, Şiraz Kalesi'ni fethetmek ve Sadık Han'ı yakalamak için İsfahan'dan hareket edip Şiraz'a doğru yola koyuldu. Menzil menzil ilerleyerek sonunda Şiraz'a vardı ve kaleyi kuşatmaya başladı. Askerleri, kaleyi dört bir taraftan kuşattılar ve kuşatma dokuz ay devam etti. Bir çok defa meydan savaşları yaptılar ve Ali Murad Han'ın askerleri galip geldiler ta ki erzakları tükeninceye kadar. Kalede de büyük bir kıtlık baş gösterdi ve kale ahali bu durumdan rahatsız olmaya başladı. Kale ahali arasında tefrika ortaya çıktı ve bu durumdan istifade eden Ali Murad Han'ın ordusu kaleye hücum edip kolay bir şekilde ele geçirdi. Sadık Han ve oğulları yakalanıp öldürüldüler ve hazine ve define ve mal mülk cinsinden neleri varsa Ali Murad Han'ın askerlerine nasip oldu.

Ali Murad Han bu açık fetihten sonra Erdelan'ı yakıp yıkmayı, Hüsrev Han ve Rıza Kuli Han'ı (vr 76) tutuklayıp İsfahan'a götürmeyi düşündü. Bunun için rikab-ı hümayun ordusundan beş bin süvariye Cafer Han'ın komutası altında tayin etti. Bu dehşetengiz haberin Erdelan'a ulaşmasından sonra Hüsrev Han beklemeksizin 1194 yılının Şevval ayında (Eylül 1780) bir grup hizmetkârıyla birlikte Senendec'den hareket etti ve izini kaybettirmek için Hansar yolundan menzil menzil ilerleyerek İsfahan'a gitti. Oğlu Han Ahmed Han da ailesini, eşyalarını, Erdelan'ın ayan ve eşrafını , reaya ve tabilerini ve Senendec ahalisini şehirden göç ettirdi ve adı geçenler

²⁶² Müellif daha önce Ali Murad Han'ın Hemedan'a geldiğine dair bir bilgi paylaşmamıştır.

Hewraman'a kaçtılar. İsfendabad'da bulunan Rıza Kuli Han da aile efradıyla birlikte göç etti ve Hewraman'a gidip Han Ahmed Han'a katıldı. Cafer Han, komutası altındaki beş bin kişilik orduyla bereber iki üç gün sonra Senendec'e vardı. Hüsrev Han'ın kâtibi, şehirde kalan garip ve biçare insanlara gücü yettiğince mukayet olmak ve onlara önderlik etmek için şehirde kalmıştı. Han Ahmed Han, Rıza Kuli Han ve beraberlerindeki kırk gün boyunca Hewraman'da kaldılar. Daha sonra da Cafer Han'ın korkusundan Hewraman'dan göç edip Şehrezor'a gittiler. Rıza Kuli Han da oradan hareketle İraka'a doğru gelmekte olan ve bağımsızlık iddiasında bulunan İmam Kuli Han-ı Hewrami'nin yanına gitti. Onun refakatiyle ta Erdelan topraklarına kadar geldiler. İmam Kuli Han'ın beş altı bin süvarisi vardı. Cafer Han, Senendec'i harab etmişti ve halâ oradaydı. İmam Kuli Han, Cafer Han'ı Senendec'den kovdu ve şehirdeki aciz ve düşkünleri onun zulmünden kurtardı. Daha sonra şiddetli soğuklardan dolayı Senendec'den ayrılıp Hemse yolundan Tebriz'e gitti. Rıza Kuli Han da bir kaç gün Senendec'de kaldı. Acı çekiyordu. Kehzad Han ve Lütf Ali Han, Kirmanşah'ın destek kuvvetleriyle üzerine doğru geldikleri için Senendec'den ayrıldı, Gerus'a kaçtı ve orada öldü.

Hüsrev Han bu süre zarfında İsfahan'da kaldı. Orada gözetim altında tutuluyordu. Sonunda Ali Murad Han insafa geldi, Hüsrev Han'a şefkat gösterdi, oğlu Han Ahmed Han için de Şehrezor'a (vr 77) hil'at gönderdi. Hil'at almış olan Han Ahmed Han, ailesi, tâbileri, yanındaki ayan ve eşrafla Şehrezor'dan hareket etti ve kış mevsiminin başlarında Senendec'e vardı. Babasının naipliğini yapıyordu. Bir süre sonra da Ali Murad Han, Hüsrev Han'ı vazifesinin başına gönderdi ve Hüsrev Han İsfahan'dan ayrılıp 1198 (M.1783) yılında Senendec'e geldi. Allah Kuli Han o sırada Kirmanşah hakimi idi. Hüsrev Han onu Ali Murad Han'ın hapisanesinden kurtarmasına, Kirmanşah hükümetinin tekrar ona verilmesine vesile olmasına rağmen Hüsrev Han Senendec'e döndükten sonra Allah Kuli Han onun topraklarına göz dikti, onunla ilgili uygun olmayan tavır ve davranışlar sergiledi. Erdelan topraklarına girip saldırganlık yaptı. Hüsrev Han iki üç defa adam gönderip bu yaptıklarından vazgeçmesini, haddini aşmamasını, komşuluk hukukuna riayet etmesini ondan istedi.

Bu esnada Ali Murad Han'ın öldüğü haberi geldi. Allah Kuli Han daha da kibirlendi, bağımsızlık ve hükümdarlık iddiasında bulundu. Sancak, top, zemburek, otağ, kös, boru gibi hakimiyet alametleri ile ordu ve savaş alet edavatı tedarik etti. Yanında getirdiği on iki bin süvari ile Kirmanşah'tan büyük bir gösteriş ve debdebeyle, sancak ve davullarla hareket etti. Irak'ı fethetmek gayesiyle Senger'e girdi. Nezer Ali Han ile kardeşi Feth Ali Han ve oğlu Allahverdi Han ve Muhammed Reşid Bey'in oğulları, Allah Kuli Han'ın yanına gittiler. Onların refakatiyle Hüsrev Han'a karşı yapılacak savaş için gerekli kudreti kendinde gördü ve savaşa hazır hissetti. Hüsrev Han da beklemeden hemen, sayıları bin kişiyi bulmayan bir grup cesur askeriyle Senendec'den hareket edip Allah Kuli Han'ın öncü birliklerinin ve Allahverdi Han'ın ordusunun ordugâh kurduğu Emirabad Köyü'ne²⁶³ geldi. Onları mağlup etti, yenilen öncü birlikler akşam Allah Kuli Han'ın ordusuna katılıp askerleri arasında panik ve korkuya sebep oldular. Ertesi gün güneş doğduğunda iki ordu Senger yakınlarında karşı karşıya geldiler. Çatışma ve dövüşten sonra Allah Kuli Han savaş meydanında öldürüldü ve ordusu ağır bir yenilgi (vr 78) aldı. Askerlerinden çoğu öldürüldü, ileri gelenlerinden bir çoğu esir alındı ve onlardan geriye kalan eşyalar, çadırlar, zemburek ve toplar, binekler, develer, yükler, erzaklar, ayni ve nakdi mallar Hüsrev Han'ın askerlerinin eline geçti. Nezer Ali Han ve canlarını kurtarabilen askerler firar ettiler. Hüsrev Han, Allah Kuli Han'ın katledilmesinden ve ordusunun yenilmesinden sonra Esedabad'a geldi. O sırada Ali Murad Han ölmüş, ordusundaki eyalet askerleri ve "Vend"ler ayrılıp çoğu Hüsrev Han'a intisap etmişlerdi. Irak'taki hanların ve sultanların tamamı da Hüsrev Han'ın yanına geldiler.

O günlerde, Kaçar silsile-i celilesinin mümtaz şahsiyeti, İran mülkünün sahibi, Süleyman şan, İskender nişan, sahip kıran, fatihler fatihi, güç ve kudret sahibi Ağa Muhammed Han²⁶⁴, "Lezral i'lamu şevketihi ve seldenetihi fi İran"²⁶⁵ Esterabad²⁶⁶ hududunda memleket için asker toplamak ve ordu hazırlamakla

²⁶³ Senendec vilayetinin Kamyaran şehrinin Gavrüud bölgesindeki köylerden biri. Bkz. Senendeci, s.444.

²⁶⁴ Kaçar Hanedanı (1789-1925)'nin kurucusu. 1789-1797 yılları arasında hüküm sürmüştür.

²⁶⁵ "İran'da Kaçar saltanatını ilan etmeye çalışıyordu" anlamında Arapça ifade.

²⁶⁶ Kuzeydoğu İran'da bugün Gürgân adıyla anılan tarihî şehir.

meşguldü. Hüsrev Han'ın on-on bir bin süvarisi vardı. Kimseye bağlı ve tabi değildi. Bağımsız bir şekilde askerlerini hakim olduğu sahalarda sevk ve idare ediyor, gövde gösterisi yapıyordu. Cafer Han-ı Zend de Irak'ta varlık iddiasında bulunuyordu. Muhammed Reşid Bey, tâbileri ve kabilesiyle birlikte Cafer Han'ın yanındalardı. Onun kışkırtmasıyla Cafer Han, Hüsrev Han'la savaşmak ve onu bertaraf etmek için Irak ve Fars askerlerinden yirmi bin süvari ve tüfekçi hazırladı. Menzil menzil ilerleyerek Hüsrev Han'ın hakim olduğu topraklara vardı.

İsmail Han-ı Zend o sıralarda Hemedan'da idi. Cafer Han'a karşı koyacak gücü kendinde göremediği için kaçmıştı. Cafer Han beraberindeki ağır orduyla, tophane ve zemburekhane levazimatıyla ve sair ağırlıklarla kış mevsiminin ortalarında Hemedan'a vardı. Senendec'e bir adam gönderip Hüsrev Han'dan kendisine bağlılık ve itaatini bildirmesini istedi. Hüsrev Han kulak asmadı, Cafer Han'a meydan okudu ve Hamse hakimi Ali Han ile Gerus hakimi Muhammed Hüseyin Han'dan yardım ve imdat istedi. Mezkur hanlar ordularıyla birlikte Hüsrev Han'ın yardımına geldiler. Hep birlikte Senendec'den hareket (vr 79) ettiler ve menzil menzil ilerleyip Salihabad'da ordugâh kurdular. Seyyid Murad ve Muhammed Reşid Bey devriye göreviyle orada bulunuyorlardı. Hüsrev Han'ın ordusunu görür görmez Salihabad'dan firar edip Cafer Han'ın yanına gittiler. Hüsrev Han'ın geldiğini haber alan Cafer Han'ın askerleri korku ve paniğe kapıldılar. Cafer Han, Hemedan yakınlarında Fars topçularını, zemburekçilerini ve tüfekçilerini tutuklattı. Kendisi ve askerleri onların arkasına konuşlanıp Hüsrev Han'ın ordusuyla aralarına demirden bir set ördüler. Hüsrev Han'ın ordusu da gelip bu demir setin karşısına mevzilendi ama Cafer Han'ın askerleri yerlerinden çıkıp meydan savaşı yapmaya cesaret edemediler. Erdelanlı dilaverler her gün yaya ve atlı olarak semender misali safları yardılar, topçuları geçerek Cafer Han'ın askerlerini savaşmaları için tahrik ettiler, onları meydan muharebesine davet ettiler ancak bu tahrikleri bir işe yaramadı. Cafer Han'ın askerleri top ve tüfeklerle karşılık verdiler ve Hüsrev Han'ın askerlerine ateş yağdırdılar. İki üç gün böyle geçti. Sonunda Hüsrev Han'ın askerleri aniden hücum edip top ve tüfeklerin üzerine yürüdüler ve akşam vakti üstünlüğü ele geçirdiler. Sabah güneş doğduğunda Hüsrev Han, sayısı altı bini aşkın ordusunun önünde ve Hamse hakimi Ali Han ile Gerus hakimi Muhammed Hüseyin Han'la birlikte genel

hücuma kalktı ve Cafer Han'ın kendisini savunmak için ördüğü demirden duvarın üzerine yürüdü. Erdelanlı yiğitler var güçleriyle saldırdırıp savaş meydanına hakim oldular ama üzerlerine top, tüfek, gülle ve zemburekler yağdı. Erdelanlı dilaverler kararlı bir şekilde savaşmaya devam ettiler. Gün batımına iki saat kala gayrete gelen Cafer Han, askerlerini yeniden konumlandırdı ve savaşmak için, topçulardan kurduğu demirden siperin dışına çıktı ve meydana atıldı. İki ağır ordu arasında cereyan eden oldukça azim savaştan sonra kader Hüsrev Han'ın yüzüne güldü ve ordusu galip geldi. Erdelanlı dilaverler merdane dövüşüler ve Cafer Han'ın ordusuna ağır bir yenilgi tattırdılar. Cafer Han'ın hanlarından (vr 80) bir çoğu esir edildi ve ordusundaki ayan ve eşrafın bir çoğu savaş meydanında katledildi. Cafer Han'ın ordusundan geriye kalan yükler, erzaklar, binekler, eşyalar, develer, tüfekler, savaş araç gereçleri, cezayir²⁶⁷ ve sair tophane ve zemburekhane alet edavatıyla top ve gülleler Hüsrev Han ile askerlerinin eline geçti. Ordusundan geriye kalan askerler Cafer Han ile birlikte İsfahan'a kaçtılar. Hüsrev Han bir kaç gün Hemedan'da kaldıktan sonra oradan hareketle Burucerd ve Nihavend taraflarına gitti. O havalide bulunan insanlar Hüsrev Han'a çeşitli hediyeler takdim edip ona itaat ve bağlılıklarını bildirdiler. Muhammed Reşid Bey de aldığı bu yenilgiden sonra, yedi yıl önce aileleriyle Senendec'den göç etmek zorunda kalmış olan ve Hemedan'da Cafer Han'ın yanında bulunan kabile üyeleri, tâbileri ve emrinde çalışanlarla birlikte Hüsrev Han'ın yanına geldi. Hüsrev Han onu bağışladı ve geçmişte yaşananları unuttu, Muhammed Reşid Bey'e ilgi ve şefkat gösterdi. Hüsrev Han Hemedan'da bulunduğu sırada Muhammed Reşid Bey'e üç bin tümen değerinde ayni ve nakdi yardım gönderdi ve vilayette sahip olduğu ne kadar köy, reaya, amele, aile ve ileri gelen varsa Muhammed Reşid Bey'in tasarrufuna bıraktı ve ona son derece saygı ve hürmet gösterdi. Hüsrev Han, Hemedan ve havalisindeki mühim işleri hallettikten ve o bölgeye çeki düzen verdikten sonra menzil menzil ilerleyerek Senendec'e geldi ve Muhammed Reşid Bey'in yakılmış olan imaretini bir yıl süren bir çalışmadan sonra onun için yeni baştan yaptırdı.

Daha önce de yazıldığı gibi İsmail Han Zend, Cafer Han'ın korkusundan firar etmiş, Hüsrev Han'a sığınmış ve onun yanında Cafer Han'a karşı savaşmıştı.

²⁶⁷ Bir tür top. Bkz. Lugatname-i Dehkhoda.

Zaferden sonra kendisi, kardeşleri ve kabilesi kılık değiştirerek Gerus'un Bicar nahiyesine yerleşmiş ve orada hayatlarını idame ettirmeye çalışmışlardı. Koyun postuna bürünmüş kurt gibi yaşıyor, derviş kılığında dolaşarak hilekârlık yapıyorlardı. Hüsrev Han bir adamını gönderip İsmail Han ve kardeşlerini Bicar'dan Senendec'e çağırdı. Hüsrev Han'ın yanına geldiklerinde Hüsrev Han, derviş kıyafetlerini çıkarttırdı, onlara meliklere yaraşır kıyafetler giydirdi. Onlara çadır, silah, binek ve ihtiyaç kabilinden eşyalarla birlikte bir grup asker vererek onlara mutlak bir serbestlik bağışladı ve istedikleri yere gidebileceklerini söyledi. İsmail Han, Senendec'den makul bir güruh ve meliklere yaraşır levazımatla ayrıldı ve (vr 81) Kirmanşah'a doğru hareket etti. Kirmanşahlılar onu karşılamaya gelmedikleri için onları kuşatma altına aldı, kale sakinleri de Hüsrev Han'dan yardım ve imdat talep ettiler. Hüsrev Han kabiliyetli süvarileriyle 1201 yılının Ramazan ayında (Haziran 1787) Kirmanşah Kalesi'ni işgalden kurtarmak için Senendec'den hareket etti. İsmail Han, Hüsrev Han'ın geldiğini haber alınca hızlıca oradan kaçtı ve Nihavend taraflarına gitti. Kirmanşah hakimi Hacı Ali Han ve şehrin ayan ve eşrafı makul hediyelerle birlikte Hüsrev Han'ın yanına geldiler. Vendler'in bir kısmı, Loristan bölgesinin bazı aşiretleri ile Bahtiyariler²⁶⁸ ve sair aşiretler İsmail Han'ın etrafına toplanmış ve sayıları on-on iki bin süvari ve piyadeyi bulan bir ordu vücuda getirmişlerdi. Hüsrev Han, Allah'ın kullarını ondan kurtarmak ve şerrini def etmek için Kirmanşah'tan hareket ederek onu takip etti ve Serbend havalisine ulaştı. İsmail Han Serbend'e yakın bir bölgede durdu ve Hüsrev Han da karargahını İmanlu Köyü'ne kurdu. Taraflar İmanlu Köyünde karşı karşıya geldiler. Taraflar arasında gün doğumuyla başlayıp ikindi vaktine kadar süren oldukça azim bir savaş yaşandı. Ok, tüfek ve mızraklarla birbirlerine vurdular. Sonunda İsmail Han'ın ordusu ağır bir yenilgi aldı ve tarumar oldu. Hüsrev Han'ın ordusu ise galip, muzaffer ve mensur. İsmail Han'ın ordusunda bulunan hanların ve sultanların çoğu esir alındı, daha sonra da katledildiler. İsmail Han yanında bulunan beş altı adamıyla birlikte firar etti ve ordusuna ait geride kalan ne kadar eşya, erzak, binek ve mal varsa Hüsrev Han'ın askerlerine nasip oldu. Hüsrev Han bir kaç gün kalıp o bölgeye çeki düzen verdikten sonra askerleriyle birlikte sağ salim ve muzaffer olarak menzil menzil ilerleyip

²⁶⁸ Bkz. Dipnot 185.

Senendec'e vardı ve hazret-i zillullah-ı âli'nin hizmetine girdi. Her sene dergâh-ı alempenaha makul bir ve vergi ve rikab-ı hümâyuna asker gönderdi.

Padişah-ı Cemşid makam²⁶⁹ Esedabad, Tuyserkân²⁷⁰ ve Senger mıntıklarını Hüsrev Han'a bağışladı ve iki üç defa (vr 82) onu huzuruna çağırdı. Hüsrev Han, özrünü belirtti ve gitmedi. Süphanverdi Han'ın oğlu Lutf Ali Han'ı kendi yerine gönderdi ve Lutf Ali Han iki üç yıl şahın yanında kaldı. Şah-ı Cemşid makam Hüsrev Han'ı kör ettirmeyeceğini, öldürmeyeceğini ve onu azletmeyeceğini ve bunlar için bahane aramayacağını belirten bir yeminname yazıp mühürledi ve Hüsrev Han'a gönderdi. Şah, Mirza Ahmed Vezir'i de huzuruna çağırmişti. O da Tahran'da, rikab-ı hümâyunun hizmetinde idi. O da Hüsrev Han'a bir arize yazıp gönül rahatlığıyla Tahran'a gelebileceğini söyledi. O tarihten bu satırların yazılmakta olduğu bu zamana kadar on bir yıldır Mirza Ahmed Vezir Tahran'da bulunuyor. Hüsrev Han için artık bahane kalmamıştı. Sefer hazırlığı yaptı, oğlu Han Ahmed Han'ı naibi olarak görevlendirdi ve vilayette bıraktı. 1204 yılının Şaban ayında (Nisan 1790) Senendec'den hareket edip Tahran'a gitti. Tahran'a iki fersah kala şehrin ileri gelenlerinin çoğu onu karşılamaya geldiler ve büyük bir sevgi ve saygı gösterisiyle Tahran'a vardı. Padişah-ı alempenah, Hüsrev Han'ı huzuruna çağırdı ve onu, cenneti andıran meclisine oturttu. Ona saygı ve ihtiram gösterdi, her gün onunla özel olarak görüştü ve kendisine ilgi ve alaka gösterdi. Ta ki Allah'ın taktiriyle Hüsrev Han hastalanıncaya kadar.²⁷¹ Hüsrev Han ağır bir rahatsızlık geçirdi ve kendinden geçti. hazret-i zillullah-ı âli'nin kullarından, dönemin meşhur Hristiyanlarından ve oldukça tanınmış doktorlarından Mirza Mesih ve diğer hekimler, Hüsrev Han'ın tedavisi için gayret ettiler. Bütün imkânlarını seferber edip ellerinde bulunan tüm ilaçları Hüsrev Han'ın tedavisi için sarfettiler fakat fayda etmedi aksine hastalığı daha da şiddetlendi. Hekimler sabah akşam gayret ettiler, ilgilendiler, tedavi etmeye çalıştılar fakat bir işe yaramadı.

²⁶⁹ Ağa Muhammed Han-ı Kaçar.

²⁷⁰ Esedabad ve Tuysergan İran'ın Hemedan Eyaleti'nde yer alan iki şehir.

²⁷¹ Şükrullah Senendeci, Hüsrev Han'ın Ağa Muhammed Han Kaçar'dan duyduğu korku ve endişeden dolayı sara hastalığına yakalandığını iddia etmiştir. Bkz. Senendeci, s.173. Buna karşın Muhammed Merduh Kordestani, Hüsrev Han'ın şahın meclisinde olduğu bir gece kadehine bir ilaç konulduğunu, Hüsrev Han'ın önce sarhoş olduğunu ve sonra aklını kaçırdığını yazmış ve şöyle eklemiştir: "Bilmiyorum kadehine ne koydular, onu bir kadehle delirttiler." Bkz. Merduh Kordestani, s.371.

Han Ahmed Han, Hüsrev Han gittikten bir kaç gün sonra Senendec'de mühim bazı işleri halletmek için gayret etti. Bu sırada Bilbas taifesinin toplandığı ve Senendec'e doğru ilerledikleri, etrafı yağmalayıp talan ettikleri haberi geldi. Han Ahmed Han hemen ordusunu hazırladı. Emir Aslan Han ve Muhammed Reşid Bey'le birlikte son derece gayretli ve cesur bir şekilde Senendec'den (vr 83) hareket etti. Vilayetin bütün askerlerini toplamamış ve herkese haber vermemişti bu yüzden de sınırlı sayıda bir birlikle vakit kaybetmeden haktanımar Bilbasların şerrini def etmek için menzil menzil ilerleyerek Başmak Tilku Köyü'ne²⁷² vardı. Bilbaslar o havalide saklanmış, mevzilenmişlerdi. Han Ahmed Han'ın gelişinden haberdar olan o hayırsızlar öne atıldılar ve taraflar karşı karşıya geldiler. Daha karşılaşmanın ilk anlarında Erdelanlı dilaverler o zelil taifeye saldırdılar ve Bilbaslar o cesurlara karşı direnemeyip yenildiler ve geri çekildiler. Cesaret ve yiğitlikte, kahramanlık ve cengaverlikte eşi olmayan Han Ahmed Han, üzerlerine yürüyüp Bilbaslı savaşçıları kırıp geçirdi. Ecel vakti de gelmiş olduğu için Han Ahmed Han'a ansızın bir kurşun isabet etti ve iki üç saat sonra Allah'ın rahmetine kavuştu. Bu haberi alan uğursuz Bilbaslar, Han Ahmed Han'ın askerlerine saldırdılar. Han Ahmed Han'ın askerleri komutanlarının öldüğünü duyunca sarsıldılar ve savaşacak mecalleri kalmadı. Kararlılıkla savaş meydanında duran Emir Aslan Han ve Muhammed Reşid Bey direnmeye devam ettiler ve o münafık taifeye saldırdılar ve onlara ağır bir yenilgi tattırdılar. Bilbaslardan çoğu öldürüldü, bazıları esir alındı ve Erdelan ordusu muzaffer olarak onları Sakız havalisine kadar takip etti. O hayırsız taifenin yaralıları yolda telef oldular. Emir Aslan Han ve Muhammed Reşid Bey askerleriyle Senendec'e döndüler.

Han Ahmed Han'ın öldüğü haberi Tahran'a ulaştı. Padişah-ı alempenah, Hüsrev Han'ın iyileşme ihtimalinin olmadığını, oğlunun öldürüldüğünü ve vilayeti yönetecek, vergileri toplayıp divan-ı âli'ye ulaştıracak kimsenin bulunmadığını anladı. Lutf Ali Han bir süredir rikab-ı hümâyün hizmetinde bulunuyordu ve şah, eğer Hüsrev Han çağrısına cevap vermez, huzuruna gelmez ise Erdelan yönetimini Lutf Ali Han'a vereceğini vadetmişti. Şah bundan önce Lutf Ali Han'ı, (vr 84) Hüsrev Han'ı Tahran'a çağırması için Senendec'e göndermişti. Şah, Hüsrev Han'ın oğlu

²⁷² Senendec vilayetinin Divandere şehrine bağlı bir köy.

öldüğü ve kendisi de henüz iyileşmediği için Lutf Ali Han'ı vâli vekili olarak tayin etti. Erdelan ahalisi de bu durumdan razı ve hoşnut oldular. Bu şekilde Lutf Ali Han iki üç ay boyunca naip olarak Erdelan'ı yönetti. Padişah-ı tedbirendiş, Hüsrev Han'ın durumunun günden güne kötüye gittiğini ve iyileşme ihtimalinin bulunmadığını görünce Lutf Ali Han'ı 1205 (M.1791)²⁷³ yılında Erdelan vâlisi olarak atadı.

3.24. Lutf Ali Han ve Oğlu Hasan Ali Han'ın Yönetimleri

Lutf Ali Han hoş geçimliydii, lütuf ve ihsanını ahaliden esirgemiyordu. Bütün hanzadeler, beyzadeler, sultanlar, ayan ve eşraf ona tâbi olup itaat ettiler, onun emir ve yasaklarına uydular. Ahalinin çoğu ondan razı idi ve onun hizmetine koşuyordu. İki üç yıl rikab-ı şahide bulunduğu için hizmet tecrübesi vardı. Mahareti ve cesaretiyle dikkatleri çekmişti.

Kohkilûye²⁷⁴, Şuşter ve Dezful²⁷⁵ şehirleri şaha itaatten yüz çevirdiler. Şah, rikab-ı hümâyun hizmetinde bulunan Muhammed Reşid Bey Vekil ve Mirza Ahmed Vezir'e hil'at verip onlara huzurdan ayrılmaları için izin verdi ve Lutf Ali Han'ı Şuşter ve Dezful seferi için görevlendirdi. Lutf Ali Han'a o bölgeye giderek oralara çeki düzen verme, şahın tasarrufu altına alma ve serkeşlikte bulunanları cezalandırma emri verdi. Lutf Ali Han'ın Allah'ın kudretiyle Senendec'e gelişi şehri onurlandırdı. Ordu, erzak ve savaş levazımatı ve asker tedarikiyle meşgul oldu. Kısa süre içinde Erdelanlı üç bin cengaver süvari hazırladı, yanındaki mahir cengaverlerle Senendec'den hareket edip Kirmanşah'a vardı. Kirmanşah'ta görevli askerleri, komutanlarıyla beraber yanına alıp Loristan'da bir yerde konakladı. Loristan Feylileri'nin denetimi altındaki askerlere tertip ve düzen verdi, onları da yanına aldı. Böylece askerlerinin sayısı on bini geçti. Şuşter ve Dezful'a ulaştı. Muhammed Reşid Bey Vekil, Mirza Ahmed Vezir, sultanlar, hanlar ve Erdelan'ın umum ayan ve eşrafı da onun hizmetindelerdi. Lutf Ali Han, başkaldırmış olan Şuşter ve Dezful ahaliilerini itaat altına aldı ve mülklerini şah namına fethedip, divan-ı şahî'ye vermeleri gereken

²⁷³ Abdulkadir b. Rüstem Babani, Lutf Ali Han'ın 1201 yılında Erdelan vâlisi olarak atandığını kaydetmiştir. Bkz. Babani, s.59. Buna karşın Hüsrev Bey ile Şükrullah Senendeci bu tarihin 1204 olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. Menuçehr, s.78; Senendeci, s.174.

²⁷⁴ İran'da bir eyalet. Eyaletin merkezi şehri Yasuc'tur.

²⁷⁵ Şuşter ve Dezful İran'ın Huzistan Eyaleti'nde bulunan şehirlerdir.

vergileri onlardan aldı ve süvarilerine çeki düzen verdikten sonra (vr 85) onları rikab-ı şahiye hizmet için hazır hale getirdi.

Şuşter, Dezful ve o havalideki sakinler şaha bağlandılar ve itaat edip kulluk ve hizmetkârlıklarını izhar ettiler. Lutf Ali Han emri altında bulunan askerlerle birlikte kışın ilk günlerinden kutlu nevrusa kadar Şuşter'de kaldı. O bölgedeki mühim işleri yoluna koyduktan, vâli ve hakimlerini tayin ettikten sonra muzaffer ve mensur olarak sağ ve salim Şuşter'den hareket edip vilayete geri döndü. Bu görünür hizmetleri Lutf Ali Han'ın şah nezdindeki derecesinin ve itibarının artmasına, saygı ve itibar kazanmasına vesile oldu. Bir sene sonra tekrar Huveyze²⁷⁶ taraflarından isyan haberi şaha ulaştı. Hazret-i zıllullah-ı âli'nin fermanı ve takdir-i ilahi mucibince Lutf Ali Han'ın oğlu Hasan Ali Han, Huveyze seferine memur edildi. O bölgeye gidip, şah tarafından ona itaat etmekle emrolunan askerleri toplaması, şaha itaatten yüz çeviren asileri cezalandırması, başkaldırının olduğu yerleri fethedip sakinlerini itaat altına alması emredildi. Hasan Ali Han bu hizmeti yapmayı onur ve şeref bildi ve ordusunu hazırlayıp savaş için gerekli levazımatı tedarik ettikten sonra Senendec'den hareket etti. Görevlendirdiği yesavullar Kirmanşah'a, Loristan'a ve havalisine gittiler, rikab-ı şahinin o bölgelerdeki askerlerini topladılar ve Loristan topraklarında Hasan Ali Han ve ordusuna dahil oldular. Hasan Ali Han, sayısı on-on iki bin kişiyi aşan ordusuyla menzil menzil ilerleyerek Şuşter ve Dezful'a, oradan da Huveyze'ye varıp isyancıları cezalandırdı ve o memleketleri şah-ı cihangir'e itaat ettirdi. Vermeleri gereken vergiyi onlardan iki kat olarak alıp divan-ı âliye gönderme taahhüdünde bulundu.

Şaha kulluğunu ve hizmetkarlığını izhar eden Hasan Ali Han ve tâbilerinin çok fazla iş görme hevesleri kalmadı. Hasan Ali Han, Huveyze'de düzeni sağladıktan ve mühim işleri hallettikten sonra oradan hareket edip menzil menzil ilerleyerek vilayete yöneldi ve Senendec'e vardı. Lutf Ali Han ve oğlu Hasan Ali Han'ın kazandıkları bu iki (vr 86) açık fetihten sonra her ikisi de şahın dikkatini celb ettiler ve şah, Hasan Ali Han'ı Huveyze'den döndükten sonra huzuruna çağırdı. Hasan Ali

²⁷⁶ İran'ın Huzistan eyaletine bağlı Deşt-i Mişan mıntıkasına bağlı bir bölge. Bkz. Kadı, Zübdetü't-Tevarih, s.86.

Han, şahın huzuruna çıktıktan sonra şahın lütuf ve inayetine mazhar oldu. O sıralarda Cafer Han'ın oğlunun Kirman seferi ve Kal'a-yı Mele Köyü'nü yağmalaması hadisesi vuku buldu. Hasan Ali Han, şah-ı alempenah'ın dergâhında hizmet ve sadakatiyle ön plana çıktı ve şahın takdirine mazhar oldu.

Lütf Ali Han vilayeti yönetiyordu. 1209²⁷⁷ yılının Rebiüssani ayında (Ekim 1794) doğal nedenlerden dolayı öldü.²⁷⁸ Onun vefat haberi şah-ı zıllullâh'ın mübarek kulağına gitti. Lutf Ali Han'ın yaptığı hizmetleri nazar-ı dikkate alan şah, rikab-ı hümâyunda ordu komutanı olarak bulunan oğlu Hasan Ali Han'a hil'at verip onu Erdelan hükümeti göreviyle onurlandırdı. Hasan Ali Han dergâh-ı şahi'den destur aldıktan sonra Kirman'dan hareket edip menzil menzil ilerleyerek Senendec'e vardı. Kâbe-i Muazzama'ya gitmiş olan Muhammed Reşid Bey Vekil de o sıralarda Senendec'e vardı. Vilayetteki hanlar, sultanlar, ayan, eşraf ve ahali Hasan Ali Han'ı karşılamaya gittiler. Hasan Ali Han, sultanlara yaraşır bir görkemle Senendec'e girdi ve her kes ona muti ve râm olarak itaatini arzetti. Hasan Ali Han, Muhammed Reşid Bey'in tavsiyeleriyle eyalette hükümet işleriyle meşgul oldu. Divan-ı âli'nin işlerini ve verdiği görev ve sorumlulukları yerine getirmeye çalıştı. Kardeşi Necef Kuli Han'ı rikab-ı hümâyun'un süvarileriyle birlikte şahın ordusuna katılarak Şuşa seferine katılması için gönderdi. Hakan-ı şehid, şah-ı cennet mekan'ın²⁷⁹ Allah'ın rahmetine kavuştuğu ikinci Şuşa²⁸⁰ seferinde Hasan Ali Han ayağından yaralandı ve şahın kardeşi Ali Kuli Han ile birlikte Gerus'a kadar geldikten sonra oradan Senendec'e gönderildi.

Mümin Han'ın oğlu, rahmetli ve saygıdeğer Süphanverdi Han'ın torunu Süphanverdi Han, Emanullah Han ve onun kardeşleriyle bazı hanzade, beyzade ve ileri gelenler bir olup Hüsrev Han'ın ismini ve kanunlarını canlandırmak istediler ve bu amaçla bir fırsatını bulup Senendec'e geldiler. Senendec'de vâli naipliği (vr 87) görevini yürüten Muhammed Reşid Bey bu durumdan rahatsız oldu ve mezkur

²⁷⁷ Abdulkadir b. Rüstem Babani, Lutf Ali Han'ın 1210 yılının sonlarında vefat ettiğini kaydetmiştir. Bkz. Babani, s.60.

²⁷⁸ Muhammed Merduh Kordestani, Lutf Ali Han'ın 1209 yılının Şevval ayında aşırı içki kullanımına bağlı olarak aniden öldüğünü iddia etmiştir. Bkz. Merduh Kordestani, s.373.

²⁷⁹ Ağa Muhammed Han-ı Kaçar.

²⁸⁰ Günümüzde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan bir şehir.

şahısların Senendec'e yerleşip bu çabalarını hayata geçirmelerine engel oldu. Serdar Hasan Ali Han'ın gelmekte olduğunu söyleyerek onları oyaladı. Süphanverdi Han ve Emanullah Han da Senendec'den ayrılıp Merivan'a gittiler. Oradan da Sakız'a gidip kendilerine yardım etmesi için Abdurrahman Paşa'nın yanına adam gönderdiler. Abdurrahman Paşa da onlara yardım edeceğine dair taahhütte bulundu. İki bin süvari tedarik eden Selim Bey onları Süphanverdi Han, Emanullah Han ve sair hanzade hazretlerinin imdadına gönderdi. Süvarilerin Merivan'a varmasıyla birlikte Hasan Ali Han ve Muhammed Reşid Bey ahaliyi göç ettirerek Bilaver'e yolladılar. Hasan Ali Han'ın kâtibi onun mesajıyla birlikte Merivan'a gidip Selim Bey'den kendisine biraz zaman tanınmasını istedi. Böyle bir işe kalkışan Abdurrahman Paşa da mezkur hazretlere yaptığı imdat ve yardımı Bağdat vezirinin izni ve tavsiyesi olmadan yaptığı için Hasan Ali Han ve Muhammed Reşid Bey, Bağdat vezirine bir adam gönderip eman istediler ve vezire mali ve bedeni hizmette bulunma taahhüdünde bulundular.

Hüsrev Han'ın isminin ve kanununun hayat bulması an meselesiydi. Bağdat veziri, Abdurrahman Paşa'yı yaptığı işten ve hazretlere imdat ve yardımda bulunmaktan men etti çünkü münasip bir zaman olmadığına inanıyordu. Abdurrahman Paşa, Bağdat veziri Süleyman Paşa'nın emirleri mucibince Selim Bey'i Merivan'dan çağırdı. Emanullah Han emellerine hayatiyet kazandırmak için Süleymaniye'ye Abdurrahman Paşa'nın yanına gitti. Girişim ve gayretlerinden sonra Abdurrahman Paşa'nın onlara yar ve yardımcı olmayacağını anladı. Oradan izin alıp ayrıldı ve Sakız'a dostlarının yanına geldi. Abdurrahman Paşa'nın durumunu ve onlara yardım edebilecek güç ve kudrete sahip olmadığını söyledikten sonra hizmetindekilerle birlikte Sakız'dan hareket edip bir niyazda bulunmak üzere yüzünü padişah-ı alempenah'ın dergâhına çevirdi. Tahran'a vardıktan ve huzur-u nurani-yi şahi'ye²⁸¹ varma şerefine nail olduktan sonra şah-ı tedbir endiş'in ilgi ve iltifatına mazhar oldu. O günden sonra Emanullah Han'ın şah nezdindeki derece ve itibarı günden güne arttı.

²⁸¹ Feth Ali Şah Kaçar (1797-1834).

Muhammed Reşid Bey, Kâbe-i Muazama seferinden döndükten ve bahsi geçen gayretlerinden sonra (vr 88) hastalandı. İşlerinde mahir olan hekimler onu tedavi etmek için gayret gösterdiler ancak hastalığında bir iyileşme olmadı bilakis hastalığı her geçen gün daha da arttı. Dergâh-ı şahi'ye bir arize yazıp şöyle söyledi: "Hastalığım giderek ilerliyor. Eğer ehil bir hekim olmazsa tedavim sonuç vermeyecek. Şah-ı cihan'ın tabipleri Tahran'dadırlar. Eğer merhamet buyurup izin verirseniz ben yaşlı kulunuz Tahran darüşşifasına gelme şerefine nail olayım ve alemlerin ve ademlerin kiblesi olan dergâh-ı alem penah'ın eşliğini öpme saadetiyle şerefyab olayım. Belki bu vesileyle şifa bulurum ve şahın tabipleri iyileşmeme vesile ve vasıta olurlar."

Takdir-i ilahi, hadiseler onun arzuladığı şekilde cereyan etti ve şah, ona yazdığı cevabi yazıda; "Tahran'a gelme konusunda ihtiyar sahibisin, evlatların vilayette kalıp vilayetin işleriyle meşgul olsunlar, sen Tahran'a gel tabiplerimiz seni tedavi etsinler" dedi. Şahın fermanından sonra Muhammed Reşid Bey hazırlığını yaptı ve Tahran'a gitti. Beraberinde getirdiği hediyeler alındıktan sonra kendisi şahın huzuruna kabul edildi. Onu şahın doktorlarına emanet ettiler ve doktorlar tedavisiyle meşgul oldular. Hastalığı müzmindir ve oldukça ilerlemişti, bu yüzden ağrıları daha da şiddetlendi ve eceli geldi. Tahran'da vefat etti. Naaşını bu gün hala mevcut olan bir kümbete defnettiler. Muhammed Reşid Bey, Hasan Ali Han'ın mülkünün nişanesi ve güvencesi idi. Onun vefatından sonra Hasan Ali Han, Erdelan ahalisine kötü davranmaya başladı bu yüzden ahali ondan rahatsız oldu. Hasan Ali Han, devlet ricalinin izni ve rızası olmadan vâli vekilliği görevini Muhammed Reşid Bey'in küçük oğlu Muhammed Zaman Bey'e verdi. Oysaki bütün ümera ve ahali bu görevin Muhammed Reşid Bey'in büyük oğlu Feth Ali Bey'e verilmesini istiyordu. Bundan dolayı Muhammed Reşid Bey'in üç oğlu adalet talep etmek ve Hasan Ali Han'ı şikayet etmek için Senendec'den hareket edip dergâh-ı şahi'ye gittiler. Onların peşinden de Erdelan'ın bütün ayan ve eşrafı onlara yardım etmek ve Hasan Ali Han'ı şikayet etmek kastıyla vilayetten kaçıp Tahran'a gittiler ve dergâh-ı alem penah'a şikayette bulundular. Hasan Ali Han'ın ahaliye kötü davrandığını (vr 89) arzetttiler. Mirza Ahmed Vezir'in ve divan-ı âli'nin müstevfisinin de şikayetçilere arka çıkmaları üzerine şikayetçilerin eli daha da güçlendi. Mezkur şahısların şikayetçilere yardımcı

olmasından sonra şahın dikkati celbedildi ve şah, Hasan Ali Han'ı huzuruna çağırılmalarını emretti. Şah, ferman çıkarıp bir ulakla beraber yola revan etti. Hasan Ali Han da ordusunu hazırlayıp Muhammed Zaman Bey'i de yanına alarak Senendec'den hareket etti ve menzil menzil ilerleyerek Tahran'a vardı.

Bundan önce şikayet için Tahran'a gelmiş olan Erdelan'ın ayan ve eşrafı Hasan Ali Han'ın gelmesini bekliyorlardı. Onun gelmesiyle birlikte aralarında tartışma ve münakaşa çıktı. Şahın huzurunda taraflar arasında arbede yaşandı. Şah, sefer vakti olduğunu ve herkesin sefere katılmasını istediğini ve ordu-yu hümâyun seferden döndükten sonra bu meseleyle ilgileneceğini buyurdu. Bir süre Tahran'da kalındıktan sonra ordu-yu hümâyun sayısız askerle, toplarla, zembureklerle, cezayirlerle ve sair savaş levazımatıyla birlikte oldukça görkemli bir şekilde Darüssaltanat Tahran'dan hareket edip Horasan mülkünü fethetmek üzere yola koyuldu. Erdelan ahalisinin çoğu Hasan Ali Han ile birlikte ordu-yu hümâyunla birliktelerdi. Bir müddet sonra şahın kudretli ordusu Horasan'a vardı. Horasan ahalisi vergi, erzak ve divan-ı âli'nin tayin ettiği sair levazımatı takdim ettiler. Şaha itaat edip emir ve yasaklarına boyun eğdiler. Horasan fethedildi ve o havalideki mühim bazı işler halledildikten sonra ordu-yu hümâyun Horasan'dan hareket etti ve menzil menzil ilerleyerek büyük bir gösteriş ve debdebeyle Darüssaltanat Tahran'a vardı. Bir kaç gün sonra şah-ı alempenah, şikayet için rikab-ı hümâyunda hazır bulunan Erdelan ahalisini, ayan ve eşrafını Hasan Ali Han ile yüzleştirmek için huzur-u hümâyuna çağırdı. Şah-ı Cemşid makam onlara şefkat ve merhametle muamele etti ve aralarını bulmak için gayret etti ve şöyle buyurdu:

"Hasan Ali Han'a bundan sonra sizin sözlerinizden çıkmayı yasaklıyor, sizinle iyi geçinmesini ona emrediyorum. Birbirinizle tartışmadan, münakaşa etmeden hep birlikte maslahat-ı devlete uygun olan işler yapınız."

(vr 90) Şah'ın bu çabası fayda vermedi. Sonunda şah-ı tedbirendiş, Hasan Ali Hanı sorguya çekti ve ona şöyle söyledi:

"İki yıldır Erdelan ahalisi, hanları, ayan ve eşrafı seni dergâh-ı âli'mize şikayet ediyorlar. Senin uygunsuz davranışlarını ve divan-ı âliye hizmette ettiğin kusurları arz ediyorlar. Her defasında sana şefkat ve merhamette bulunup şikayet için gelenleri

sana geri gönderdik. Bu sene neredeyse bütün ahali, ayan ve eşraf hak-ı payimize yüz sürüp senin uygunsuz tavır ve davranışlarından aciz olduklarını belirttiler. Divan-ı âli'ye hizmet etme sorumluluğunu almıyor ve senin vâli olmanı istemiyorlar. Hüsrev Han'ın oğlu Emanullah Han bir süredir rikab-ı hümâyunun hizmetindedir ve Erdelan hükümetinin varisidir. Kendisine iki üç defa tevdi ettiğimiz görevleri layıkıyla yerine getirmiştir. Erdelan ahali, ayan ve eşrafı ondan razıdırlar, tavır ve davranışlarından memnundurlar. Onun hizmetinde bulunmayı canı gönülden arzuyorlar ve divan-ı âli'ye layıkıyla hizmet edeceğine kefil oluyorlar. Emanullah Han'ı vâli olarak tayin etmemiz için ricada bulunuyorlar. Biz de onu vâli olarak atıyoruz."

Hasan Ali Han her ne kadar türlü mazeretler ileri sürdüyse de Şah-ı Cemşid makam onun özürlerini kabul etmedi. Hasan Ali Han tekrar şöyle bir ricada bulundu: "Bendeniz ile ahali arasında ayrılık ve nifak vardır. Erdelan'da bu şikayetçilerden başka reisler, kedhüdalar, ileri gelenler, ayan ve tanınmış insanlar mevcuttur. Bana izin buyurun haber göndereyim. Yirmi gün içinde onları huzuruza göndersinler. Ondan sonra tahkikat yaptırın."

Şah kendisine mühlet verildiğini, bahsettiği adamları huzura çağırmasını buyurdu. Hasan Ali Han da bir grup adamını gönderdi. Nezer Ali Han'ın refakatiyle onun kardeşlerini, Süphanverdi Han'ı, Nezer Ali Bey'i, Muhammed Rahim Bey'i, bazı meşayih, sadat ve kedhüdaları Tahran'a çağırttı. Nezer Ali Bey, Muhammed Rahim Bey ve Süphanverdi Bey, şahın fermanı mucibince ve geri kalan şahıslar henüz şah tarafından görevden azledilmemiş olan Hasan Ali Han tarafından çağrıldılar.²⁸² Mezkur kişiler hep birlikte Senendec'den hareket edip menzil menzil ilerleyerek başkent Tahran'a ulaştılar. Onlar Tahran'a vardıklarında hanedan ailesinin düğünü başlıyordu (vr 91) ve düğün ve şenlik için gerekli olan levazımat tedarik ediliyordu. Düğün merasimi bittikten sonra şikayetçiler arzettikleri ki;

²⁸² Muhammed Şerif Kadı, Zübdetü't Tevarih isimli eserinde Tahran'a çağırılanlar içinde kendisinin de bulunduğunu, Hasan Ali Han ile Erdelan ahali arasında ortaya çıkan fitne ateşini söndürmek için gayret ettiğini ancak işlerin şirazesinden çıktığını dolayısıyla tarafları barıştırmak için elinden gelen gayreti göstermesine rağmen muvaffak olamadığını ve tarafların barışmaya razı olmadıklarını ifade etmiştir. Bkz. Kadı, Zübdetü't Tevarih, ss.88-89.

"Hasan Ali Han dört yılı aşkın bir süre tam bir yetkiyle Erdelan vâililiği yaptı. Divan-ı âli'nin vergilerini iki kat olarak ahaliden tahsil etti, ayrıca ahaliye ve reayaya cezalar kesti, vilayet ahalisine zulüm ve zorbalık yaptı. Ahaliden otuz bin tümen topladı."

Ahalinin bu arzından sonra şah, bir görevli tayin edip tarafları halkın huzurunda şeriata götürmesini ve meseleyi şeriat-ı ğarraya göre vuzuha kavuşturmasını istedi. Tarafların divan-ı pak-ı şeriatteki münakaşa ve münazaralarından sonra ve her iki tarafın iddiaları dinlendikten sonra Hasan Ali Han vilayetten vergi ve sair yükümlülükler adı altında on dört bin tümen topladığını kabul ve kalan meblağı inkar etti. Müddeiler yemin ettikten sonra Hasan Ali Han'a da defalarca Kur'an-ı Kerim üzerine yemin ettirdiler. Hasan Ali Han yalan yere yemin ederek ellerinden kurtuldu. Bu münakaşadan sonra neticeyi şah-ı tedbirendişe arzettiler. Şah-ı alempenah, bütün müddeilerin ve Hasan Ali Han'ın huzuruna getirilmelerini emretti. Hasan Ali Han'ı tekrar sorgudan geçirdi. Tarafların uzun süren ihtilaf ve münakaşalarından sonra şah, şifahi olarak Hasan Ali Han'ı Erdelan hükümetinden azletti ve vâililiği Emanullah Han'a verip onu onurlandırdı.

3.25. Emanullah Han'ın Yönetimi, Hüsrev Han-ı Nâkâm ve Rıza Kuli Han'ın Hallerinin Beyanı

Şah, Hasan Ali Han'ı Darüssaltanat beylerbeyinin evine götürmelerini ve orada hapsedmelerini emretti. Emanullah Han'a, hanlara, sultanlara, ümeraya, ayan, eşraf, meşayih ve sadata da hilat verip onlara ilgi ve alaka gösterdi. Mezkur şahıslar Tahran'dan ayrılmak için izin aldıktan sonra yola koyuldular. Divan-ı âli'de müstevfi olarak görevli olan Mirza Ahmed de onlarla birlikteydi. 1214 yılının Receb ayı (Kasım 1799) başlarında büyük bir gösteriş ve ihtişamla Senendec'e vardılar. Erdelan ahalisinden gerek onlarla birlikte olan ve gerekse vilayette kalmış olanların hepsi bu duruma razı oldular. Şükrettiler ve Emanullah Han'a itaat ve bağlılıklarını bildirdiler. Hasan Ali Han bir müddet Tahran'da hapiste kaldı. Onu Simnan hapishanesine gönderdiler. Horasan'ın fethi için görevlendirilmiş olan ordu-yu hümâyun'un bütün (vr 92) askerleri başkent Tahran'a döndüler. Hasan Ali Han'ı tekrar beylerbeyi hapishanesine getirdiler. Bir süre orada kaldıktan sonra bir akşam hapishaneden dışarı çıkmış, Tahran Kalesi'nden firar etmiş, kabilesinden bir kaç adamla birlikte Şehrezor taraflarına kaçmış, oradan da Bilbas taifesine sığınmış. Bir iki defa o taifeden bir

grupla beraber bir şeyler elde etmek veya Erdelan halkından bazılarını yanına çekmek niyetiyle Erdelan topraklarına saldırdı fakat şahın satvet ve heybetinden korkuğu için pişman olup Bilbaslar'ın yanına geri döndü. Hasan Ali Han'ın sırtlarında yük olduğunu düşünen Bilbaslar'dan bazı eraziller yanına gidip onu aldattılar. Bilbaslar da artık ona tahammül edemiyorlardı. Ondan nefret etmeye başlamışlardı ve aralarından çıkıp gitmesi için her gün onu ikna etmeye çalışıyorlardı. Şahın satvet ve heybetinden korkan Bilbaslar onu çıkıp gitmeye zorladılar. Eceli de yaklaşmış olduğu için Bilbaslar'dan ayrıldı ve yüz kişiden az bir grup adamla birlikte Merivan'a geldi. Orada gövde gösterisi yaptı. Yanında getirdiği bazı cahiller ve haydutlarla o serhadde neticesiz bir gürültü kopardı.

Şahın kendisinden hesap sormasından korkan Erdelan valisi Emanullah Han, askerleriyle birlikte, Hasan Ali Han'ı yakalamak ve yaktığı fitne ateşini söndürmek için Senendec'den hareket etti. Hayli kalabalık ve oldukça kabiliyetli olan ordusuyla Merivan'a ulaştı ama ecel Hasan Ali Han'ın kaçmasına ve o girdaptan kurtulmasına müsaade etmedi. Yerinde kaldı ve ertesi gün sayıları yetmiş kişiyi bulmayan yanındaki kaçkınlar, haydutlar ve şeytanlarla birlikte atlarına atlayıp Emanullah Han'la savaşmaya, ona mukabelede bulunup ölmeye ve öldürmeye geldiler. Hasan Ali Han'a tabi olanlar onu dolduruşa getirip büyük bir girdabın içine sürüklediler ve taraflar karşılaştıktan sonra ecel atı onu yere çaldı ve Emanullah Han'ın askerleri onu yaraladılar. Daha sonra da tutuklayıp vali Emanullah Han'ın huzuruna getirdiler. Vâli onun bir ata bindirilmesini, ona saygı ve ihtiramda bulunulmasını emretti. Yola koyuldular ve Hasan Ali Han'la birlikte Senendec'e geldiler. Hasan Ali Han, valilik binasına yerleştirildi. Emanullah Han bir kaç güvenilir adamıyla bir cerrahı Hasan Ali Han'ın yaralarını tedavi etmeleri için görevlendirdi. Kısa süre içinde yaraları iyileşti ve kendisine geldi. Başında ve vücudunda (vr 93) hissettiği acılar tamamen geçti. Bu sırada zafere layık ordu-yu hümâyun Horasan'a vardı. Vâlinin ulakları olup bitenlerle ilgili haberleri huzura ulaştırmışlardı. Şah, Hasan Ali Han'ın başkent Tahran'a götürülüp ordu-yu hümâyun dönünceye kadar beylerbeyi hapisanesinde hapsedilmesini buyurdu. Şahın emri mucibince Hasan Ali Han'ı Senendec'den alıp Tahran'a, Darussaltanata gönderdiler. Tahran'da onu hapisaneye götürüp zafere layık ordu Horasan'dan başkente dönünceye kadar hapsedtiler.

Hasan Ali Han'ın Tahran'a getirilip hapsedilmesinden önce Muhammed Reşid Bey'in oğlu Feth Ali Bey Vekil kardeşleriyle birlikte fitnecilerin, gammazların ve fesat ehlinin garezalud sözlerine, dedikodularına, itham ve iftiralarına kanarak Emanullah Han'a karşı korku ve endişe biriktirdi, kavmi ve tâbileriyle birlikte muhalefet sancağını dalgalandırdı, Emanullah Han'a itaatten yüz çevirdi ve vilayet işlerinden el çekti. Vâlinin bahsi geçen iddia ve ithamlardan kesinlikle haberi yoktu. Kavi bir imanla yemin ederek Muhammed Reşid Bey'in evlatlarına, kabilesine ve tabilerine kötülük yapmayı, onlardan görev ve rütbelerini almayı, onları maddi ve manevi ihtiyaçlarından yoksun bırakmayı aklının ucundan bile geçirmediğini söyledi. Salihler, alimler ve şeyhler aralarını bulmaya çalıştılar. Vâlinin onlara yönelik bir kastının bulunmadığına dair yeminname yazdırdılar. Buna karşılık onlardan da ihlasla vâlinin hizmetinde olacaklarına, fitnecilerin sözlerine kulak asmayacaklarına dair taahhüt aldılar. Vâli onları öncesinden daha aziz ve mükerrem bilecek, sözlerine kulak verecek, görüş ve önerilerini dikkate alacak ve taraflar birbirlerine efendi-hizmetkar ilişkisi çerçevesinde muamele edeceklerdi. Bu minval üzere aralarında bir sulh ve uzlaşma tesis edildi. Üç dört ay sonra yeniden fitne eteşi alevlendi, fitneciler yeniden işe koyuldu, dedikodu, itham ve iftiralar pazarda yeniden alıcı bulmaya başladı. Vâliye karşı bilenen bahtsız, talihsiz ve idraksiz güruh yalan dolan haberlere, iddia ve iftiralara, dedikodu teşkilatının faaliyetlerine tekrar itibar edip (vr 94) muhalefet sancağını yeniden dalgalandırdılar, nifat ve ayrılık tohumları ektiler. Mezkur güruh öncekinden daha şedid bir şekilde muhalefet, isyan ve itaatsizlik etmeye başladı. Kavim, kabile ve tâbilerini etraflarına topladılar, vilayetin sakinlerini, şeyhlerini, sadatı, sultanlarını, ayanını, eşrafını, hizmetkarlarını, hanlarını, akıllarını, ulularını, reayasını ve berayasını ve sipahilerini kendi yanlarına çektiler. Bütün hepsi vâliye muhalefet ve muhalefetin öncüleriyile mutabakat konusunda kavli ve ameli olarak birleştiler. Yetmiş yıldan fazla bir süredir ataları ve cedleri Erdelan ahalisini tasallutları altına almışlardı. Erdelanlılar onlara karşı muhalefet edecek güçte değillerdi. Emirlerindeki askerlerle, hizmetkârlarla, ameleleri, tâbileri ve kabileleriyle, mal ve mülkleriyle, rütbe ve dereceleriyle, evlatları ve aşiretleriyle, kesbettikleri güç ve nüfuzla, menseb ve meşrepleriyle Erdelan hükümetleri ve vâlileri üzerinde büyük bir etkiye sahip idiler. Bütün Erdelan vilayetini nüfuz ve kontrolleri altında tutuyorlardı. Gurur ve kibirleri her konuda

haddi aşan bir dereceye varmıştı. Vâliye muhalefetlerini yüksek bir perdeden dile getiriyorlardı.

Bu sıralarda divan-ı âli'de görevli müstevfi Mirza Ahmed, tavaf için gittiği Kâbe-i Muazzama'dan döndü ve vilayete geldi. Muhammed Reşid Bey'in oğullarıyla Erdelan yönetimi arasında vuku bulan kavga ayyuka çıktı. Her ne kadar vali Emanullah Han bu fitne ateşinin sönmesi ve Erdelan ahalisinin huzur, emniyet ve sükunete kavuşması için çaba sarfetti ise de, her ne kadar Muhammed Reşid Bey'in evlatlarına karşı bedeni ve mali hiç bir hizmetten geri kalmadığını, onların saygınlık ve itibarlarına gölge düşürmediğini, onlar aleyhine su-i zan beslemediğini, vilayetin yönetimi konusunda kendilerinin tam yetkili olduğunu, onların tavsiye ve önerileriyle vâlilik görevini ifa ettiğini kavi bir imanla yemin ederek söyleyip hiç bir kusuru bulunmadığını ifade etti ise de fayda etmedi. Talihsizlik ve bedbahtlık muhalifleri ve Erdelan ahalisini her taraftan kuşattığı için fitne ve fesat ateşi gittikçe alevlendi. Vâli, fitnenin içinden çıkılmaz bir hâl almaması için gerekli tedbirleri aldı fakat bir işe yaramadı. Muhalefet daha da arttı. (vr 95) Mirza Ahmed de fitne ateşinin alevlendiği ilk andan itibaren memleketin maslahatı için çok yoğun bir çaba sarfetti ve muhalifleri yaptıklarından men etmeye çalıştı fakat bir işe yaramadı. Muhalifler onun sözlerine itibar etmediler, cüretleri öyle bir noktaya vardı ki sonunda şöyle söylediler:

"Bu valiyi kendimiz azledelim. Şah-ı alempenah-ı tedbirendiş'e bir adam gönderelim, bizim tasdik ettiğimiz birisine Tahran'dan hil'at ve berat göndersin."

"İzaca el kaza vel kader, zehebel lubbu ve amel beser"²⁸³ lafzına uygun olarak kör ve sağır kesilen muhalifleri yapılan nasihatler durdurmaya yetmedi ve tavırlarında bir değişiklik yaşanmadı. İkballerinin sonuna geldikleri ve talihsizlik günleri başladığı için ağızları, kulakları ve gözleri bağlandı, basiretlerini kaybettiler. Bu nahoş hareketlerinden pişman olmadılar ve yaptıklarından vazgeçmediler. Erdelan ahalisinin şikayet dilekçelerini ve arizelerini Nasrullah Bey ve Rıza Kuli Bey ile birlikte adaletin kaynağı hazret-i zıllullah-ı âli'nin dergahına gönderdiler. Mezkur şahıslar âl-i hazretin divanına vardıktan ve kendisi şikayet dilekçeleriyle

²⁸³ "Kaza ve kader geldi, akıllar kör ve sağır kesildi." Anlamında Arapça bir cümle.

arizeleri okuduktan sonra rahatsız oldu, keyfi kaçtı. Hükmüne rıza gösterilmediğini gördü. Önce bu dilekçe ve arizeleri getirenlerin ve bu faaliyetin içinde bulunanların cezalandırılmalarını emretti daha sonra şikayetleri tahkik etmenin adaletin tesisi açısından daha uygun olacağını düşündü. Bu amaçla vâli Emanullah Han ile Muhammed Reşid Bey'in çocuklarının, onlara tabi olanların, Erdelan'ın ayan ve eşrafının huzuruna çağırılmalarını emretti. Emanullah Han, Allah'a tevekkül ederek ve şefkat-ı zıllullâhi'ye güvenerek, üşenmeden ve gocunmadan yanına bir grup hizmetkârını alıp müddeilerden önce aceleyle yola koyulup İran hakiminin, cihan padişahının dergahına gitti. Vâli başkent Tahran'a ulaştıktan ve adaletin kaynağının huzuruna çıkma şerefine nail olduktan sonra şahın ilgi ve iltifatına mazhar oldu. Emanullah Han'ın bahsi geçen nahoş hadiseleri idare etmek için önceden Tahran'a gitmiş olan kardeşi Süleyman Han, abisinin yanına gelerek şahın ve devlet-i kahharın eminlerinin kendisine ve Emanullah Han'a karşı besledikleri müşfikane hisleri, lütuf ve alakayı kendisine ilettiler. Bu haber valinin ümitlenmesine vesile oldu. Bir kaç gün sonra şikayetçiler de padişah-ı cemşid makam'ın eşîğini öpme saadetine nail oldular. Onlardan iki üç kişiyi şahın huzuruna getirdiler. Şah, önceden gönderdikleri (vr 96) arizeleri ve şikayetleri görmezden geldi ve iddialarının hilafına olacak sözler sarfetti. Padişah-ı cemşid makam müddeileri azarladı ve tuttukları yolun yanlış olduğunu söyledi. Müddeiler her ne kadar iddialarında ısrarcı oldular ise de, vâlinin Erdelan ahalisine kötü davrandığını erkân-ı devlet-i âliye'ye arzetselerse de iddialarının aksine olacak cevaplar aldılar. Sonunda acziyetlerini kabul ve özürlerini beyan ettiler. Şah onların sözlerine kulak vermedi ve şöyle buyurdu:

"Gidin ve valiye hizmet edin. O da sizin talep ve isteklerinize riayet etsin."

Şikayetçiler şefkat ve merhamet-i şahiden ümitsiz olarak devlet-i hakani ricalinin yanına gidip yardım talebinde bulundular. Mali ve bedeni hizmette bulunacaklarını taahhüt ettiler ancak bir işe yaramadı. İddia okları yerini bulmamıştı. Sert kayaya çarptılar ve acı sözler işittiler. Şikayetçi ve müddei olan ayan ve eşraf sonunda vâlinin elini öpmekle müşerref oldular ve hizmetinde bulunmayı kabul etmekle şerefyab oldular, vâliye itaat ve bağlılıklarını arzetseler.

Sonunda bu çirkin hadiseyi irtikab eden mürtekipler şah-ı tedbirendişin ve devlet-i hakani eminlerinin huzurunda ifşa oldular ve hadisenin aslı vuzuha kavuşturuldu. Bu nahoş hadise ve hadiseyi tertip edenler vâlinin hafızasında saklı kaldı. Bu yapılanların ve bu aşâğlık ihanetin intikamını alması gerektiğini düşündü. Bu mevzuyu görüşmek için padişah-ı alempenah'ın keyfinin yerinde olduğu münasip bir zaman kolladı. Şah, ona:

"Tertip ettikleri bu çirkin hadiseden razı değilim. Bu serkeşliklerinin cezasını çekmeli, devlet-i zişana bedelini ödemeliler" dedi ve valinin onlardan intikam alma, onları cezalandırma ve onları tedip etme konusunda ihtiyar sahibi olduğunu ekledi.

Olay bu şekilde vuku buldu. Vâlinin maslahatına uygun olacak görüşler serdedildi, kendisi taltif edildi, şefkat ve inayete mazhar olarak adaletin yerini bulduğu kapıdan izin alıp ayrıldı. Dergâh-ı şahıye şikayetçilerin de bağışlanması talebinde bulunuldu ve şah onları bağışlayarak işlerinin başına dönmeleri için izin verdi. Şikayetçiler valinin hizmetinde olarak onunla beraber vilayete döndüler ama taraflar birbirlerinden razı değillerdi. Şahın korkusundan bir müddet birbirleriyle iyi geçindiler, (vr 97) mutabık gibi göründüler ta ki şah ailesinin düğün merasimine kadar.

Şah, memalik-i mahruse'nin bütün hakimlerini ve vazife ehlini düğüne ve şenliğe davet etti. Emanullah Han'ı da hizmetindekilerle beraber davet etti. Muhammed Reşid Bey'in dört oğlu ve sair ileri gelenler de Emanullah Han'ın hizmetinde olarak başkent Tahran'a gittiler. Vâli tekrar şahın lütuf ve inayetine mazhar oldu, ilgi ve alakasını celbetti. Adaletin timsali olan dergâh-ı şahiden ayrılma vakti geldiğinde Emanullah Han, dört yıldır Darussaltanatta tutulan ve ayrılmalarına izin verilmeyen Nezer Ali Bey ve Muhammed Rahim Bey'e izin verilmesi ricasında bulundu. Şah-ı alempenah valinin ricasını kabul etti, mezkur beylere hil'at vererek valiye hizmet etmelerini ve ona bağlı kalmalarını tembihleyerek onları valiye teslim etti. Ayrılacakları sırada şah valiyle yalnız kalmak istediğini söyledi. Emanullah Han bir takım hususları ve isteklerini arzettikten ve olumlu cevaplar aldıktan sonra şikayetçilerin uslanmaz hallerini, kibir ve gururlarını, asiliklerini ve vilayette tam yetkili oluşlarını, vilayette nasıl bir tasalluta sahip olduklarını, kendisine yaptıkları

ihaneti, onlardan intikam alması gerektiğini ancak bunun için vilayette yeterli güç ve yetkiye sahip olmadığını şah-ı cemşid makam'a arz etti. Şah buyurdu:

"Vâli, rahat ve kararlı ol. Bu konularda tam yetkilisin. Muhammed Reşid Bey'in oğullarını hapse attır ve aynı ve nakdi, sahip oldukları her ne varsa onlardan al. Bütün tâbilerini ve hizmetkârlarını cezalandır, onlardan cezaları karşılığında yüklü bir meblağ tahsil edebilirsin. Tahsil edeceğin meblağı dergâh-ı şahî'ye gönder."

Vâli bu görüşmeden sonra şahın ilgi ve şefkatine mazhar olarak huzurdan ayrıldı ve Muhammed Reşid Bey'in oğullarından ve tabilerinden aynı ve nakdi her ne tahsil ederse hazine-i âmireye göndereceğini taahhüt etti. Şah, valiye, Muhammed Reşid Bey'in oğullarına, vilayetin ayan ve eşrafına, Nezer Ali Bey ve Muhammed Rahim Bey'e kıymetli hil'atler verdi. Mezkur kişiler başkent Tahran'dan ayrılıp menzil menzil ilerleyerek ve maksatlarına nail olmuş olarak Senendec'e vardılar.

Bir kaç gün sonra (vr 98) Hasan Ali Han'ın başkent Tahran'da tutuklu bulunduğu hapisanede öldüğü haberi geldi. Bir süre geçtikten sonra Muhammed Reşid Bey'in oğullarının aynı hâl ve tavırlarını devam ettirdiklerini müşahade eden vali 1217 yılının Ramazan ayına bir gün kala (25 Aralık 1802) intikam almak amacıyla onları hapse attırdı. Ecelleri de gelmişti. İki üç gün sonra onları katletti ve evlerinde para ve mal cinsinden her ne varsa zaptetti. Tâbilerinin, hizmetkârlarının, çalışanlarının, uşaklarının ve bağlılarının başlarına sorumlular tayin edildi. Onlara cezalar kesildi ve elde edilen bütün mal ve nakit hazine-i âmireye gönderildi. Vâli, vekâlet görevi için Muhammed Rahim Bey'i istediğini devlet erkânına arzetti. Muhammed Rahim Bey'in merkeze gelmesi emredildi. O da emir mucibince başkent Tahran'a gitti. Tahran'a ulaştıktan sonra Erdelan vâli vekilliği görevi kendisine tevdi edildi, hil'at verilerek huzurdan ayrılmasına izin buyuruldu. Tahran'dan hareket edip Senendec'e döndü.

Hazret-i zıllullâh-ı âli'nin, vâli Emanullah Han'a gösterdiği ilgi ve şefkat kemal derecesine ulaştı ve sürekli olarak ona lütuf ve inayette bulundu, ona iltifat etti ve hizmetlerini övdü. Vâli de ona ihlasla bağlı kaldı, emir ve fermanlarına harfiyen riayet etti. Emanulllah Han her yıl bir veya iki defa şahın eşiğine yüz sürme şerefine nail oluyordu. Bu yıl da eşiğini öpme niyetiyle emrinde bulunan bir grup yüksek

rütbeli hizmetkârıyla dergâh-ı alempenah'a varmak için Senendec'den yola koyuldu. Menzil menzil ilerleyerek başkent Tahran'a ulaştı. Şaha takdim edilmek üzere deve, katır, silah, çeşitli saatler ve nefis eşyalardan oluşan ve toplam değeri bin tümen belki de daha fazla tutan makul hediyeler getirdi. Bunu duyan şah hoşnut oldu ve vâliye övgülerde bulunarak onu hemen huzuruna çağırttı. Padişah-ı tedbir endiş-i alempenah, divanında Emanullah Han'a (vr 99) övgüler yağdırdı, ona şefkat gösterdi ve iltifatta bulundu. Tatlı dille defalarca;

"Vâli hoş geldin" dedi ve "Ben seni İran ümera-yı azamından sayıyorum. Sen bu hanedan-ı âliye'nin kadim hizmetkarlarından ve halis kullarındansın" dedi.

Vâliyi, vezir-i azam Mirza Şefi'nin konağında ağırladılar. İki günde bir şahın meclis-i nuranisinde şahla yalnız kalıyor, şahın desturuyla divan toplantılarına iştirak ediyordu. Hazret-i zıllullâh-ı âli'nin şefkat ve iltifatlarına mazhar oluyordu. Vali on bir gün boyunca başkent Tahran'da kaldı. Bu süre zarfında şahın lütuf ve inayetine, övgü ve iltifatlarına, izzet ve ikramlarına mazhar oluyor, arzu, istek ve görüşlerini şehinşah-ı alempenah'a arz ediyordu. Vâlinin istek, arzu ve taleplerinin tamamı yerine getirildi ve şahın şefkat, merhamet ve inayetinden istifade etti ve bu durum İran serdarları ve ümerası arasında kıskançlığa sebep oldu zira şimdiye kadar Safevi sultanlarından ve şahın selefi olan diğer sultanlardan hiç birisi bir valiye bu denli ilgi ve alaka göstermemişti. On bir günlük misafirlikten sonra padişah-ı tedbir endiş-i cemşid makam, vali Emanullah Han'a tepeden tırnağa hil'atler giydirdi, hediyeler verdi. Bu cümleden olarak ona; her biri şahlara yaraşır, padişahların giydiğinden bir adet kâtibî elbise,²⁸⁴ samur kürkünden yapılmış oldukça mümtaz ve kıymetli bir kaftan, altın işlemeli oldukça kıymetli latif bir aba ve oldukça şık bir Keşmir şalını inayet buyurdular. Ayrıca işlemeli, oldukça kıymetli koşum takımları giydirilmiş ve sağlı sollu altınla tezyin edilmiş kıymetli bir eyeri bulunan ve padişahların bindiği cinsten bir atı da vâliye bağışladılar. Vâlinin hizmetinde bulunan yüksek dereceli görevliler için de bir kaç takım hil'at bağışladı.

Vâlinin talep ve istekleri şah tarafından kabul edilip kendisi lütuf ve inayete mazhar olarak adalet timsali dergâh-ı âli'den izin isteyerek ayrıldı. Üst derecede izzet

²⁸⁴ Yenleri kısa, altın veya gümüşle işlenmiş geleneksel bir elbise.

ve ihtiramla Darüssaltanattan ayrıldı, maksadına nail (vr 100) olmuş olarak büyük bir görkem ve gösterişle 1218 yılının mübarek Ramazan ayında (Aralık 1803) Senendec'e vardı ve hükümet merkezine yerleşti. Şah ona haddinden fazla ilgi gösterip iltifat ettiği için vâli her sene sonbahar mevsiminde şehinşahın mübarek eşliğini öpmek için başkent Tahran'a gitmeye karar verdi. Vali bu yıl da yani 1219 yılının Şabanu'l-muazzam ayının sonlarında (Kasım 1804) üst derece bazı memurlarıyla birlikte Senendec'den hareket edip mübarek Ramazan ayının başlarında şahın mübarek eşliğini öpme saadetine nail oldu. Padişah-ı cemşid makam-ı alempenah valiye kemal derecesinde şefkat ve merhamet gösterdi. Şehinşah ona o kadar lütuf ve inayette bulundu ki ümera-yı azamın kıskançlık duymalarına sebep oldu. Vâli iki ay kadar başkent Tahran'da kaldı. Her gün bir şekilde şahın ilgi ve iltifatına mazhar oluyordu. Nihayetinde şah-ı cemşid makam valinin dergâh-ı adaletinden ayrılması için izin verdi. Ona çok kıymetli hil'atlarla birlikte altınla tezyin edilmiş koşum takımları olan özel bir at ve yanındaki memurlar için on-on iki takım elbise bağışladı. Vâli, menzil menzil ilerleyerek Senendec'e vardı ve hükümet merkezine yerleşti. Vâli her sene hazret-i zıllullâh-ı âli'nin ilgi, şefkat, inayet ve merhametine mazhar olduğu için sonbahar mevsiminde padişah-ı cemşid makam-ı alempenah'ın eşliğini öpme saadetine nail oluyordu.

Bu sene Baban hakimi Abdurrahman Paşa, Bağdat vezirine itaatten yüz çevirdi ve padişah-ı alempenahın hizmetine girdi ve ailesi ve tâbileriyle Erdelan'a geldi. Bağdat veziri tarafından gönderilen Süleyman Bey Fahrizade de çeşitli hediyelerle ve bir arizeyle birlikte kulluğunu izhar etmek için dergâh-ı hakani'ye gelme şerefine nail oldu. Şah, Erdelan valisi Emanullah Han'a Abdurrahman Paşa meselesiyle alakadar olması için emir gönderdi. Vâli Emanullah Han verilen emri lâyıkiyle yerine getirdikten sonra hac ziyareti için şahtan gerekli izni ve desturu aldı (vr 101) ve bir grup üst düzey hizmetkârıyla birlikte Kâbe'ye gitti. Hac farizasından sonra da başkent Tahran'a gitti. Dergâh-ı âliye'nin eşğine yüz sürme şerefine nail olduktan sonra huzur-u seniyye-yi hakaniye'ye vardı ve şahın fevkalade şefkat ve iltifatına mazhar oldu.

Abdurrahman Paşa'nın kardeşi Selim Bey bir süredir rikab-ı hakani'nin hizmetinde bulunuyordu. Şahın sınırsız şefkatine mazhar oldu. Şah, Abdurrahman Paşa'yı dergâhına getirmelerini emir buyurdu. Abdurrahman Paşa da Babanlardan bir grup adamla birlikte dergâh-ı adalete doğru yola revan oldu. Dergâh-ı âliye'nin eşiğini öpme şerefine nail olduktan sonra hazret-i zillullâh-ı âli ona şefkat ve merhamet gösterdi. Hadiseleri idare etmesi ve devlet maslahatı için ümera ile istişarede bulunması için vâliyi çağırdı. Vâli hazretleri de devlet-i ebedmüddet-i şahi'nin ümerasıyla yaptığı istişare sonucunda cihan fatihi şah-ı cemşid makam'a Abdurrahman Paşa'yı Baban hükümetinin başına geçirmesini teklif etmeyi uygun gördüler. Vâli bu görüşü şehinşah-ı alempenah'a arzetti ve o da münasip buldu. Şah, ikbal sahibi, soylu ve vakur şehzadenin kahhar bir orduyla Abdurrahman Paşa'nın istiklalini ve istikrarını temin etmesi için tayin edilmesini, gidip Kirmanşah havalisinde ordugâhını kurmasını, askerlerinden bir grubu Abdurrahman Paşa'nın emrine vermesini ve Abdurrahman Paşa'yı götürüp Baban vilayeti hükümetinin başına geçirmesini emretti. Bağdat veziri, Abdurrahman Paşa'nın valiliğini tanır ve şahın emrine itaat ederse ne alâ, yok eğer şahın emrine karşı gelir, emre itaatsizlik ederse hazret-i zillullâh-ı âli tarafından cezalandırılacak ve kendisine gereken ders verilecekti.

Bağdat vezirinin rikab-ı hümâyun'da bulunan adamı Süleyman Bey bu konuda devlet-i ebedmüddet'in ümerasıyla görüşüp aczini belirtti, mühlet istedi ve şahın bu konudaki öfke ve kahır ateşinin sönmesi için istekte ve ricada bulundu ve dedi ki:

"Bendenize huzurdan ayrılmam için izin buyurulsun. Şehzade-yi azimulvakar'ın ve emrine tahsis edilen ordunun Kirmanşah'a revan edilmesiyle alakalı emir bir buçuk ay kadar ertelensin. Ben Bağdat'a vardıktan sonra şah-ı alempenah-ı cemşid makam'ın emirleri mucibince Baban eyaleti valiliği için Abdurrahman Paşa'ya hil'at gönderilsin."

(vr 102) Devlet-i aliye'nin ümerası, Bağdat vezirinin adamı Süleyman Bey'in mühlet talebiyle ilgili acz ve temennisini padişah-ı tedbirendiş-i alempenah'a arzettiler. Şah insaf ve merhamet edip mühlet talebini kabul etti. Onu hil'at-ı şahi ile,

bahşış ve hediyelerle şereflendirip huzurdan ayrılmasına izin verdi ve Süleyman Paşa yola koyuldu. Şehzade'nin seferi ve Abdurrahman Paşa'nın maksadına hasıl olmak için yapacağı yolculuk ertelendi.

Vâli bir süredir hazret-i zıllullâh-ı âli'nin rikab-ı hümâyun'unda bulunuyor ve her gün şahın lütuf ve inayetine mazhar oluyordu. Bu sefer şah, mübarek parmağından çıkardığı özel bir yüzüğü vâlinin parmağına taktı. Cevahirlerle süslenmiş bir kılıcı ve oldukça kıymetli mücevherlerle donatılmış bir tacı ki ikisinin fiyatı üç bin tümeni buluyordu, vâliye inayet buyurdu. Ayrılık vakti geldiğinde oldukça kıymetli bir kaftanla birlikte bir de altınla süslenmiş koşum takımları bulunan, şahın ahırındaki özel atlardan birini vâliye bağışladı. Vâliyle birlikte gelmiş olan hizmetkârlarına da on-on iki takım hil'at bağışladı. Vâli, Abdurrahman Paşa ile birlikte dergâh-ı azimu'ş- şahiden ayrılıp menzil menzil ilerleyerek 1221 yılının Safer ayında (Nisan 1806) vilâyete vardı ve hükümetin başına geçti.

Bağdat vezirinin ulağı Süleyman Bey dergâhı azimü'ş-şahiden ayrıldıktan sonra hemen yola koyuldu ve hızlıca Bağdat'a ulaştı ve hazret-i zıllullâh-ı âli'nin emir ve fermanını Bağdat vezirine ilettili. Gurur ve kibre kapılan vezir bu hadisede büyük ihmali olduğunu düşündüğü kâhyayı ordusunun huzurunda tutuklattı. Şahın emir ve fermanını dikkate almadı ve faydasına olacak şeyden yüz çevirdi. Bağdat, Musul ve Kerkük ahalisini, Arapları, Bağdat havalisindeki kabile ve aşiretleri tophane levazımatı ve savaş teçizatıyla birlikte alıp şaha muhalefet etmek gayesiyle Bağdat'tan yola çıktı. Menzil menzil ilerleyerek Zehab hududunda bulunan bir kasra vardı. Orada karargah kurdu.

Hazret-i zıllullâh-ı âli'nin zafere layık ordusu da Çemen-i Sultaniyye'de²⁸⁵ bulunuyordu. (vr 103) Bağdat vezirinin hareketi şahın ve huzur-u nuranisinde bulunan ümeranın kulağına gitti. Vezirin bu nahoş hamlesi şahın canını fena halde sıktı ve şahın kahır ateşi alevlendi. Derhal gözünün nuru, soylu şehzadesi

²⁸⁵ İran'ın Zencan şehrine yakın bir bölge. Feth Ali Şah birkaç yılda bir Azerbeycan ve İran'ın batı bölgeleri ile alakalı işleri yürütmek için buraya gelirdi. Bkz. Mesture Erdelan, Tarihu'l Ekrad, s.204.

Muhammed Ali Mirza²⁸⁶ için gerekli hazırlığı yaptırıp orduyu hümâyundan yirmi bin cengaver süvariye Bağdat vezirinin şerrini def etmek ve Abdurrahman Paşa'yı Baban mülküne hakim kılmak için şehzadenin emrine verdi. Şehzade-yi azimulvakar büyük bir gösteriş ve debdebeyle, tophane ve zemburekhane levazımatıyla, cezayir ve savaş alet edavatıyla ordugâhtan ayrılıp menzil menzil ilerleyerek Kirmanşah'a vardı. Bu taraftan da şahın emri mucibince Erdelan valisi Emanullah Han serdar olarak tayin edildi ve şah, nasakçıbaşı²⁸⁷ Ferecullah Han'ı üç bin süvariyle birlikte Emanullah Han'ın fermendarlığı altında hareket etmesi için tayin etti. Ayrıca Abdurrahman Paşa'yı Baban vilayetine hakim kılmalarını, Bağdat valisinin kendisi veya askerleri kendilerine karşı bir hamle yaparsa onlara karşılık verme konusunda yetkili olduklarını, Abdurrahman Paşa'nın hakim kılınması için gayret etmelerini ve Rum askerlerini def etmelerini emir buyurdu. 1221 yılının Cemaziyelahir ayının sonlarında (Ağustos 1806) Emanullah Han Erdelanlı dilaverlerden beş-altı bin asker tedarik etti. Makul savaş araç gereçleri ve çadırlarla ve sancaklarla birlikte vilayet ordusundan on bin kişiyi aşkın oldukça mahir ve güçlü süvarilerden oluşan bir ordu topladı. Rum ordusunu def etmek ve Abdurrahman Paşa'yı Baban vilayetine hakim kılmak için gerekli tehzizatla ve büyük bir görkemle Senendec'den hareket etti ve menzil menzil ilerleyerek Şeyh Attar'ın ikametgahına vardı.

Zehab hududunda karargah kurmuş olan Bağdat veziri, Abdurrahman Paşa ve tâbilerinin Merivan'da olduklarını ve vali Emanullah Han'ın yardım için onlara henüz ulaşmadığını düşünerek kâhyayı Rum ordusundan seçkin bir grup askerle, Halit Paşa ve Süleyman Paşa'yı da Baban ordusuyla ve sayıları on bini aşkın (vr 104) Arap süvarilerle harekete geçmeleri için tayin etti. Abdurrahman Paşa ve tâbilerine saldırıp mallarını garet etmek ve Abdurrahman Paşa'yı tutuklamak için Bağdat vezirinin kendisi de harekete geçti. Bu haber Abdurrahman Paş'ya ulaştınca büyük bir ızdıraba

²⁸⁶ İran şahı Feth Ali Şah'ın büyük oğlu. 1821'de İran ile Osmanlı Devleti arasında bir dizi savaş yapıldı. İran'ın güney batısında yani Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgede yapılan bu savaşları Feth Ali Şah'ın büyük oğlu Muhammed Mirza Devletşah (1789-1821) yönetmiştir. 1789'da İran'ın kuzeyinde Gürcü bir cariyeden doğan Devletşah lakaplı Muhammed Ali Mirza, sırasıyla Fars bölgesi, Gilan, Kazvin, Huzistan, Loristan bölgelerinin valiliklerine atanmış ve ölünceye kadar bu görevi sürdürmüştür. Bkz. Shahab Vali, "Kaçar-Osmanlı Savaşlarında Guran Kürtleri Üzerine Manzum Bir Belge: Mîrzayê Kerendî'nin Ceng-Name'si", *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed. İbrahim Özcoşar, Shahab Vali, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s.267.

²⁸⁷ Ordunun tertip ve düzeninden sorumlu görevli. Bkz. Lugatname-i Dehkhoda.

düçar oldu. İbrahim Bey'i yardım ve imdat talep etmesi için Şeyh Attar'ın ikametgahında bulunan vali Emanullah Han'a gönderdi. Vali de aynı saatlerde ordusunu derleyip toparladı ve hızlı bir şekilde savaş mahalline vardı. Abdurrahman Paşa vâlinin askerlerine iltica edip onlara katıldı. Baban hakimi Halit Paşa, Koye hakimi Süleyman Paşa ve kâhya, Rum ordusundan, Araplardan, Koy ve Baban askerlerinden oluşan seçkin bir orduyla onlara karşılık vermek için geldiler. Vâli ordusunu kısım kısım ayırdı, Erdelanlı dilaverlerin saflarını düzenledi, büyük bir cesaret ve celadette ve Allah'a tevekkül ederek Rum ve Baban askerlerine doğru hareket etti.

Taraflar karşılaştıktan sonra aralarında çetin bir savaş başladı, her iki tarafın yiğitleri ok, mızrak, tüfek ve sair savaş araç gereçleriyle birbirlerine girdiler. Cesur Arap ve Acem savaşçıların ve Rum, Baban ve Erdelanlı dilaverlerin çaba, gayret ve hamlelerinden sonra zafer İranlılara müyesser oldu. Halit Paşa, Süleyman Paşa, Rumlar ve Araplar ağır bir yenilgi aldılar. Acem ordusu ve Erdelanlı dilaverler büyük bir zafer elde ettiler. Selim Bey o savaşta yaralandı ve iki üç gün sonra da öldü. Nihayetinde Abdurrahman Paşa, Halit Paşa ve Süleyman Paşa'yı mağlub etti. Onları takip etti, Baban vilayetinin dışına kadar peşlerinden gitti. Rum, Arap ve Baban ordularının serdarı olan Bağdat kâhyası bu savaşta esir alındı ve İran orduları serdarı vâli Emanullah Han'ın huzuruna getirildi. Kâhyayı savaş meydanında sağ olarak ele geçirilen ve esir alınan iki yüz-üç yüz meşhur Arap ve Rum askeriyle birlikte hazret-i zıllullâh-ı âli'nin huzuruna gönderdiler. Abdurrahman Paşa maksadına nail olmuş olarak Süleymaniye şehrine revan oldu ve tam bir istiklal ile Baban mülkünün hakimi oldu. Vâli daha önce Erdelan vâlilerinden ve hakimlerinden hiç birine nasip olmayan bu açık (vr 105) fetihten ve işleri yoluna koyduktan sonra muzaffer ve mensur olarak Şehrezor havalisinden ayrılıp menzil menzil ilerleyerek Senendec'e vardı.

Kirmanşah'ta karargah kurmuş olan şehzade-yi azimulvakar Zehab ve havalisindeki mülkleri fethetmeleri için ordu tayin etti, mezkur mahaller fethedildiler, garet edilip yağmalandılar. Bağdat veziri, ordusu yenildikten, kâhya, Rum ve Arap askerlerinden üç yüz seçkin savaşçıyla birlikte esir alınıp büyük bir

zilletle dergâh-ı adalete revan edildikten ve Baban hükümeti için şah tarafından Abdurrahman Paşa'ya hil'at gönderildikten sonra hüsrana uğramış bir şekilde Bağdat'a döndü.

Hazret-i zıllullâh-ı âli'nin valiye gösterdiği şefkat, merhamet ve inayet kemal derecesinde olduğu için vâli her sene şahın eteğini öpme şerefine nail olmayı kendine görev biliyordu. Vâli bu sefer 1221 yılının Zilkade ayının ortalarında (Ocak 1807) bir grup üst düzey hizmetkârıyla birlikte Senendec'den hareket edip adalet timsali olan dergâh-ı şahî'nin eşiğini öpmek için başkent Tahran'a gitti. Başkent Tahran'da Rum ve Araplardan iki yüz adamla birlikte esir tutulan kâhya, şahın rahmet ve merhametine mazhar oldu ve cürümleri bağışlanarak, şefkat-ı şahane'ye nail oldu. Bundan iki ay önce iki yüz kişi tam bir serbestlikle azad edilerek huzur-u şahî'den ayrılmalarına ve vatanlarına dönmelerine izin verilmiş onlar da vatanlarına dönmüşlerdi. Şimdi de kâhya dergâh-ı adalet-i hakani'den ayrılmak için izin aldı ve şahın şefkat ve inayetine mazhar oldu. Kendisine oldukça kıymetli bir kaftan, mücevherlerle tezyin edilmiş bir hançer, altınla işlenmiş eyerleri olan çeşitli atlar, altın ve gümüş işlemeli (vr 106) birçok elbisele bağışlandı. Kâhya başkent Tahran'dan ayrılarak Kirmanşah üzerinden darüsselam Bağdat'a doğru yola koyuldu. Vâli de Zilhicce ayının başlarında darüssaltanat Tahran'a vardı. Yol yorgunluğunu attıktan sonra huzur-u şahî'ye çıktı ve şahın envai çeşit şefkat ve iltifatlarına mazhar oldu. Elli gün kadar Tahran'da kaldı ve hergün şahın huzuruna çıkmakla şereflendi ve daha önceki Erdelan hakimlerine nasip olmayan merhamet ve inayet-i şehinşahi'ye mazhar oldu.

Hazret-i zıllullâh-ı âli'nin kullarına duyduğu sınırsız şefkat ve lütuftan dolayı ve valinin hükümet işlerinde terakki elde etmesi için şah, valinin büyük oğlu Muhammed Hasan Han'ı oldukça kıymetli bir görev olan Erdelan vali vekilliği görevine atadı. Muhammed Hüseyin Han'a tepeden tırnağa, kıymetli ve oldukça mümtaz elbiseler ile birlikte şahın ahırından altınla süslenmiş koşum takımları bulunan özel bir at verdi ve onu gönderdi. Vâliye de bir adet oldukça kıymetli hil'atle şahın ahırından altınla tezyin edilmiş koşum takımları olan oldukça değerli özel bir at verdi. Ayrıca vâlinin yanında getirdiği memurlar için on dört takım elbise bağışladı

ve büyük bir izzet ve ihtiram göstererek huzurdan ayrılması için vâliye izin verdi. Vâli, 1222 yılının Muharrem ayının son günü (9 Nisan 1807 Perşembe) büyük bir gösteriş ve şatafatla Senendec'e vardı ve hükümetin başına geçti. Bu tarihte, kargaşa peşinde koşan, fitne ve fesat çıkarmaya çalışan şeytan siretli ve suretliler müfsid amaçlarına ulaşmak için istişare ettikten, işbirliği yaptıktan ve tedbirlerini aldıktan sonra hep birlikte vâli Emanullah Han'a zarar vermeye yeltendiler. Maksudlarına hasıl olurlarsa Erdelan vilayetinde büyük bir ihtilal başgösterecek, bütün bir vilayette kargaşa çıkacak ve Erdelan küçük yönetimlere bölünecekti. Velinimetleri vâlilerine karşı tertipledikleri bu fasid plan rıza-i rabbani'ye uygun olmadığı için muhbirlerin haber vermesiyle (vr 107) ifşa oldu ve haberler vâlinin kulağına kadar geldi. Vâli bu planı tertipleyenleri tutuklattı ve bu çirkin hadise ile ilgili haberler dilden dile dolaşarak şaha kadar ulaştı. Vâli de olup bitenleri şaha arzetti. Şah, vâliye karşı tertiplenen bu fasid plandan razı ve hoşnut olmadığı için bu çirkin faaliyeti tertip edenlerin sorgulanıp cezalandırılmaları konusunda vâlinin tam yetkili olduğunu buyurdu. Vâli de "Vela yahikul mekru's-seyyi illa bi ehlihi"²⁸⁸ ayetinden ilham alarak hadisenin arkasında bulunan ve fitne ateşinin alevlenmesi için gayret eden Muhammed Rahim Bey, Nezer Ali Bey ve İmamverdi Bey'i katlettirdi. Kendilerine ve tâbilerine ait ayni ve nakdi her ne varsa toplandı ve hazine-i âmireye verilmek üzere hazret-i zıllullâh-ı âli'ye gönderildi.

Emanullah Han, kemal derecesinde şahın lütuf ve şefkatine mazhar olduğu için kulluğunu arz etmeyi ve her sene astane-i şahi'yi öpme şerefine nail olmak için şahın huzur-u nuranisine varmayı kendisi için bir görev bilmişti. Bu amaçla 1223 yılının Rebiüssani ayının sonlarında (Haziran 1808) vilayetini ileri gelenlerinden yüz kişiyle birlikte Senendec'den hareket edip menzil menzil ilerleyerek Cemaziyelevvel ayında (Temmuz 1808) âl-i hazret'in zafere layık ordusuyla birlikte Çemen-i Sultaniyye'de olduğu bir sırada ordu-yu hümâyuna katıldı ve şahın huzur-u nuranisine çıkma şerefine nail oldu. Şevkat ve merhamet-i sultaniyeye mazhar oldu ve on gün boyunca ordugah-ı âli'de kaldı. Bu süre içinde her gün gerek yalnız ve gerekse divan-ı âli'de şahın huzuruyla feyizlenme ve merhametimiz duygularından nasiplenme şerefine nail oldu. Ayrılık vakti geldiğinde şah tarafından kendisine bir

²⁸⁸ "Kötü tuzak ancak sahibine döner." (FATİR 43). Bkz. Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, s.483.

adet kıymetli hil'ate ek olarak kabzası incilerle tezyin edilmiş bir hançer ve şahın ahırından altınla süslenmiş koşum takımları bulunan cins bir at bağışlandı. Kendisine kemal derecesinde saygı ve ihtiram gösterilerek huzur-u hakani'den (vr108) ayrılmasına izin buyuruldu. Emanullah Han menzil menzil ilerleyerek 1223 yılının Cemziyelevvel ayının ortalarında (Temmuz 1808) Senendec'e ulaştı ve hükümetin başına geçti.

Vali Emanullah Han her sene ihlas ve bendeliğini arzetmek için zafere lâyük ordu-yu şehinşahi'nin Çemen-i Sultaniyye'de bulunduğu sırada dergâh-ı sultani'ye varıp hak-i pa-yi hakani'ye yüz sürme şerefine nail oluyordu. Bu son günlerde, önceki yıllarda olduğu gibi ordu-yu hümâyun'un darussaltanat Tahran'dan büyük bir gösteriş ve şatafatla hareket edip Çemen-i Sultaniyye'ye doğru ilerlediği haberi geldi. Vâli de 1224 yılının Rebiüssani ayının 21'inde (5 Haziran 1809 Pazartesi) bir grup hizmetkârıyla birlikte Senendec şehrinden hareket edip menzil menzil ilerleyerek Çemen-i Sultaniyye'de ordu-yu hümâyuna katıldı ve huzur-u sultaniyle müşerref ve etek öpme saadetine nail oldu. Şahın şefkat ve iltifatlarına mazhar oldu ve on iki gün boyunca ordugâh-ı hümâyunda kaldı. Her gün şahın lütuf ve inayetiyle feyizlendi ve sonunda kemal derecesinde ümit ve izzet ve ikramla dergâh-ı âliden ayrılmak için destur aldı. Kendisine kıymetli bir hil'atle birlikte şahın ahırından altınla süslenmiş eyeri bulunan mükemmel bir at ve hizmetinde bulunanlar için on sekiz takım elbise bağışlandı. Rikab-ı hümâyundan ayrılıp menzil menzil ilerleyerek 1224 yılının Cemaziyelsani ayının başlarında (Temmuz 1809) büyük bir gösteriş ve debdebeyle Senendec şehrine vardı ve hükümetin başına geçti.

Zafere layık ordu her sene Çemen-i Sultaniyye'de bulunduğu sırada Emanullah Han tıpkı önceki yıllarda yaptığı gibi her yıl kulluğunu arzetmek ve ihlas ve bağlılığını pekiştirmek için vilayetinden hareket ediyor dergâh-ı âli'ye doğru yola revan oluyordu. Bu yıl da Cemziyelevvel ayının başlarında üst düzey hizmetkârlarından bir grupla birlikte lütf-u ilahi'den ümitvar olarak etek öpme şerefine nail olmak için Senendec'den hareket edip üç dört gün sonra Çemen-i Sultaniyye'ye vardı ve ordu-yu âli-yi hakani'ye (vr 109) dahil oldu. Huzur-u zilullâhi'den feyizlenmekle müşerref oldu ve onun sınırsız şefkat ve merhamet-i

padişahisinden nasıplendi. Bu tarihte İngiliz kralının meşhur elçisi büyük bir hazırlıkla ve kalabalık bir hizmetkar heyetiyle ve oldukça makul hediyelerle ordugâh-ı âliye dahil oldu. Elçi büyük bir saygı ve ihtiramla huzura vardı ve şah-ı alempenah tarafından büyük bir şefkat ve muhabbetle karşılandı. Elçinin gelişinden, huzura kabul edilişinden ve hediyelerini takdim edişinden beş gün sonra vâli Emanullah Han huzura vardı ve her gün gerek yalnız ve gerekse umuma açık meclislerde şahın şefkat, merhamet, lütuf ve inayetiyle şerefyab oldu. O kadar ilgi ve alakaya nail oldu ki bu durum şahın yakınlarının kıskançlık duymalarına sebep oldu. Yirmi gün boyunca ordugah-ı âli'de kaldı. Padişah-ı tebdirendiş, vâli Emanullah Han'a kıymetli bir hil'at giydirdi. Şahın ahırından altınla tezyin edilmiş koşum takımları bulunan özel bir atla birlikte yanında getirdiği memurlar için de dergâh-ı sultani'den yirmi takım elbise bağışlandı. Sonunda Emanullah Han adaletin timsali dergâh-ı âli'den ayrılmak için destur aldı ve maksadına nail olmuş olarak 1225 yılının Cemaziyelsani ayının beşinde (8 Temmuz 1810 Pazar) Senendec şehrine vardı ve hükümetin başına geçti.

1225 yılının Şaban ayının sonlarında (Eylül 1810) şah-ı fatihan ve iskender nişan tarafından vâli Emanullah Han'ın ordusu ve tabileriyle birlikte Şehrezor'a gitmesi emredildi. Bağdat veziri de, savaşmak niyetiyle adamlarıyla birlikte Karatepe'de bulunan Reis Efendi ve Abdurrahman Paşa Baban'ı bertaraf etmeleri için kâhyayı ve Süleyman Paşa Baban'ı Rum askerleriyle birlikte tayin etti. Sadır edilen emir mucibince vali Emanullah Han ordusuyla birlikte Senendec'den hareket edip Merivan'da ordugah kurdu. Bu haberi alan vezir Süleyman Paşa da Rum askerleriyle birlikte vâliyi bertaraf etmek için Bağdat'tan yola çıktı. Ordular bir kaç gün birbirlerine karşı konuşlanmış olarak (vr 110) beklediler. 1225 yılının mübarek Ramazan ayının ortalarında (Ekim 1810) taraflar Bağdat surlarının dışında karşı karşıya geldiler. Reis Efendi ve Abdurrahman Paşa'nın askerleri galip geldiler ve vezirin ordusu yenilgiye uğradı. O savaşta vezir Süleyman Paşa öldürüldü ve bu haber hazret-i zıllullâh-ı âli'ye ulaşınca vâliye verdiği desturu geri çekti. Vâli Merivan'dan hareket edip menzil menzil ilerleyerek 1225 yılının mübarek Ramazan ayının sonlarında (Ekim 1810) Senendec'e ulaştı ve hükümetin başına geçti.

Abdurrahman Paşa, Bağdat ve Süleymaniye'den döndükten sonra maddi imkânları, güç ve nüfuzu arttığı için padişah-ı cemşid makam'a itaatten yüz çevirdi ve Bağdat vezirine de muhalefette bulundu. Bir süre dergâh-ı sultani'ye arize ve hediye göndermedi. Bundan dolayı şahın kahır ve gazap ateşi alevlendi ve o sırada Kirmanşah'ta bulunan şehzade-i valâ makam-ı azimüşşan Muhammed Ali Mirza'yı kırk bin kişilik seçkin bir orduyla Abdurrahman Paşa'yı bertaraf etmesi için tayin etti. Aynı görev için, ordusu ve tâbileriyle birlikte şehzadenin ordusuna katılması ve Abdurrahman Paşa galesini def etmesi için vâliyi de tayin etti. Bu emir doğrultusunda vali 1226 yılının Recep ayının sonlarında (Ağustos 1811) ordusuyla birlikte Senendec'den hareket edip Kirmanşah'ta şehzadenin ordusuna katıldı ve komutası altına girdi. Onların geldiğini duyan Abdurrahman Paşa Süleymaniye'den kaçıp tâbileriyle birlikte Koy'a gitti ve Koy Kalesi'ne sığındı. Şehzade-i valâ makamın ordusu Zehab'tan hareket edip Koy'a vardı ve Koy Kalesi'ni muhasara etti. Üç gün boyunca kale top ve tüfeklerle dövüldü ve kale ahali aciz durumda bırakıldı. Sonunda Abdurrahman Paşa eman dileyip itaat etmeyi kabul etti. Elli bin tümen ödemeye ve ve makul hediyeler taktim etmeye mecbur edildi. Oğullarından iki üç tanesini aileleriyle birlikte rehin olarak Kirmanşah'a gönderdi ve tayin edilen meblağı makul hediyelerle birlikte şaha ve şehzade-i azimulvakar'a gönderdi.

Şehzadenin ordusu Şehrezor'dan hareket edip 1226 yılının mükerrerrem Şevval ayının sonlarında (Kasım 1811) Kirmanşah'a ulaştı. Aynı tarihte vâli de muzaffer ve mensur olarak Senendec'e döndü. (vr 111) Abdurrahman Paşa bundan sonra şahın emri mucibince Baban mülkünün hakimi oldu. Bağdat veziri Abdullah Paşa'ya muhalefet etti ve onu tanımamazlıktan geldi. Gurur ve kibre kapıldı. Vezir de onun başına buyruk hareket etmesini kabullenmedi. Araplardan, Bağdat ahalisinden ve muhtelif aşiretlerden makul bir ordu hazırlayıp tophane alet edavatıyla sair savaş teçhizatını tedarik etti. Abdurrahman Paşa'yı bertaraf etmek için Bağdat'tan hareket etti. Abdurrahman Paşa da büyük bir orduyla vezire mukabelede bulunmak için harekete geçti. Taraflar karşılaştıktan sonra Abdurrahman Paşa yenilgiye uğradı ve savaş meydanından kaçarak Kirmanşah şehrine, şehzade-i valâmakam-ı azimu'lvakar'ın dergahına sığındı. Hadiseyi Çemen-i Sultaniyye'de bulunan padişah-ı cemşid makam'a arzetteler. Hemen Kaçar hanlarından bir kaçına büyük bir orduyla

birlikte vâli Emanullah Han'a refakat etmelerini ve vezir Abdullah Paşa'yı def etmek için muktedir şehzade'nin huzuruna gitmelerini emretti. Tayin edilen ordu, başlarındaki hanlarla ve vâli ve tabileriyle birlikte şehzadenin ordusuna katıldılar. Mezkur ordu Kirmanşah'tan yola çıkıp Bağdat'a doğru hareket etti. Bir grubu yağma ve talan için memur edip gittiler ve Arapların meskun olduğu civardaki köyleri ve çadırları yağmaladılar ve şehzade-i valâmakam'ın ordugahına büyük ganimet getirdiler. Vezir Abdullah Paşa, kutbu'l arifin Şeyh Cafer'i ve büyük manevi nüfuzları bulunan sair meşayihî özür dilemeleri için şehzade-i azimu'l vakarın yanına gönderdi. Onları şefaatchi olarak tayin edip Baban mülkü için Abdurrahman Paşa'ya hil'at gönderdi. Şehzade için de makul hediyeler gönderdi ve hazret-i zıllullâh-ı âli'nin hizmetinde olacağını taahhüt etti. Şehzade hadiselerin seyrini dergâh-ı seniye-yi hakani'ye arzetti. (vr 112) Şah, tayin ettiği ordunun rikab-ı hümâyuna dönmesini emir buyurdu ve şehzade-i valâmakam 1227 yılının mükerrer Şevval ayının başlarında (Ekim 1812) muzaffer olarak Kirmanşah şehrine döndü. Aynı tarihte vâli de Senendec şehrine döndü.

Her sene lütuf ve şefkat-ı şahaneye mazhar olan vâli, ihlas ve sadakatini arzetmek ve etek öpmek için Senendec'den hareket edip darülsaltanat Tahran'a gidiyordu. Hicri 1227 yılının Zilkade-i haram ayının başlarında (Kasım 1812) yanında bir grup önde gelen hizmetkârıyla birlikte hareket edip menzil menzil ilerleyerek Tahran'a vardı ve varır varmaz feyz-i hakani'den nasiplendi. Hazret-i zıllullâh-ı âli'nin şefkat ve inayetine mazhar oldu. Huzur-u nuraniyle şerefyaş olduktan sonra her gün şahın sınırsız ve envai çeşit şefkat ve merhametine nail oldu. Şah çoğunlukla onu yalnız olarak huzuruna çağırdı, ona mülayim sözler söyleyerek şefkat ve iltifatta bulundu. Vâli elli gün boyunca Tahran'da kaldı ve her gün kadir ve kıymeti nazar-ı hakani'de en üst derecede karşılık buldu. Ayrılık vakti geldiğinde bir adet kıymetli ve oldukça pahalı hil'atla birlikte şahın ahırından altınla süslenmiş eyeri bulunan özel bir at, emirzadeler için iki adet hil'at ve vâlinin hizmetinde bulunanlar için yirmi takım elbise bağışlandı. Büyük bir izzet ve ihtiramla ve maksadına nail olmuş olarak dergâh-ı âli'den izin alarak darülhilafet Tahran'dan hareket etti ve

menzil menzil ilerleyerek 1228 yılının Safer ayının onbirinde (13 Şubat 1813 Cumartesi) Senendec'e vardı. Vallahu alem huvallahu teala.²⁸⁹

Ben hâkire-yi fakire Mesture, zâde-yi azâde, (vr 113) pak tabiatlı rahmetli Ağa Muhammed'in oğlu rahmetli Ebul Hasan Bey'den olmayım. Söz ehli bilgelere ve sanat ve fazilet erbaplarına arz ederim. Eşi ve benzeri olmayan, mutlak adalet sahibi Allahu Teala'nın feyziyle annemden doğduktan sonra babamın terbiye ve tedrisinden geçtim. Onun övgüye değer basiretinden, ilim ve irfanının bereketinden nasiplendim. Evlatlarının ve ciğerparelerinin eğitim ve terbiyeleri için doğal bir eğilime ve hakiki bir gayrete sahipti ve böylece elim kalem tutmaya alıştı, gözüm okumayla aydınlandı. Doğal bir eğilim ve fitri bir rağbetle kitapları incelemeye, araştırma yapmaya yöneldim. Ta ki sonunda benden öncekilerin divanlarına ve benden sonrakilerin meclislerine gidiş gelişlerim oldu. Kürtlerin ve bu vilayetin tarihiyle ilgili eserlerin olduğunu müşahade ettim. Araştırma yaptıktan ve yazmaya başladıktan sonra bu vilâyetin vâlilerinin hâl va ahvâleriyle ilgili bazı şeylerin yazılmış olduğunu gördüm ve onları okudum. Gerçi ayrıntılı bir şekilde yazılmışlardı ancak bazı hususlara temas edilmemişti. Mezkur konularda izahata ihtiyaç duyulan kısımlar vardı. Eleştirel bir yaklaşımla ve açık bir zihinle eksik kısımları tamamlamayı görev bildim ve bu bir kaç satırı yazmaya yöneldim. Merhum Emanullah Han'ın, Allah onu firdevs cennetine kabul etsin, ahvâlinin devamını, Hüsrev Han'ın vaziyetini ve şan ve şöhrat sahibi vâli Rıza Kuli Han'ın ahvâli ile ilgili özet bilgileri beyan ettim. Tafsilatlı ahvâllerinin özeti şöyledir ki;

Vâli Emanullah Han hükümet işlerini yoluna koyduktan sonra her kes üç dört yıl emniyet ve güven içinde yaşadı. Vâli eyaletin saygıya değer ahalisine şefkatle muamele etti. Herkesi rütbe ve derecesine uygun olarak istihdam etti, onlara yer verdi. Herkesi kucaklayıp korudu, her arzu ve ihtiyaçlarını karşıladı. Öyle ki kurt koyun ile bir arada yaşadı ve serçe şahin ile aynı sofradan yedi. Ta ki 1230 (M.1814) yılına kadar. Nefsinin şerrine yenik düşüp, gurur ve kibre kapılan Yusuf Bey'in oğlu Muhammed Zaman Bey serkeşlik etti. Tâbi ve mensuplarıyla birlikte ve o zamanlar

²⁸⁹ Muhammed Şerif Kadı sözünü burada noktalamış, bundan sonrasını Mesture Mahşeref Hanım yazmıştır.

Şeyhulislamlık vazifesiyle şerefyab olan Seyid Mahmud ve büyük oğlu Seyid Zeki ile birlikte vilayette fitne çıkardılar. Bir grubu yanlarına alarak erkân-ı devlet-i âliye nezdinde vilayetin idaresine bir kusur atfetmek kastıyla dergâh-ı şeyriyara gittiler. O gecenin sabahında bu haber vâlinin kulağına gitti. Hemen müellifenin saygıdeğer atası nazır Muhammed Ağa'yı²⁹⁰ özür beyan eden arizelerle (vr 114) birlikte padişah-ı cemşid vakar'ın dergahına yolladı. O vakit ordu-yu şehriyari bir derya gibi Firuzkuh'ta ve gönüllere esenlik veren havalisinde ordugâh kurmuştu. Güzel bir tevafuk eseri olarak mezkur şahısların ordugâha varmasıyla vâlinin gönderdiği şahsın ordugâha varması aynı zamana denk geldi. Taraflar hemen sadrazamın meclisine varma şerefine nail oldular. Söylenecek sözler söylendi ve dinleyecek kişiler dinledi. Sadrazamın meclisinde bir çok delil ve gerekçeyle şikayetçilerin haksız oldukları vurgulandı. Sadrazam onlara kızdı. Ertesi gün taraflar şahın huzur-u nuranisine vardılar. Müddeiler asılsız bir şekilde ithamlarını hak-i pa-yi şehriyara arzettiler. Yeryüzünün şahı, şehriyar-ı cemşid makam merhamet gösterip her konuda vâlinin hâl ve ahvâline kefil oldu, ona övgüler düzdü. Müfsidlerin iftiralarna kulak asmadı. Tarafların barışmalarının emretti. Hazirun kıymetli hil'atlerle şah-ı cihan-ı şehriyar'ın huzurundan ayrılmak için izin aldılar ve her konuda anlaşmaya varıp vilayete döndüler. Muhammed Zaman Bey sadatla beraber eyalete geldi, vâlinin satvet ve heybetinden korkan Muhammed Zaman Bey'in oğulları, Rıza Kuli Bey, Yusuf Bey ve amcaoğullarından iki kişi vilayete dönmeyi kabul etmeyip Kirmanşah'a, şehzade-i valâmakam Muhammed Ali Mirza'nın dergahına gitiler. Orada altı ay kaldılar. Yaptıkları hareket velinimetlerinin iradesine aykırı olduğu için vâlinin işaret ve imalarıyla şehzade-yi azâde kendisine sığınan ve dergâhında fitne çıkaranlardan dört kişinin gözlerini kör ettirerek onları mir-i meşhur Emanullah Han'a gönderdi. Orada da eyalet naibi tarafından yakalandılar ve müstehak oldukları akıbete düşer oldular. Vâli onların şerrinden kurtulduktan sonra tekrar huzur ve sükunete kavuştu ve vilayet işleriyle alâkadar olmaya başladı. Ta ki 1230 (M.1814) yılında vâlinin büyük oğlu ve aynı zamanda naibi (vr 115) Muhammed Hasan Han, cinayetskâr, ihanetskâr ve fesat ruhlu mücrimlerin önerisiyle isyan edinceye kadar.

²⁹⁰ Mesture Mahşeref Hanım'ın dedesi.

Ham iddialarla, asılsız ve mesnetsiz ithamlarla husumet ateşini alevlendirdiler. Muhammed Hasan Han, vilayetın evbaş ve kalleşlerinden bir grupla gece karanlığında firar edip vilâyet civarındaki toprakları yöneten şehzade-i kamkar Muhammed Ali Mirza'ya sığındı. Şehzade, vâlinin itaatinden emin olduğu için ona itibar etmedi. Muhammed Hasan Han oradan ayrılıp Arabistan'ın çöllerine ve Loristan'ın dağlarına varıp bağımsızlık iddiasında bulundu. Arap kabile ve aşiretlerine ve o serhaddeki sakinlere saldırıp mallarını yağmaladı, talan etti. Arap şeyhlerinden birine saldırıp onu mağlub etti. Arap şeyhi öldürüldü ve kabilesinin ileri gelenlerinden bir çoğu esir alındı. Muhammed Hasan Han bir müddet bu şekilde hükmetti ve sonunda baba diyarı vilayete yönelip yağma ve talana kalkıştı, Kürdistan'ın kabile ve aşiretlerine ve o serhaddeki topraklara saldırdı. Bu durum vâlinin oldukça zoruna gitti ve asilerin te'dip edilmesi gerektiğini düşündü. Süvari ve piyadelerden oluşan büyük bir ordu hazırladı ve mezkur toprakları sükunete kavuşturmak için serhade doğru yola koyuldu.

Feth Ali Sultan-ı Bane daha önce bir ordu hazırlamış, gece yarısı Bane'ye saldırıp ahalisini kılıçtan geçirmiş, devlet-i âliye'nin taraftarlarından olan Ahmed Sultan-ı Bane'yi katletmişti. Şimdi başına buyruk olarak Bane'yi yönetiyordu. Vâli Emanullah Han, Rıza Kuli Han'ın halefi olan amcasının oğlu ve aynı zamanda damadı Han Ahmed Han'ı serdar olarak atayıp merhum Hacı Mirza Ahmed'in oğlu Mirza Abdullah Vezir ile birlikte Feth Ali Sultan'ın şerrini def etmeye memur etti. Mezkur ordu maksada hasıl olmak için geldiğinde Feth Ali Sultan kaleye sığındı. Kale bir süre muhasara altına alındı ancak bir şey elde edilemedi. Bu sırada serhatte bulunan vâli, kale muhasarasına devam eden serdarlarını huzuruna çağırıp, hakirenin büyük atası Muhammed Ağa'yı serdar olarak atayıp yanına vilayetın ileri gelenlerinden bir grubu verip onu Bane mülküne yolladı. Kendisi de oğluyla savaşmak için yola koyuldu. Bu dehşetengiz haber Muhammed Hasan Han ve adamlarına ulaşınca (vr 116) eyalete saldırıp ordu-yu nusretpenah'tan geriye vilayette kalan askerleri katledip vilayeti yağmalamaya sonra da kaçmaya karar verdiler. Bir çok defa istişare ettikten sonra bu fikrin münasip olmadığı sonucuna vardılar. Hep birlikte ölümü göze alarak kılıçları çekmeye ve savaşmaya karar verdiler. Bu maksatla Revanser mıntıkasına geldiler ve Kûm-eşter olarak bilinen yerde vâli ile

karşı karşıya gelgiler. İki taraf savaş için hazırlıklarını yaptı. Savaşın önce vâli, oğlunun babasına itaat etmesi ve ona muhalefetten vazgeçmesi için bir kaç defa Cenab-ı Kutbu'l Aktab Molla Abbas Şeyhulislam'ı Allah'ın ayetlerini şefaati kılarak oğluna gönderdi. Molla Abbas, Muhammed Hasan Han'a sadakat ve sevap yolunu önerdi. "İza cae eceluhum fe la yestehirune saaten ve la yestakdimun"²⁹¹ ayeti kerimesinin tasdikiyle ve " İza cae'l kaza umiye'l basar"²⁹² hadisinin şahitliğiyle oğlunun ikbali ve ömür sermayesi tükenmek üzere olduğu için kelâm-ı mecid'in şefaati ve üzerinde hocalık hakkı da bulunan Şeyhulislamın nasihatleri onu ikna etmeye yetmedi, iş ceng ve cidale, ölüm ve kıyıma geldi dayandı.

Baba ile oğul arasındaki savaş iki saat sürdü. Kürdistan'ın ayan ve eşrafından bir çoğu bu savaşta hayatlarını kaybettiler. Muhaliflerin birlik ve bütünlüğü bozuldu, işleri şirazesinden çıktı. Mirza Abdullah ve Ağa Hüseyin Daruğe²⁹³ ve diğer tanınmış gençlerden bazıları tüfekle vurulup yaralandılar bazıları da dilaverlerin can alan oklarıyla katledildiler. İleri gelenlerden bir çoğu yaralanıp toprağa düştü. O hengame ve keşmekeş esnasında vâlinin, gençliğinin baharındaki oğlu da tüfekle vurulup yaralandı, toprağa düştü. (vr 117) Vâlinin oğlunun askerlerinin çoğu öldürüldü, bazıları tutuklandılar, esir edildiler. Kalanlar da dağlara ve çöllere kaçtılar. Vâlinin oğlunun ordusundan geriye kalanlar yaptıkları bu apaçık ihanetten dolayı Behram tabiatlı cellatların kılıçlarından nasiplerini aldılar. Hepsi öldürüldü ve kanları Ceyhun Nehri'nin suları gibi aktı. Gerçi emirzade-i azamları Muhammed Hasan Han ve Muhammed Sadık Han yaralandıkları için vâli bu zaferden çok hoşnut olamadı ama bu fetihle aynı anda Bane'nin de fethedildiği, Feth Ali Sultan'ın mağlup olup kaçtığı ve o serhaddeki muhaliflerin bertaraf edilip mallarının ganimet olarak alındığı haberi vâli hazretlerine ulaştı. Muhammed Ağa'ya bu açık hizmetinden dolayı bir adet oldukça kıymetli kaftan ve bir kılıç verilerek onurlandırıldı ve bir süre kalıp bu serhadlere çeki düzen vermesi emredildi. Daha sonra vâli, yaralılarla birlikte vilayete döndü ve hekimlerle cerrahları emirzadeyi tedavi etmeleri için çağırdı. Ecel vakti de

²⁹¹ "Her ümmet için bir süre vardır. Süreleri sona erince bir saat bile geciktirilmezler ve öne de alınmazlar." (YUNUS Suresi 49.ayet). Bkz. Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, s.213.

²⁹² "Kaderde takdir edilmişse bir şey, basiret bağlanır, insanların onu değiştirmeye güçleri yetmez" anlamında hadis-i kutsi.

²⁹³ Daruğe: Şehirdeki güvenlik/kolluk kuvvetlerinin amiri. Bkz. Lugatname-i Dehhoda.

gelmiş olduğu için tedavi işe yaramadı ve yirmi iki gün sonra yirmi iki yaşında ruhu dar-ı bekâya doğru kanat çırpı. Bir hafta sonra naaşını bir taht-ı revan ile ve Kürdistanlı bir grup ileri gelen ile birlikte Necef-i Şerif'e yolladılar.²⁹⁴ Oğlunun yaptığı bu büyük hata vâli hazretlerini ızdıraba düşür etti ve dünyadan göçüp gidinceye kadar bu ızdırapla yaşadı. Bu haber şehriyarın mübarek kulağına ulaştığında, merhum Muhammed Hasan Han kabiliyet ve istidat sahibi olduğu, mertlik ve cesaret timsali olduğu için şehriyar oldukça teessüf etti ve elem duydu. Haddinden fazla efkârlandı ve hadiseden iki ay sonra görev için darü'l hilafete çağırılmış olan hakirenin cediti Muhammed Ağa'ya, vâlinin yaptığı nahoş işten dolayı serzenişte bulundu, ona kızdı ve emirzadenin gençliğine hayıflandı. Daha sonra müellifenin cediti Muhammed Ağa huzurdan ayrıldı.

(vr 118) Bütün valizâde-i âzamlar, vilayetin önde gelenleri ve sıradan insanları, bu hadiseden dolayı siyahlara bürünmüş matem elbiseleri giymişlerdi. Serkar-ı şehriyar, cephaneyi mahsusadan vâliye, vâlinin kızlarına ve oğullarına, Kürdistan'ın ayanına, eşrafına, çalışanlarına ve diğer insanlara merhamet göstererek Muhammed Ağa eliyle hil'at-i şahanelerden gönderdi ve onları onurlandırdı. Vâliye haddinden fazla ilgi ve alaka gösterdi, onunla hemhal oldu, onu merhamet-i hüsrevane ile onurlandırıp ümitvar kıldı.

Bir müddet sonra Feth Ali Sultan, ki daha önce bahsi geçmiş, firar ettiği belirtilmişti, Azerbeycan hududuna gitti. Şahın emri mucibince naibu'l saltanat-ı âliye Abbas Mirza onu yakalatıp Kürdistan'a yolladı. Feth Ali Sultan, hakirenin amcası oğlu sandukdar İsmail Ağa'nın evinde iki üç ay mahpus kaldıktan sonra onu "kana kan" kaidesine uygun olarak merhum Ahmed Sultan'ın oğullarından birine kısas uygulaması için teslim ettiler. Hükümet konağının önünde Ahmed Sultan'ın oğlu tarafından babasının kanına karşılık olarak hançerle karnı ve göğsü deşildi. Bu

²⁹⁴ Emanullah Han'ın (bkz. vr 122) ve oğlu Muhammed Hasan Han'ın naaşları Irak'ın Necef şehrine nakledilmiştir. Bağdat'ın 160 km. güneyinde bulunan Necef şehri Şiiilerin meskun oldukları bir yerdir ve Hz. Ali'nin mezarının bu şehirde olduğuna inanılır. Emanullah Han'ın ve oğlunun naaşlarının bu şehre nakledilmesini Erdelan mirlerinin Şii mezhebine mensub oldukları doğrulanmamıştır. Öteden beri özellikle Safevi şahlarının Şiiliği yaymak gibi bir politika izledikleri ve Erdelan mirlerini de şiiileştirmek gibi bir çaba içinde oldukları bilinen bir gerçektir ancak Erdelan mirlerinin Şiiliği benimsediklerine dair yeteri kadar argüman mevcut değildir.

hadiseden bir yıl sonra cenab-ı vâli önceki yıllarda olduğu gibi astâne-yi âliye'yi öpmek için darü'l hilafete gitti. Şahın sınırsız şefkat ve merhametine mazhar olduktan sonra şah, hanedan burcunun yıldızlarından, hane-i şehriyari'nin cevherlerinden, gençliği, güzelliği ve sefasıyla eşsiz, olgunluk ve kemalatıyla benzersiz kızını valinin canından aziz bildiği saadetli ve meşhur veliahdına, emirzade Hüsrev Han'a²⁹⁵ inayet buyurdular. (vr 119) Onu damâd-ı şehriyari olarak onurlandırdılar. Hâkirenin halasının oğlu olan ve rikab-ı hümâyunda bulunan vâlizâde Hüseyin Kuli Han'a da bir adet kıymetli hil'at ve mücevherlerle süslenmiş bir hançer bağışlayarak onu onurlandırdılar ve huzurdan ayrılması için izin verdiler.

Eyaletin veliahdı bir yıl boyunca düğün hazırlıklarıyla meşgul oldu. Mühim işleri hallettikten sonra eyaletin önde gelenleriyle, haremın bazı hanları, vâlinin kız kardeşi yani Mirza Abdülkerim Mutemed'in annesi Hatuncan Hanım, Mirza Ferecullah Mustevfi'nin eşi ve vilayetin sair tanınmış hatunlarıyla birlikte derbar-ı şehriyari'ye doğru yola revan oldular. Bir ay boyunca düğün hazırlıklarıyla meşgul oldular. Şahane bir düğünün ve eğlencenin adab ve usullerine göre erkân-ı devlet ilgili eşya ve levazımat ve sair harcamalar için otuz bin tümen tahsis ettiler. Hâkirenin orada hazır ve nazır bulunan annesi, sarfedilen yiyeceklerden mesul olan kişiyi görmüş, tatlı ve diğer masraflara ek olarak on yük beyaz şeker, şekerleme ve yemiş harcandığını nakletmiştir. Harcanan diğer yiyecekleri bu kıstasa göre düşünmek gerekir. Bu satırların yazıldığı tarihte mezkur şenliğin üzerinden yirmi yedi yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen bütün İran'da halâ sözü edilir.

Evet, öyle bir hikayedir ki her kesin dilindedir. (Gelin ile damat) Oradan ayrılıp muradlarına nail olmuş olarak kasabaya vardılar. Bir kaç gün ve geceyi yine eğlenceyle geçirdiler. O eğlencede Zühre çalgıcıları, Ay rakkasları oldu. Şu anda Zehra tabiatlı o hanım şahzadeden üç erkek çocuk hayattadır; Kürdistan'ın şanı yüce vâlisi Rıza Kuli Han, Gulam Şah Han ki merhum Emanullah Han'ın adıyla anılır, ve Han Ahmed Han. Üç tane de kızı vardır; hanımlar hanımı, (vr 120) şehinşah-ı cemşid

²⁹⁵ Burada bahsi geçen Hüsrev Han, Mesture Mahşeref Hanım'ın kocası olup III. Hüsrev Han veya Hüsrev Han-ı Nâkâm olarak meşhurdur. Bahsi geçen hanım ise Kaçar şahı Feth Ali Şah'ın kızı "vâliye" lâkaplı Hüsn-ü Cihan Hanım'dır ve Hüsrev Han'ın ilk eşi'dir. Aynı zamanda şair olan Hüsn-ü Cihan Hanım'ın bir de divanı vardır. Mezkur divan İran'da Kitaphane-yi Meclis-i Şura-yı Milli'de 87299 numarasıyla kayıtlıdır.

makam Muhammed Şah'ın kardeşi Erdeşir Mirza'nın eşi olmakla müşerrefdir, ortancası Adile Sultan adında olup Şiraz vâlisi Hüseyin Han'ın eşidir. Allah ömürlerini uzun etsin.²⁹⁶ İki yıl sonra vali hazretleri kanun gereği Çemen-i Sultaniyye'de ordu-yu şehriyari'ye katıldı.

Süleymaniye Kürtleri ve Caf aşireti vilayet hududunda hayvancılık yapıyor, ayaklarını yorganlarına göre uzatmıyor, hadlerini aşıyorlardı. Bu durum vâli-yi valâmakam'ın hoşuna gitmedi ve o şer ehli taifeye bir ders vermek için şehriyar-ı cemşid makam'dan destur aldı. Şehinşahın emri gereğince Hamse hakimi meşhur şehzade Abdullah Mirza, serdar Zülfikar Han Kaçar ile birlikte yardıma gönderildi. Gün batımına doğru Çemen-i Sultaniyye'den binen ordunun öncü birlikleri ertesi gün sabaha doğru o şerli taifenin tepesine bindiler. Bu taraftan da emirzade-i azam Hüsrev Han, kendisine söylendiği üzere aynı saatte Kürdistan ahaliyle birlikte ordu-yu hümâyuna katıldı. Caf aşiretini tamamen dağıtıp mücrimlerin çoğunu kılıçtan geçirdiler ve kıymeti kırk elli bin tümeni aşan ganimet elde edip vilayete gönderdiler. Kendileri de gösteriş ve debdebeyle menzil menzil ilerleyerek Merivan ve Şehrezor'u geçip Baban paşalarının başkenti olan Süleymaniye'ye vardılar. O diyarın hakimi Mahmud Paşa, vâlinin şehre girişinden bir kaç gün önce şehri boşalttı ve tâbileri ve hizmetkârlarıyla birlikte kaçtı. Onlardan geriye kalan küçük baş hayvanlar vâlinin zafere layık ordusuna nasip (vr 121) oldu. İki gün sonra aşırı sıcaklardan ve sağlıksız sulardan dolayı Kızılbaş ve Kürdistan askerleri arasında veba salgını baş gösterdi ve iki üç binden fazla asker o hastalıktan öldü. Kızılbaşların serdarı Zülfikar Han'ın kardeşi ve ordunun önemli isimlerinden biri olan Muttalip Han da ölümün tatsız şerbetinden içti. Kürdistan'ın ulularından Mirza Lütfullah da kaza oklarından nasibini aldı ve hakirenin babası merhum Ebu'l Hasan Bey canını zor kurtardı. Bundan dolayı Baban mülkünü yağmalamaktan vaz geçip hakim oldukları topraklara geri döndüler. Kürtlerin ulularından biri olan ve o seferde cezalandırılması düşünülen Veled Bey-i Caf, yağma ve talandan sonra velinimetin emri gereğince şehre getirildi. Rüstem Bey ve Büyük oğlu Habip Bey, Kaslan Kalesi'ne hapsedildiler. Veled Bey'i de şehirde tuttular. Bir yıl sonra şahın lütuf ve merhametine mazhar oldu. Gökyüzünde parlayan aya benzeyen kızlarından birini

²⁹⁶ Mesture Mahşeref Hanım, üçüncü hanım şahzadenin ismini zikretmemiştir.

saadetli emirzade Hasan Kuli Han'ın zevcesi olmakla şereflendirdiler ve kendisini de kabile ve aşiretinin arasına gönderdiler.

Bundan sonra Emanullah Han'ın hastalığı günden güne ilerledi ve sonunda üç dört yıl sonra 1241 (M.1826)²⁹⁷ yılının kış mevsiminin başlarında karaciğer rahatsızlığından öldü. Kış mevsimi olduğu için naaşını özel bir salona bıraktılar ve kış mevsimi bitip bahar mevsiminden bir süre geçinceye kadar naaşı orada kaldı. Nevruz-u sultaniden sonra büyük bir merasimle ve Hüsrevane bir törenle naaşı alındı ve Kürdistan'ın hanlarından (vr 122), ayan ve eşrafından bir grubun refakatiyle birlikte Necef-i Şerif'e nakledildi.

(Emanullah Han) İktidarı döneminde Cevanrud hükümetini ve Caf aşireti yönetimini Muhammed Sadık Han'a, İsfendabad ve Çardovli yönetimini Hüseyin Kuli Han'a inayet buyurdu. Abas Kuli Han'ı general ve Muhammed Kuli Han'ı denizin dalgalarını andıran askerlerine fermandar olarak atamıştı. Yaptırdığı binaların başlıcaları şunlardır:

Vilâyet hududunda bulunan İmaret-i Enderuni ki Gülistan adıyla anılır. Halvetgâh-ı Birun'un çatısı frenk tarzında olup bir çok odadan, farklı salonlardan ve yüksek kasırlardan müteşekkildir ve bütün İran'da oldukça meşhurdur. Hüsreviye adıyla bilinen bir imareti ve Mescid-i Daru'l İhsan adıyla bilinen bir mescidi olup Mescid-i Aksa ile ve Beyt'ül Mamur ile boy ölçüşmektedir. Mescidin yanında bir imaret, Serheng Hani imareti, hükümet konağının önündeki meydan, şehir kalesinin dışında yer alan bir pazar, Hüsrevabad İmaret-i'nin bağı ve bağda bulunan suyu oldukça hoş çeşme. Bu bağ adeta bir yeryüzü cenneti gibidir ve banisi adını "Hüsrevabad" koymuştur. Çemen Kani-yi Şifa, bir tepenin üzerine kurulu olan Hasanabad Kasrı'nın bağı, kale ve Kaslan İmaret-i onun yaptırdığı diğer eserlerdendirler. Bu sayfalar o emsalsiz sultanın mümtaz eserlerini anlatmaya kafi gelmez. Bu yüzden bu bir kaç satırla iktifa edildi. Allah rahmet eylesin.

²⁹⁷ Mesture Mahşeref Hanım, Nasır Azadpur tarafından tashih edilen Tarih-i Erdelan isimli eserinde ve Cemal Ahmediyin'in yayımladığı aynı eserin Tarihu'l Ekrad isimli diğer nüshasında Emanullah Han'ın vefat tarihini 1240 olarak kaydetmiştir. Bkz. Mesture Kordestani, Tarih-i Erdelan, s.168; Mesture Erdelan, Tarihu'l Ekrad, s.217. Ayrıca Erdelan tarihini konu alan diğer eserler de Emanullah Han'ın vefat tarihini 1240 olarak zikretmişlerdir. Bkz. Menuçehr, s.96; Babani, s.75; Senendeci, s.200; Merduh Kordestani, s.386.

Vâli cennetmekan Emanullah Han'ın vefatından sonra yaz mevsimi başlarında ordu-yu şehriyari'nin (vr 123) adeti olduğu üzere Çemen-i Sultaniyye'de ordugâh kurduğu sırada Hüsrev Han, Kürdistan'ın hanları, hizmetkârları, ayan ve eşrafı ile birlikte eşik öpme kastıyla...²⁹⁸

²⁹⁸ Mesture Mahşeref Hanım'ın sözü burada son bulmaktadır. Bkz. Tarih-i Kurd adlı yazma eserin elektronik kopyası, s.123.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih-i Kurd isimli eser Senendec kadısı Muhammed Şerif Kadı tarafından takriben 1800'lü yılların başlarında Erdelan Emirliği'nin tarihini yazmak amacıyla kaleme alınmıştır. Eser Muhammed Şerif Kadı tarafından daha önce kaleme alınan *Zübdetü't-Tevarih* isimli eserin Erdelan Emirliği'nden bahseden on birinci bölümünün yine Muhammed Şerif Kadı tarafından tekrar ve daha tafsilatlı olarak kaleme alınması neticesinde vücuda gelmiştir. Şerefhan Bitlisi'nin eseri *Şerefname*'den sonra Kürt ve Erdelan tarihini ele alan ikinci eser olması dolayısıyla oldukça önemli bir yere sahiptir. İran'da gelişen Kürt tarih yazıcılığı geleneğinin bir parçası olan eser özellikle müellifin yaşadığı döneme ait kayıtları ihtiva etmesi bakımından da oldukça önemlidir. Eserin ismi her ne kadar *Tarih-i Kurd* ise de bütün Kürt tarihini ihtiva etmediği ve Erdelan Okulu tarihçilerinin Kürtler'den kasıtlarının Erdelan bölgesinde yaşayan Kürtler olduğu hatırdta tutulmalıdır.

Tarih-i Kurd isimli yazma eser Erdelan Emirliği'nin tarihi için oldukça önemli bir eser olmasının yanısıra İran'da hakim olan devletlerin ve Osmanlı Devleti tarihinin anlaşılması açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Yerel tarih yazıcılığı çerçevesinde değerlendirilebilecek olan eser, yerel söylemin ve hafızanın gelecek kuşaklara aktarılması bakımından büyük önem arz etmektedir. *Tarih-i Kurd* isimli eserin kendisinden sonra Erdelan Emirliği'nin tarihiyle ilgili bir dizi eserin kaleme alınmasına önayak olması da onu önemli kılan başka bir husustur. Aynı şekilde eserin Kürtlerin meskun oldukları şehirler, köyler ve kasabalarla ilgili verdiği bilgiler Kürtlerin yerleşik olduğu coğrafya ile ilgili bir bilgi birikimini oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Eserin müellifi Muhammed Şerif Kadı'nın İranilik hüvviyetine sahip olduğu açıktır ancak bu durum onun Osmanlı Devleti ve İran arasında veya Erdelan ile Baban Emirlikleri arasında cereyan eden savaşlarda tarih disiplininin kopmasına ve tarafgirlik yapmasına sebep olmamıştır. Hadiseleri aktarırken yaşadığı dönemin hakimleri istisna olmak üzere gerek İran şahlarını ve gerekse Erdelan mirlerini eleştirdiği görülmektedir. Özellikle Erdelan'da büyük nüfuzları bulunan ve Erdelan mirleri üzerinde birer baskı unsuruna dönüşen yerel güçleri ve soylu aileleri açık bir

dille yermiştir. Bu durum yöneticilik selahiyetine sahip olmadığını düşündüğü bazı Erdelan mirlerinden bahsederken de kendisini göstermektedir.

Muhammed Şerif Kadı'nın temsil ettiği kadılık vazifesinin onun yerel aristokrasi içinde önemli bir konuma sahip olmasını ve toplumsal hafızadan, sözlü tarih birikiminden istifade etmesini mümkün kılmıştır. Kadı eserini kaleme alırken geleneksel tarih yazım usulünü takip etmiş ve olayları oluş sırasına göre aktarmıştır. Bu durum Erdelan Emirliği ile ilgili yekpare bir bilgi edinmeyi mümkün kılarken dönemsel bir ayrıma gitmeyi güçleştirmiştir. Özellikle Erdelan Emirliği ile çağdaş olan İranlı hanedanların hakim oldukları dönemler bariz bir şekilde vurgulanmadığı için Safeviler, Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar dönemlerine dair ayrımlar yapmak güçleşmiştir. Muhammed Şerif Kadı, Safevi, Afşar, Zend ve Kaçar şahlarının Erdelan Emirliği ile olan münasebetlerinden bahsederken çoğunlukla şah merkezli bir anlatıma gitmiş ancak çoğunlukla adı geçen şahın hangi hanedana mensub olduğunu vurgulamamıştır. Bu durum okuyucunun kronolojik bir ayırım yapmasını zorlaştıracaktır. Bu zorluğu bir nebze olsun giderebilmek için çalışmamız boyunca yukarıda adı geçen hanedanları ve olayın merkezinde bulunan ilgili şahı tanıtan ve hükmettiği döneme ilişkin kronojik bilgiler içeren notlar paylaştık. Kronolojik saptamada yaşadığımız güçlük Erdelan mirleri için de geçerlidir. Erdelan mirlerinin hakim oldukları dönemlere ilişkin tarihlendirmeler verilmişse de bu tarihlendirmelerin çok net olmadığını vurgulamak gerekir. Ancak özellikle Muhammed Şerif Kadı'nın hayatının son dönemlerine tekabül eden hadiseler aktarılırken daha açık ve dakik tarihlendirmeler yaptığı görülmektedir. Özellikle Kadı'nın son yıllarına denk gelen Erdelan miri Emanullah Han dönemi hadiseleri çok net tarihler verilerek aktarılmış ve müellif eserinin son bölümlerinde okuyucuya sıkabilecek tekrarlara kaçmıştır. Çalışmamız boyunca Erdelan mirlerinin görev yaptıkları dönemlere ilişkin kronolojik saptamalar yapmaya gayret ettik ve *Tarih-i Kurd* isimli eseri Erdelan tarihini ihtiva eden ve çalışmamızın birinci bölümünde tanıttığımız diğer eserlerle kıyaslayarak sağlıklı bir sonuca ulaşmaya çalıştık.

Tarih-i Kurd isimli eserde ve Erdelan Emirliği ile ilgili yaptığımız diğer okumalarda karşılaştığımız bir başka güçlük Erdelan'ın siyasi statüsü ve Erdelan

yöneticilerinin temsiliyeti konusundaki tanımlamalarla ilgilidir. Erdelan bölgesi için kullanılan "prenslik" "beylik", "emirlik", "mirlik", "hanlık" gibi tanımlamalardan herhangi birisi *Tarih-i Kurd* isimli eserde tercih edilmemiştir. Bu durum ortak bir tanımlama yapmayı güçleştirmekte ve Erdelan ile ilgili kavramsallaştırmalarda bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşayan yerel Kürt idareleri için "mirlik" kavramı üzerinde az çok bir mutabakat olduğu görülmektedir ancak bu durum Erdelan için geçerli değildir. Erdelan'ın siyasi tanımlaması ile ilgili ortak bir literatür oluşmasına katkı sunması adına çalışmamız boyunca Erdelan'ı "mirlik" olarak tanımlamayı tercih ettik. Kavramsallaştırma konusunda yaşadığımız bir başka güçlük İran merkezi devletleri tarafından Erdelan'a atanan yöneticiler için kullanılan isimlendirmelerle ilgiliydi. İran'da hakim olan hanedanların Erdelan'a atadığı yöneticiler "beylerbeyi", "vali", "zabit", "vali vekili", "naib" gibi ünvanlarla atanmış ve eserde de böyle adlandırılmışlardır. Dolayısıyla bu durum yukarıda bahsedilen kavramsallaştırma sorununu tekrar ortaya çıkarmaktadır. Ortak bir dilin geliştirilebilmesi adına Erdelan yöneticilerinin "mir" olarak isimlendirilmesi kanaatimizce uygun olacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde tanıtmaya çalıştığımız ve *Tarih-i Kurd* isimli eserin gövde metnini oluşturan *Zübdetü't Tevarih* isimli eseri okuyarak iki eser arasındaki farkları tesbit etmeye çalıştık. *Tarih-i Kurd* isimli eserin aynı konuları daha tafsilatlı işlediğine daha önce değinmiştik, iki eser arasında bulunan küçük nüansları olabildiğince dipnotlarla paylaşmaya çalıştık. Çalışmamız boyunca karşılaştığımız en büyük güçlük geleneksel tarih yazım usulü ile yazan müellifin kullandığı ağır dil ve oldukça girift olan cümle yapılarıydı. Hadiseler aktarılırken olaylar arasında ani geçişler yapılması ve konu başlıklarının kullanılmaması bazı hadiseleri anlamayı güçleştirdi. Ancak Erdelan tarihini konu alan ve çalışmamızın giriş bölümünde tanıttığımız eserlerle yaptığımız kıyaslamalar ve karşılaştırmalı okumalar bir çok düğümün çözülmesini mümkün kıldı. Buna rağmen eksik kalmış, vuzuha kavuşmamış noktalar varsa bununla ilgili sorumluluk bize aittir. Çalışmamızın İran ve Türkiye merkezli yerel tarih araştırmalarına katkı sunacağını ve Kürt tarihi ile ilgili çalışmalarda önemli bir boşluğu dolduracağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Hüseyin Atay-Yaşar Kutluay), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Ajend, Yakub; "Seyri der Tarihnegari-yi Mehelli-yi İran", *Ketab-ı Mah Tarih ve Coğrafya*, Hordad-Tirmah 1380.

Alihani, Rüstem; *Tarih-i Valiyan-ı Erdelan*, İntişarat-ı İlmi-yi Kalec, Senendec 1395.

Ardalan, Sheerin; *Erdelan Kürtleri*, Çev. Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul 2011.

Babani, Abdulkadir b. Rüstem; *Siyerü'l Ekrad*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1392.

Bitlisi, Şerefhan b. Şemseddin; *Şerefname*, Haz. Vladimir Velyaminov Zernov, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1377.

Bitlisi, Şerefhan; *Şerefname*, Çev. Abdullah Yegin, Nubihar Yayınları, İstanbul 2013.

Boyle, J.A; "Tarihnegari-yi Ahd-ı Moğol", *Tarihnegari der İran*, Çev. Yakup Ajend, Neşr-i Gostere, Tahran 1360.

Cahen, Claude; "Tarihnegari-yi Ahd-ı Selçukiyan, *Tarihnegari der İran*, Çev. Yakup Ajend, Neşr-i Gostere, Tahran 1360.

Ceylan, Eral; *Siyerü'l Ekrad Adlı Yazma Eserin Çevirisi ve Değerlendirmesi*, Mardin Artuklu Üniversitesi SBE, Mardin 2017, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Çınar, Gülay Karadağ, Safevilerde Hükümdar Ünvanları ve Hakimiyet Anlayışı, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2017.

Demir, Mustafa; "İslam Ortaçağ'ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.34, Erzurum 2007.

Duygun, Gülhan; "Farsça Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Ebu Ali el-Belami'nin İran Tarihçiliğindeki Yeri", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (Bildiri/Sözlü Sunum), 2017.

Erdelan, Hüsrev b. Muhammed b. Menuçehr; *Lubbu't-tevarih*, İntişarat-ı Hanevadeği-yi Erdelan, Tahran 2536.

Erdelan, Mesture; *Tarihu'l Ekrad*, Haz. Cemal Ahmediayin, İntişarat-ı Aras, Erbil 2005.

Erdelani, Mesture; *Bir Kürt Alimenin Fıkıh Kitabı-Şeriyat Risalesi*, Çev. Hatice Yılmaz Aslan, Nubihar Yayınları, İstanbul 2014.

Fellahi, Keyumers; "Hafız ve Mesture (Berresi-yi Tatbiki-yi Gazeliyat-ı Mesture Erdelan ba Hafız-ı Şirazi)", *Amuzeş-i Zeben ve Edebiyat-ı Farsi*, S.1, Payız 1387.

Fereveşi, Behram, *Karname-i Erdeşir-i Babekan*, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran 1386.

Firdevsi, Ebulkasım, *Şahname*, Tashih: Celal Haliki Motleq, Bibliotheca Persica, New York 1366.

Gedik, Ümit; "IX-X/XV-XVI. yy İran Tarih Yazıcılığı" *Nüsha*, S.45, 2017.

Hadiyan, Kuroş; *Seddeha-yı Serveri*, İntişarat-ı Kenkaş, İsfahan 1389.

Kadı, Muhammed Şerif; *Tarih-i Kordha-yı Erdelan*, Haz. Siyamend Halili, İntişarat-ı Kordestan, Senendec 1392.

Kadı, Muhammed Şerif; *Zübdetü't-Tevarih*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1389.

Kanar, Mehmet; *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2013.

Karaismailoğlu, Adnan; "Üslup", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt XLII, İstanbul 2012.

Kelhor, Muhammed; "Pişine-yi be Jerfay-ı Zeman", *Ketab-ı Mah Tarih ve Coğrafya*, S.142, İsfend 1388.

Keydari, Abbas Kadimi; "Tarihnegari-yi Mehelli-yi Kordestan ve Zuhur-ı Nehostin Tarihnegar-i Zen der İran", *Feslname-yi Pejuheşha-yı Tarihi-yi Danışgah-ı İsfahan*, S.1, Bahar 1388.

Keydari, Abbas Kadimi; "Tekvin-i Cereyan-ı İntikad ber Tarihnuvisi-yi Sonneti der İran Asr-ı Kacar", *Danışname-yi Encümen-i İran*, S.2, Zemıstan 1388.

Kordestani, Ayetullah Muhammed Merduh; *Tarih-i Merduh*, Neşriye-i Kareng, Tahran 1379.

Kordestani, Mesture; *Tarih-i Erdelan*, Haz: Nasır Azadpur, Çaphane-yi Behrami, Senendec 1325.

Mortezevi, Menuçehr, *Mesail-i Asr-ı İlhanan*, Bonyad-ı Mevkufat-ı Dr. Muhammed Efşar Yezdi, Tahran 1385.

- Nevvabi, Yahya Mahyar, *Yadigar-ı Zeriran, İntişarat-ı Esatir*, Tahran 1374.
- Nikitine, Basil, *Kürtler*, Çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.
- Özbaran, Salih; *Bir Osmanlı Kimliği 14. ve 17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmî Aidiyet ve İmgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Özel, Ahmet; "Mah Şeref Han", TDV İslam Ansiklopedisi, EK-II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.
- Özgüdenli, Osman Gazi; "Tarih", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt XL, İstanbul 2011.
- Penahi, Keyhan Muşir, "Erdelan Kürt Beyliği'nin Osmanlı ve Safevi Devletleri ile İlişkileri (16. ve 17. Yüzyıl)", Çev. Veysel Başçı, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed. İbrahim Özcoşar, Shahab Vali, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.
- Razmâra, Hüseyin Ali, *Ferheng-i Coğrafya-yı İran*, C.5, Çaphane-yi Arteş, 1331.
- Ruhani, Baba Merduh, *Tarih-i Meşahir-i Kurd*, Haz. Muhammed Macit Ruhani, İntişarat-ı Suruş, Tahran 1390.
- Secadi, Abdulhamid Heyret; *İlat ve Eşair-i Kordestan*, İntişarat-ı Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1381.
- Selim, Muhammed Nebi, "Teemoli ber Tarihnegari der İran", *Pejuheşname-i Tarih*, S.1, Zemistan 1384.
- Senendeci, Mirza Şükrullah; *Tuhfe-yi Nasrı*, Haz: Haşmetullah Tebibî, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1375.
- Sevakıb, Cehanbehş; *Tarihnegari-yi Asr-ı Safeviye ve Şenaht-ı Menabı' ve Ma'haz*, İntişarat-ı Novid-i Şiraz, Şiraz 1380.
- Sevakıb, C; Selah. M ve Mozefferi, P.; "Tarih-i Selatin-i Hewraman Tedavom ya Tehevvol-i Tarihnegari-yi Mehelli der Kordestan", *Pejuheşname-yi Tarihha-yi Mehelli-yi İran*, S.2, 2017.
- Sevakıb, C; Mozefferi, P ve Omidifer, E.; "Rabıta-yı du Hanedan-ı Kurd "Vekil ve Erdelan" der Salha-yı 1193 ta 1217k.", *Feslname-i İlmi Pejuheşi-yi Tarih-i İslam ve İran Danişgah-ı El Zehra*, S.37, Bahar 1397.
- Spuler, Bertold; "Tekvin-i Tarinegari-yi İran", *Tarihnegari der İran*, Çev. Yakup Ajend, Tahran 1360.
- Sümer, Faruk, Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976.

Şehbazi, Ali Rıza Şapur, "Tarihnegari der İran piş ez İslam", *Feslname-i Cond-i Şapur*, S.9, Behar 1396.

Şerefkendi (Hejar), Abdurrahman; *Ferhengi Kurdi-Farsi*, Haz. Muhammed Macid Merduh Ruhani, İntişarat-ı Suruş, Tahran 1369.

Şirazi, Hafız; *Divan-ı Hafız-ı Şirazi*, Tashih: Perviz Natel Hanleri, İntişarat-ı Harezmi, Tahran, 1362.

Vakayinigar, Ali Ekber; *Eşair, İlat ve Tevaiif-i Kurd*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1381.

Vakayinigar, Ali Ekber; *Bedayiu'l Lugat*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1388.

Vakayinigar, Ali Ekber; *Hadika-i Nasriyye*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1384.

Vali, Shahab, "Kaçar-Osmanlı Savaşlarında Guran Kürtleri Üzerine Manzum Bir Belge: Mîrzayê Kerendî'nin Ceng-Name'si", *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed. İbrahim Özcoşar, Shahab Vali, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

Vali, Shahab, Kurdên Yarsan, Çev. Sevda Orak Reşitoğlu, Avesta Yayınları, İstanbul 2018.

Varlı, Abdullah Mehmed; *Dîroka Dugelên Kurdan*, Sîpan Yayınları, İstanbul 1997.

Yasemi, Reşid, Kurd ve Peyvestegi-yi Nijadi ve Tarihi-yi U, Çaphane-yi İran.

Yıldırım, Nîmet, Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.

Zeki Beg, Muhammed Emin; *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nubihar Yayınları, İstanbul 2011.

Zerrinkub, Abdülhüseyin; *Tarih-i İran ba'd ez İslam*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1378.

Lugatname-i Dehkhoda (www.vajehyab.com).

Zilabi, Negar, "Tovhid Khaneh", *Danışname-yi Cehan-i İslam*, rch.ac.ir/article/details/10575.

<http://www.tdk.gov.tr> (Erişim tarihi: 02.12.2018).

<http://www.zazaki.net/haber/kurt-tarih-yazarligi-ve-erdelan-okulu-940.htm> (Erişim tarihi:10.06.2018).

۱۶۴
بعادت محمود نزل اجلال در چمن سلطانیه فرمود خسر و خان نیز با خوانین
و عمال و اعزّه و اعیان کردستان عموماً و پرده کتوف جاه اجلال اغنی شاهزا
شاهزاده پهمال روانه عقبه بوسی

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Bitlis ilinin Adilcevaz ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bitlis'te tamamladı. 2005 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden lisans derecesi aldı. 2005 yılından bu yana Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda öğretmen olarak görev yapmaktadır. Halihazırda Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü dördüncü sınıf öğrencisi olup evli ve iki çocuk babasıdır. Farsça ve Kürtçe bilmektedir.

İNTİHAL RAPORU